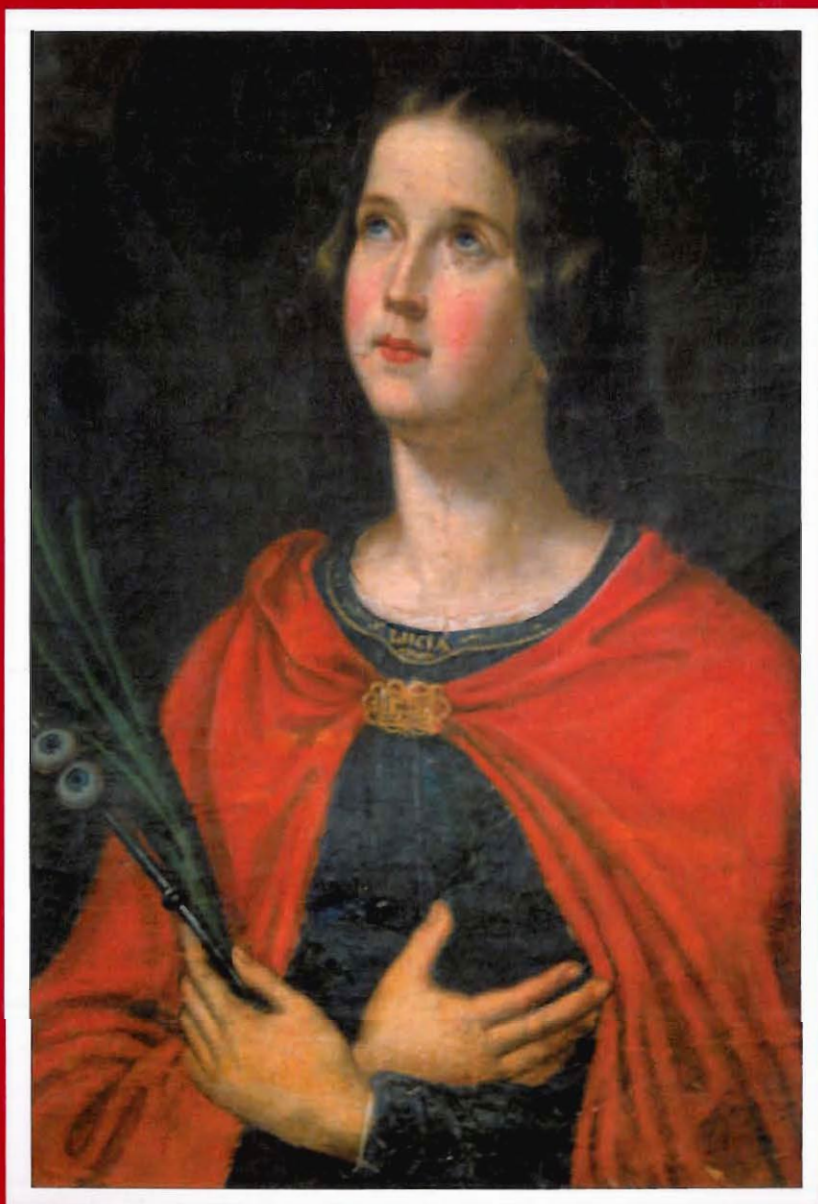

2 KRONIKA 51

2003

časopis za slovensko krajevno zgodovino

51
2003

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

<http://www.ff.uni-lj.si/kronika/default.htm>

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<http://www.zrc-sazu.si/zzds>

Odgovorni urednik :

dr. Aleš Gabrič (Ljubljana)

Tehnična urednica :

Majda Čuden (Ljubljana)

Uredniški odbor :

mag. Sonja Anžič (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana), dr. Tone Ferenc (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Olga Janša-Zorn (Ljubljana), Irena Lačen Benedičič (Jesenice), mag. Vlasta Stavbar (Maribor), Nadja Terčon (Piran) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena 30. junija 2003.

Prevodi :

Cvetka Puncer – angleščina

mag. Niko Hudelja – nemščina

Bibliografska obdelava :

mag. Alojz Cindrič

Uredništvo in uprava :

Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino

Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

tel. 01 24 11 200

e-pošta: kronika@uni-lj.si

Letna naročnina :

za posameznike 4.200 SIT, za upokojence 3.200 SIT,

za študente 2.100 SIT, za ustanove 5.500 SIT.

Cena posamezne številke v prosti prodaji je 1.900 SIT.

Izdajatelj :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinansirajo :

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije,

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Računalniški prelom :

Tisk :

Grafika-M s.p.

Naklada :

1000 izvodov

Na naslovni strani : Josipina Turnograjska kot sv. Lucija na freski Matevža Langusa v cerkvi sv. Florijana v Ljubljani.

KAZALO

Razprave

Zdenka Bonin :	Koprski samostan svete Klare	121
Stanislav Južnič :	Pedagoško in znanstveno delo bratov Gruber (Ob dvestoletnici izvolitve generala jezuitskega reda Gabrijela Gruberja)	151
Andreja Juvan :	Charles Nodier in Ilirija	179
Nataša Budna Kodrič :	Zgodba Josipine Turnograjske in Lovra Tomana	197

Iz starih fotografskih albumov

Rok Glavan :	Največja stara razglednica Ljubljane	217
--------------	--	-----

Iz dela naših zavodov in društev

31. zborovanje slovenskih Zgodovinarjev, Maribor, 10. – 12. oktober 2002 (<i>Jurij Perovšek</i>) ..	219
--	-----

Ocene

Župnija sv. Lovrenca v Brežicah : ob 220-letnici župnijske cerkve (<i>Alenka Kačičnik Gabrič</i>)	223
Fran Viljem Lipič: Topografija c.-kr. deželnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike (<i>Marjan Drnovšek</i>)	225
Christa Höller: Geschichte auf Stein (<i>Franc Rozman</i>)	227
Navodila avtorjem	228

izvirni znanstveni članek

UDK 271.9(497.4 Koper)
prejeto: 14. 2. 2003

Zdenka Bonin

prof. zgodovine in geografije, višja arhivistka, Pokrajinski arhiv Koper, Kapodistriasov trg 1, SI-6000 Koper

Koprski samostan svete Klare

IZVLEČEK

Na otoškem delu Kopra je delovalo osem samostanov. Šest je bilo moških, dva pa ženska. Starejši ženski samostan sv. Klare je nedolgo tega praznoval 700-letnico ustanovitve. Redovnice so posebno skrb posvečale molitvi in kontemplaciji, ukvarjale pa so se tudi z vzgojo (predvsem plemiških deklet). Čeprav so v duhovnem smislu živele odmaknjeno življenje (klavzura), pa številne ohranjene kupoprodajne in zakupne pogodbe dajo slutiti živahno gospodarsko življenje samostana. Po razpustitvi samostana leta 1806 je poslopje vseskozi spreminjalo namembnost. Med zadnjo obnovo dela samostanskega kompleksa so bili leta 1989 v cerkvi sv. Klare odkriti grobovi in raziskane različne faze pokopavanja na tem prostoru. V križnem hodniku nekdanjega samostana je sedaj sedež Srednje ekonomsko-poslovne šole, v posloplju arkadnega dvorišča in cerkve pa Pokrajinskega arhiva Koper.

KLJUČNE BESEDE

Koper, samostan sv. Klare, urbanke, pokopi, dote

SUMMARY

THE CONVENT OF ST. CLARE IN KOPER

There were eight monasteries on the insular part of Koper. Six of them were friaries, two nunneries. The older nunnery of St. Clare has recently celebrated the seven hundredth anniversary of its foundation. The sisters of St. Claire devoted special concern to prayer and contemplation, but they educated (mainly girls of nobility) as well. Although they led a secluded life in spiritual sense (seclusion), the numerous preserved deeds of sale and lease contracts offer anticipations on a vivacious economic life of the convent. Since the dismissal of the convent in 1806, the building has constantly been changing its purpose. During the renovation of a part of the convent complex in 1989, graves were discovered in the church of St. Clare, and different phases of burying on that space were researched. The seat of the economic-business secondary school is at present in the cloisters of the former convent, and in the building of the arcade yard and the church the seat of the Pokrajinski arhiv Koper.

KEY WORDS

Koper, Convent of St. Clare, burials, dowries

Nastanek koprskih samostanov¹

Mesta so od 13. stoletja dalje postala ne le središča gospodarskega, temveč tudi žarišča kulturnega razvoja in plodna tla za širjenje nove miselnosti. Novonastali ubožni redovi, ki so se ukvarjali predvsem z dušnopastirsko dejavnostjo, so svoje ideje širili zlasti med mestnim prebivalstvom oziroma v neposredni bližini mestnih naselij.

Čeprav se je srednjeveški Koper kontinuirano razvijal od antike dalje, je taka smer razvoja opazna tudi pri njem. Mesto je imelo pomembno vlogo ne le v gospodarskem in političnem, temveč tudi v cerkvenem pogledu. Bilo je sedež škofije,² od 13. stoletja dalje so se v mesto naseljevali novi redovi in ustanavljali samostane. Pri posameznih cerkvah so nastajale številne bratovščine, ki so bile ustanovljene za opravljanje dobrih del in krščanske ljubezni in so s svojimi pravili vplivale na način življenja in mišljenje ljudi.³

V Ankaranu, v neposredni bližini mesta, je že konec 12. stoletja nastal benediktinski samostan. Tržaški škof Adalgero (*Adalgarius*) je leta 1072 Zenu, opatu samostana S. Nikolaja na Lidu pri Benetkah, podelil cerkvico (s konca 10. stoletja, posvečeno sv. Apolinariju) skupaj z zemljo, ki je bila v njeni lasti, z zadolžitvijo, da tja pošlje redovnike in ustanovi nov samostan, imenovan Sv. Nikolaj Valdoltrski (*S. Nicolò d'Oltra*).⁴

Le nekaj desetletij po nastanku redov so v mesto prišli redovniki bratov pridigarjev in manjši bratje sv. Frančiška. V času Absalonovega škofovanja so se okoli leta 1220 v predel Zubenaga (na področju današnjega Belvederja) naselili dominikanci. Ustanovitelj samostana je bil Hiacint, učenec Domenica de Guzmana.⁵ S svojim pridiganjem, širjenjem evangelija in znanja so dali svojevrsten pečat mestu, z znanjem in delom pa so pomagali tudi v hospicu sv. Nazarija, ki so ga mestne oblasti uredile na Da Pontejevem trgu.⁶ Leta 1260,⁷ v času škofa Conrada, so v Koper prišli tudi manjši bratje. Cerkev sv. Frančiška so dokončali leta 1268 in ob njej zgradili samostansko poslopje. V prvih desetletjih 14. stoletja sta bila v mestu ustanovljena tudi dva ženska samostana. Starejši je bil samostan sv.

Klare, avgusta 1318 pa je koprski škof Tomaž Contarini⁸ potrdil še samostan avguštink, imenovan Sveti Blaž. V 15. stoletju se v mestu pojavijo še trije redovi. Serviti so leta 1453 s papeževim dovoljenjem zgradili samostan v predelu Vrat sv. Martina, kjer sta že bila manjši samostan in cerkev, posvečena sv. Martinu. Predstojnik samostana je bil Cristoforo Torniello iz Kopra, sicer po rodu iz Novare. Redovniki so obnovili cerkev in samostan in dve leti kasneje dobili papežovo potrdilo.⁹ Tretjeredniki so se sredi 15. stoletja naselili v predelu Bošedrage. Bratje so prišli iz Dalmacije. Ker so poznali slovanske jezike, so uživali zlasti med mornarji in revnejšimi sloji prebivalstva veliko simpatij. Od kapitlja so dobili hišo in zemljišče, kjer so kasneje zgradili cerkev sv. Marije Magdalene. Koprski nobil Francesco de Spelatis pa je leta 1467 redovniku Novaku iz Zadra s testamentom zapustil hišo in vrt v Bošedragi (blizu cerkvice sv. Andreja), kjer so si kasneje zgradili samostan manjši bratje observanti (v nadaljevanju observanti). Tu so imeli tudi cerkvico, posvečeno Blaženi Devici. Leta 1492 sta tudi zakonca Almerigotti Bernardinu iz Raba, vikarju koprskih observantov, darovala zemljišče, kjer naj zgradijo novo cerkev. Leta 1530 so tretjeredniki in observanti zamenjali del svojih posesti. Observanti so tretjerednikom odstopili cerkev sv. Gregorja v Zubenegu¹⁰ za cerkev sv. Magdalene v Bošedragi, ki je bila ob njihovem samostanu sv. Ane.¹¹

Tretjeredniki so nato obnovili celoten samostanski kompleks. V samostanu sv. Gregorja so maševali v slovanskem jeziku (škofje so ga v svojih poročilih označevali kot ilirski jezik) in pri vodenju knjig uporabljali glagolico. Samostan je predstavljal slovanski otok v takratnem pretežno romansko govorečem Kopru. Cerkev in slovansko bogoslužje so obiskovali zlasti slovansko govoreči Koprčani in okoličani ter dalmatinski mornarji, vojaki, galeoti in trgovci, ki so z ladjami prihajali v mesto.¹²

Samostan so si leta 1621 začeli graditi tudi kapucini. Redovniki so se po treh letih lahko že nastanili v samostanu in cerkvi, ki je bila posvečena sv. Marti in sv. Mariji Magdaleni. Cerkev je leta

¹ Članek, ki je dopolnjen z novimi viri in literaturo, je nastal na osnovi dveh avtoričinih člankov: Bonin, Pokopavanje v cerkvi in samostanskem poslopju sv. Klare v Kopru; Bonin, Koprski samostan sv. Klare.

² V Istri so bili sedeži škofij še v Novigradu, Poreču, Pulju in Pičnju.

³ Več o koprskih bratovščinah glej: Bonin, Oris razvoja koprskih bratovščin v času Beneške republike; Bonin, Statut bratovščine svetega Andreja iz Kopra iz leta 1596.

⁴ Luglio, *L'antico vescovado*, str. 32.

⁵ Luglio, *L'antico vescovado*, str. 47.

⁶ Danes Prešernov trg.

⁷ Gedeone Pusterla navaja celo leto 1230 (Pusterla, *I Rettori di Egida*, str. 22).

⁸ Thomas Contarini je bil koprski škof v letih 1317-1327 (*HC*, vol I, str. 288).

⁹ Luglio, *L'antico vescovado*, str. 9.

¹⁰ Cerkev sv. Gregorja so observantom odstopile frančiškanke svetega križa iz Benetk. Poleg cerkve so imele tudi pokopališče in hospic (Naldini, *Cerkveni krajepis*, str. 144).

¹¹ Luglio, *L'antico vescovado*, str. 99; primerjaj tudi Naldini, *Corografia ecclesiastica*, str. 185-201. Ob 300. letnici izida Naldinijevega izvirnika so Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper in škofija Koper izdali slovenski prevod: Naldini, *Cerkveni krajepis*.

¹² Več o samostanu sv. Gregorja glej: Štefanič, *Glagoljaši v Kopru*.

1634 posvetil koprski škof Peter Morari.¹³ Prvi gvardijan samostana sv. Marte je bil Marco Belli, sicer Koprčan, ki je v Koper prišel iz kapucinskega samostana v Sacilu.¹⁴

Kot pravi Ivan Likar, bi Koper lahko poimenovali kar "Mali Vatikan", saj je bilo v 17. stoletju v mestu osem samostanov in 32 škofijskih ali svetnih cerkva.¹⁵

Šest samostanov je bilo moških (dominikanski sv. Dominika, minoritski sv. Frančiška, servitski sv. Marije, tretjeredniški sv. Gregorja, observantski sv. Ane in kapucinski sv. Marte), dva pa ženska (samostan klaris in samostan avguštink, imenovan Sveti Blaž).

Ustanovitev koprskega samostana sv. Klare

Točnega datuma nastanka in imena ustanovitelja samostana sv. Klare žal ne poznamo. Ker je koprski škof Peter Manolesso¹⁶ z listino, izdano 4. novembra 1301,¹⁷ skupaj z večjim delom koprskih kanonikov vključil redovnice, t.i. "sestre koprške celice", ki so imele svoj samostan v Kopru, v red sv. Klare,¹⁸ se v literaturi kot leto ustanovitve samostana omenja leto 1301.

V dokumentih, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Koper, je koprski samostan klaris omenjen že leta 1299. Giovanni Pietro Corte je v občinski palači leta 1778 predstavil obširno poročilo o izvoru premoženja samostana sv. Klare. V uvodu je poudaril,

da je bilo starejše gradivo uničeno,¹⁹ ostale ohranjene dokumente pa je prepisal in jih kronološko uredil. Prvi dokumenti so iz leta 1299, zadnji pa iz leta 1759, ko je končal urejevanje gradiva. Upoštevajoč njegove podatke, je samostan klaris obstajal že pred letom 1299.

Jacomina, žena pokojnega Joannisa de Berta, in njen sin Bonus facina sta 10. junija tega leta za ceno 84 liber malih denarjev prodala sestram samostana sv. Klare²⁰ v Kopru hišo in dva vrta v predelu Vrat sv. Tomaža, blizu samostanske lastnine. V istem dokumentu so omenjene tudi klarise sestre Nida, Biglenda, Bussa, Diana, Thomasina, Floris, Aldrimanda in Amorosa ter prokurator²¹ samostana Justin Elica (v dokumentih imenovan tudi Zerlica) ter Franciscus, sin pokojnega Joanisa de Berta. Kupoprodajno pogodbo je napisal notar Zaninus iz Kopra, sin pok. Leonarda, s podpisom pa sta jo overila vicedomina Mattheus in Americus. Kot priči sta bila prisotna notarja Theofanio in Deoda. V nedeljo 14. junija 1299 je komunski javni glasnik Mancolinus v prisotnosti notarjev Vitala in Deoda razglasil omenjeno prodajo.²²

O obstoju samostana pred letom 1301 pričata še dva dokumenta. Prvega je 6. avgusta 1299 napisal notar Zaninus, sin pok. Leonarda iz Kopra. Kot priče so bili prisotni notarja Vitale in Anzolo Joanne, koprski podestat Andreas Grino (*Andrea Querini*) in oba prokuratorja samostana. Amorosa, hčerka pok. Cayberja, sicer sestra v samostanu sv. Klare, in njen brat Pellegrino sta si razdelila premoženje. Amorosa je dobila tri vinograde v predelu Farancana, vinograd pri Sv. Barbari in v predelu Bošamarina, del vinograda v Pradah ter solarij in vrt v Kopru v predelu Vrat sv. Petra.²³ Samostan je omenjen tudi leta 1300. Prokurator samostana sv. Klare je na javni dražbi za 40 malih denarjev kupil vrt pri Sv. Tomažu. Pri pravnem dejanju sta bila kot priči prisotna notar Tofanis in Anselmus de Romedio. Listino je napisal koprski javni notar in podestator kancelar Zanebonus de Ripalto.²⁴

Najpomembnejši objavljeni vir za koprsko cerkveno zgodovino je prav gotovo Naldinjeva *Corografia ecclesiastica*. Naldini poroča tudi o zgodovini samostana klaris. Redovnice naj bi pripadale "tretjerednicam", bodisi redu sv. Dominika ali sv. Frančiška, in naj bi jih v dokumentih še dolgo omenjali kot sestre "della Cella". Koprski škof Peter

¹³ Naldini, *Cerkveni krajepis*, str. 150. Pietro Morari je bil koprski škof od leta 1630 do 22. septembra 1652 (Luglio, *L'antico vescovado*, str. 166-176).

¹⁴ Luglio, *L'antico vescovado*, str. 164; primerjaj tudi Naldini, *Corografia ecclesiastica*, str. 201-203.

¹⁵ Likar, Liturgija v 18. stoletju v Kopru, str. 53. Več o koprskih sakralnih objektih glej: Likar, Liturgija v Kopru in v vsej škofiji v 18. stoletju.

¹⁶ Petrus Manolesso iz reda manjših bratov sv. Frančiška je bil koprski škof od 4. septembra 1301 do leta 1317 (*HC*, vol. I, str. 288).

¹⁷ Listina je objavljena v: Kandler, *Codice Diplomatico Istriano*, vol. III, str. 875 in v Naldinjevi Corografiji ecclesiastici, str. 224 ter prepisana v: PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 9 a). Pri naštevanju koprskih kanonikov se ta prepis nekoliko razlikuje od zgoraj imenovanih objav.

... videlicet Domini Odorici Decani, Praesbyteri Ianini Archidiaconi, Praesbyteri Micchaelis, Domini Jacobi Marango, Praesbyteri Guarneri, Praesbyteri Fortis, Praesbyteri Jacobi Rubei, Praesbyteri Guezoli, Praesbyteri Montani, Janoni Petri, et Ziani Canoniceorum praedictae ecclesiae, domus ... (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1377, str. 9 a). Listino je v prisotnosti Petra Corba in Dominica iz Mantove napisal in pečatil po cesarski avtoriteti javni notar ter škofov pisar Carolus Catenarius iz Piacence (*de Placentia*). Redovnice naj bi pripadale "tretjerednicam", bodisi redu sv. Dominika ali sv. Frančiška (Naldini, *Corografia ecclesiastica*, str. 224 in Kandler, *Codice Diplomatico Istriano*, str. 875).

¹⁸ Sestre sv. Klare predstavljajo drugi red sv. Frančiška. Več o redu sv. Klare v: Hančič, *700 let klaris na Slovenskem*.

¹⁹ Gradivo so uporabili za svitke ali za škrnielje (kot ovojni papir). Poleg tega je samostanske knjige uničil požar (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 5).

²⁰ ... sororum sancte Clare de Justinopoli ... (PAK, KP 6, a.e. 1357, str. 5).

²¹ Oskrbnik, pooblaščenec.

²² PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 5-6.

²³ PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 6-7.

²⁴ PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 8.

Manolesso se je odrekel jurisdikciji nad njihovim samostanom ter jim dal vse duhovne in posvetne pravice nad samostanom in samostanskim premoženjem. Več kot 250 let so bile koprške klarise vključene v redovno provinco Dalmacijo in podrejene minoritskemu provincialnemu ministru. Red in samostan je bil predač od sedeža provinciala in se je zato le počasi širil. Leta 1511 so se klarise odločile, da se ponovno podredijo koprskemu škofu. Tri kuge, ki so razsajale v Kopru v letih 1511, 1554 in 1573, so pustile hude posledice ne le v mestu, ampak tudi znotraj samostanskega obzidja. Zmanjšali so se dohodki, poleg tega pa so klarise ostale tudi brez duhovnega vodje. Že okoli leta 1570, v času papeža Pija V. in koprškega škofa Adriana Valentica,²⁵ so se koprške klarise zatekle h koprskemu škofu, dokončno pa so se mu podredile leta 1574 v času škofa Antona Elia.²⁶

Poleg pogostih kug naj bi v prvi polovici 16. stoletja samostan ogrožali tudi škandali, ki so se pojavljali nekaj zadnjih desetletij. Zmanjševalo se je število novink, tako da sta že škof Valentico, za njim pa zlasti škof Elia posegala v njegovo življenje in delovanje. Začeli so prenavljati notranjost samostanskega kompleksa. Prenovili so cerkev, zlasti oltarje in dekoracijo. Zgradili so nov marmornat glavni oltar, stari oltar sv. Klare so postavili zadaj ter z dekoracijami polepšali preostale štiri oltarje.²⁷

Samostan v obdobju reformacije in protireformacije

Koper je bil poleg Trsta eno izmed žarišč reformacije. V Trstu je bil njen najvidnejši zagovornik škof Peter Bonomo, v Kopru pa škof Peter Pavel Vergerij,²⁸ vendar za širjenje reformacijskih idej niso bili imuni niti redovniki. Zgovoren dokaz je delovanje regionalnih inkvizitorjev v Kopru, ki so morali bedeti nad pravovernostjo. V primeru pritožb ali suma krivoverstva pa so morali zbrati dokaze in jih posredovati višjemu sodišču v Benetkah. V drugi polovici 16. stoletja je bil sedež inkvizicije za Istro v koprskem minoritskem samo-

stanu sv. Frančiška. Po podatkih Ljudevita Antona Maračiča je med letoma 1545 in 1764 potekalo 161 procesov proti Istranom. Kar štiri petine jih je bilo v 16. stoletju in od tega se je kar tretjina nanašala na Vergerijeve pristaše. Od obtoženih sta več kot dve tretjini oseb odpadli na ljudi, obtožene širjenja luteranskih idej. Najbolj znan je bil inkvizicijski proces proti fra Juliju Moratu, gvardijanu koprškega minoritskega samostana. Proces proti njemu je leta 1557 v Benetkah vodil generalni inkvizitor Beneške republike fra Felice Peretti, kasnejši papež Sikst V. Fra Julij Morato je priznal pripadnost reformacijskim idejam in se jih pisno odrekel, generalni inkvizitor pa mu je sicer naložil kazen, vendar je bil kasneje oproščen krivde.²⁹

Ker sta bila minoritski samostan in samostan sv. Klare enoten stavbni kompleks, lahko z veliko verjetnostjo trdimo, da reformacijske ideje niso bile tuje niti klarisam. Zgovoren dokaz je poročilo o vizitaciji koprške škofije, ki jo je v času od 4. do 22. februarja 1580 opravil apostolski vizitator veronski škof Agostino Valier.³⁰ Njegov obisk lahko med drugim razumemo tudi kot preverjanje sklepov tridentinskega koncila. Obiskal je številne cerkve, samostane in bratovščine v celotni škofiji. Zaradi morebitnih krivoverskih nauk je posebno pozornost namenil preverjanju življenja in razmišljanja duhovnikov, redovnikov in redovnic.

Samostan klaris je prvič obiskal 10. februarja. V njem je bilo 40 redovnic, od tega dve konversi in opatinja. Živele so od prihodkov nepremičnin, delno od svojega dela in miloščine. Samostan je imel 300 dukatov³¹ letnega prihodka. Duhovni oskrbnik

²⁹ Maračič, *Protireformacija u koparskoj biskupiji*, str. 45. Več o protireformaciji v članku istega avtorja v *Acta Histriae*, 9/1, Prispevki z mednarodne znanstvene konference 1400. letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri, Koper, 2001, str. 163-178.

³⁰ Augustinus Valerius, ki je bil veronski škof od leta 1565 (*HC*, vol. III, str. 331), je kot apostolski vizitator v času od 4. do 22. februarja 1580 vizitiral koprsko škofijo (Lavrič, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera*, str. 2). Ko je 7. februarja priplul pred koprsko pristanišče, so ga tam pričakale številne ladje, okrašene z bratovščinskimi križi in prapori (Lavrič, n.d., str. 30). Sprejel ga je koprski škof Joannes Ingenerio, podestat in kapitan Nicolò Donado in puljski škof Mattheus Barbianca. Po podatkih koprškega škofa je v Kopru živel približno 4000 ljudi, v 43 vaseh na koprskem območju pa še 6577 ljudi (*AMSI*, vol. VI, fascicolo 1-2, str. 100). Škofija je poleg mestnih obsegala še 12 župnij (Šmarje, Kaštel, Korte, Izola, Koštabona, Pomjan, Krkavče, Marezige, Truške, Kubeč, Sočerga in Tinjan). Po podatkih koprškega kanonika Joannesa de Senisa, sina pokojnega Christophorusa, so letni prihodki celotne škofije znašali okoli 300 dukatov. Večino dohodkov so dobili od oljne desetine in nekaj od malosteviličnih polj, ki so jih obdelovali (Lavrič, n.d., str. 35).

³¹ V Kopru so kot denarne enote tako kot v ostalih delih Beneške republike uporabljali: dukate, libre, solide in denarice. Razmerje je bilo 1 libra = 20 solidov = 240 denaričev. Libra in solid sta bili samo računski enoti. Ločili so dve vrsti liber: *libra denariorum parvorum*

²⁵ Hardijan Beretti je bil koprski škof od 6. marca 1566 do leta 1572 (*HC*, vol. III, str. 216). Po vasici blizu Oderza, kjer je bil rojen, je bil imenovan tudi Valentico (Luglio, *L'antico vescovado*, str. 140).

²⁶ Naldini, *Corografia ecclesiastica*, str. 223-227. Antonius Helius je bil koprski škof od 30. julija 1572 do leta 1576 (*HC*, vol. III, str. 216).

²⁷ Luglio, *L'antico vescovado*, str. 146.

²⁸ Petrus Paulus Vergerius je bil koprski škof od 6. septembra leta 1536 do julija leta 1549 (*HC*, vol. III, str. 216), pred imenovanjem za koprškega škofa pa je bil od 5. maja 1536 škof v Modruši (*HC*, vol. III, str. 247). V času njegovega škofovanja so leta 1539 podrl prehod med samostanom sv. Klare in samostanom sv. Frančiška.

samostana je bil pater Ottello. Redovnice so spale v skupnem prostoru v ločenih posteljah.³² Valier je 20. februarja ponovno obiskal samostan, naslednji dan pa je v svojem začasnem stanovanju v Kopru sprejel predstavnike mestnih oblasti (podeštata, sodnike, sindike in svetovalce), kjer so razpravljali o obeh ženskih samostanih.³³ Na tem obisku se je posvetil pregledu duhovnega in moralnega življenja redovnic. V smislu izboljšanja njihovega duhovnega življenja je naročil, naj po vzoru veronskega samostana na okna govorilnic v klavzuri namestijo železne mreže, da obiskovalci ne bi mogli videti redovnic in jih motiti pri njihovem poslanstvu.³⁴ S sklepom so se strinjali tudi najvišji predstavniki mestnih oblasti in koprski škof. Nekaj nasprotovanj je bilo le med redovnicami, saj so to štete kot nekakšno kazen.

Samostansko poslopje in cerkev

Samostanski kompleks sv. Klare je nastal v predelu, imenovanem Sv. Tomaž (*San Tommaso*). Najstarejše samostansko poslopje naj bi stalo na mestu, kjer je bila nekoč palača konzulov; ob zahodnem delu samostanskega kompleksa se prečna ulica še vedno imenuje Konzulska ulica. Od minoritskega samostana je poslopje delila cerkev sv. Frančiška. Skozi stoletja sta tako samostansko poslopje kot tudi cerkev sv. Klare doživljala številne dozidave in prezidave. Prvotno samostansko poslopje je bilo manjše. Tako kot za druge starejše koprške samostane je bil tudi zanj značilen križni hodnik z notranjim dvoriščem (danes Srednja ekonomsko-poslovna šola). Na jugovzhodnem delu je bila na križni hodnik naslonjena cerkev, ki je prav tako doživljala številne prezidave.

Samostansko cerkev sv. Klare je v času vizitacije koprške škofije opisal že veronski škof Agostin

Valier. V njegovem času je imela šest oltarjev. Posebej omenja oltar sv. Antona in oltar sv. Križa, ki sta bila oba bratovščinska.³⁵ O samem samostanskem poslopju ne poroča veliko. Vemo le, da so na njegovo zahtevo na okna govorilnic namestili kovane mreže.

Prav tako o cerkvi in samostanu poroča koprski škof Pavel Naldini.³⁶ Od prvotne stavbe naj bi cerkev ohranila le glavne stene in tloris. Cerkev je imela glavno kapelo, v kateri je bil pozlačen glavni oltar. Na njem je bila upodobljena sv. Klara, ob straneh pa sv. Frančišek in sv. Anton. Nad glavnim vhodom je bil velik kor, ki pa so ga, kot poroča Naldini, pred manj kot stoletjem zaprli in z zunanje strani polepšali z enakim okrasjem kot cerkveni strop. Prav tako naj bi nekaj let pred poročanjem cerkev obdali z belim marmorjem. Za potrebe redovnic so v njegovem času zgradili v glavni kapeli veliko spovednico. Nasproti nje je bila majhna zakristija, ki pa je bila dovolj velika za potrebe cerkve. Poleg petih bogatih oltarjev je bil na prehodu iz cerkve v klavzuro sakrarij, kjer so redovnice hranile čnega izmed svetih trnov. Ob nevarnostih je tja prihajalo molit mestno prebivalstvo. Med številnimi čudeži je, kot omenja Naldini, 1. maja 1498 iz njega pognal nežen zelen list. Dve oltarni podobi je naslikal beneški slikar Palma, obod glavne kapele pa je v tehniki gvaša poslikal tržaški slikar Prem. V cerkvi je bil pokopan škof Peter Anton Delfino.³⁷ Pred obnovitvijo je bil samostan, kot pravi Naldini, bolj podoben neurejenemu labirintu kot samostanu. Po obnovi je postalo poslopje bolj funkcionalno. Povečali so samostansko poslopje, ga odprli v lože, uredili dormitorije in celice.³⁸

Glavni vhod v samostansko cerkev je bil za vernike iz sedanje Kreljeve ulice; portal je še vedno ohranjen. Samostan so obnovili leta 1682. Ta letnica je vklesana nad oknom na severozahodnem traktu samostanskega arkadnega dvorišča (danes Pokrajinski arhiv Koper). Viri pričajo, da so leta 1719 obnavljali tudi cerkev in kor, verjetno pa tudi samostan. Tudi ta letnica je vklesana na notranjem oboku danes sicer zazidanih vrat, ki so verjetno vodila od samostanskega vhoda (viden na vhodu iz Kreljeve ulice v današnjo Srednjo ekonomsko-poslovno šolo) proti skrajnemu južnemu delu samostana. Tega leta je bilo namreč redovnicam odobreno, da lahko od dot, ki so jih

(osnova ji je bil *denarius parvus*, mali denar; bakren denar z malo srebra) in *libra denariorum grossorum* (osnova je bil *denarius grossus*, groš; denar iz kvalitnega srebra). Kot dejanski denar so uporabljali le mali denar in groš. Vrednost malega denarja in solida kot računске enote proti grošu je bila odvisna od količine srebra. Praviloma se je količina srebra zmanjševala, zato je vrednost malega denarja in solida padala. Leta 1328 je bilo vzpostavljeno razmerje 1 dukat = 24 grošev. Odnos dukata proti libri malih denarjev se je menjal. Sredi 15. stoletja je tečaj dukata znašal 6 liber, konec 15. stoletja pa se je ustalil na 6 liber in 4 solide (Primerjaj Benussi, *Ragguaglio delle monete*, str. 226-236 in Stanisci, *Appunti di metrologia*, str. 114-117).

³² Lavrič, Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera, str. 46-47.

³³ Govorili so tudi o samostanu svetega Blaža. Vizitator je obiskal tudi moške samostane in sicer dominikanski samostan sv. Dominika, minoritski samostan sv. Frančiška, observantski samostan sv. Ane, glagoljaški samostan tretjerednikov sv. Gregorja in servitski samostan sv. Marije.

³⁴ Lavrič, Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera, str. 56-58.

³⁵ Lavrič, Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera, str. 77.

³⁶ Paulus Naldini iz reda sv. Avgušтина je bil koprski škof od 18. marca 1686 do 21. aprila 1713 (*HC, vol. V*, str. 231).

³⁷ Petrus Antonius Delphinus (Delfino) je bil koprski škof od 19. junija 1684 do 24. aprila 1685 (*HC, vol. V*, str. 231).

³⁸ Naldini, *Corografia ecclesiastica*, str. 227-229.

Glavni oltar s skulpturami sv. Frančiška Asiškega in sv. Antona Padovanskega iz nekdanje cerkve sv. Klare v kapeli sv. Zakramenta v koprski stolni cerkvi. (foto: Marjan Vogrin, 2003)

prinesle v samostan, porabijo 3000 skudov za novo govorilnico v cerkvi, leta 1726 pa še dodatnih 1691 skudov za popravilo cerkve in kora. Ker je v cerkvi še vedno zamakalo, so klarise v istem letu prosile še za 1240 skudov.³⁹

Zanimiv je opis samostanske cerkve, ki je nastal 13. avgusta 1777 ob vizitaciji koprskega škofa Bonifacija de Ponteja. Vizitacijo je škof napovedal že 31. julija. Zjutraj naj bi vizitiral cerkev, zakristijo in druge zunanje dele samostana, po kosilu pa samostan in celotno klavzuro. 13. avgusta sta ga na vizitaciji spremljala Cristofforo Brutti in Stefano Gavardo, kanonika koprške katedrale. Pri glavnem oltarju je škof ob asistenci kanonikov bral sveto mašo. Po končanem maševanju je odložil mašno oblačilo in manipel ter oblečen v bel pluvial vizitiral Najsvetejše v ciboriju iz belega marmorja, ki je bil pod marmornim tabernakljem. Odložil je bel pluvial in štol, si nadel črn pluvial in štol ter preprosto mitro ter v prezbitoriju nagovoril duhovnike, pokojne redovnice in vse zbrane vernike. Nadalje je vizitiral zakristijo, kjer so bile relikvije, pregledal spovednico za redovnice, ki je bila za zakristijo, in se vrnil v cerkev, kjer je ponovno vzel štol, bel pluvial, mitro in škofovsko palico ter

birmal gojenke in druge tam zbrane. Vizitiral je tudi pet oltarjev: glavni oltar s skulpturami sv. Frančiška Asiškega in sv. Antona Padovanskega, oltar sv. Klare z relikvijo sv. Klare (spravljena je bila v srebrnem relikviariju, ki je bil ustrezno pečaten) in drugimi relikvijami, oltar sv. trna, ker je bila na oltarni mizi pravilno pečatena relikvija sv. trna, oltar sv. Jerneja ter oltar sv. Terezije. Na vseh oltarjih so bili razpelo, grobek (z relikvijami), prti, svečniki in vse potrebno za mašo.⁴⁰

Cerkev je imela tudi orgle, ki jih je leta 1788 zgradil Gaetano Callido. Danes so, tako kot orgle iz cerkve sv. Blaža, izgnane.⁴¹

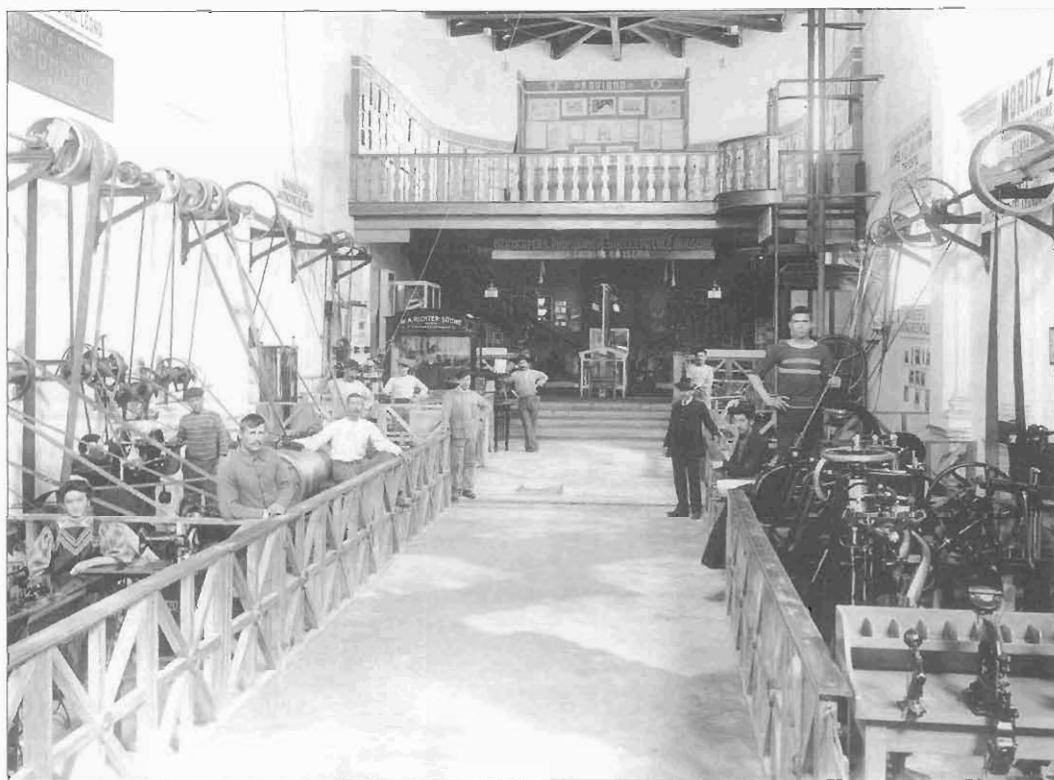
Notranjost cerkve in posamezni deli samostanskega arkadnega dvorišča, npr. dvojno baročno okno na severozahodnem delu, so bili barokizirani. Na južni polovici cerkvenega ostenja so še danes vidni kamnit baročni portal in baročne štukature: pet parov plitvih pilastrov s korintskimi kapiteli na vzdolžnih stenah in po en pilaster na vsaki strani vhodnih vrat, ki nosijo bogato profiliran strešni venec.⁴²

⁴⁰ ŠAK, KA 387, Vizitacija samostana sv. Klare leta 1777.

⁴¹ Radole, Gli organi nelle chiese Istriane, str. 130 in 136.

⁴² Konservatorski program za prenovo cerkve in samostanskega arkadnega dvorišča klarisinj v Kopru, str. 5.

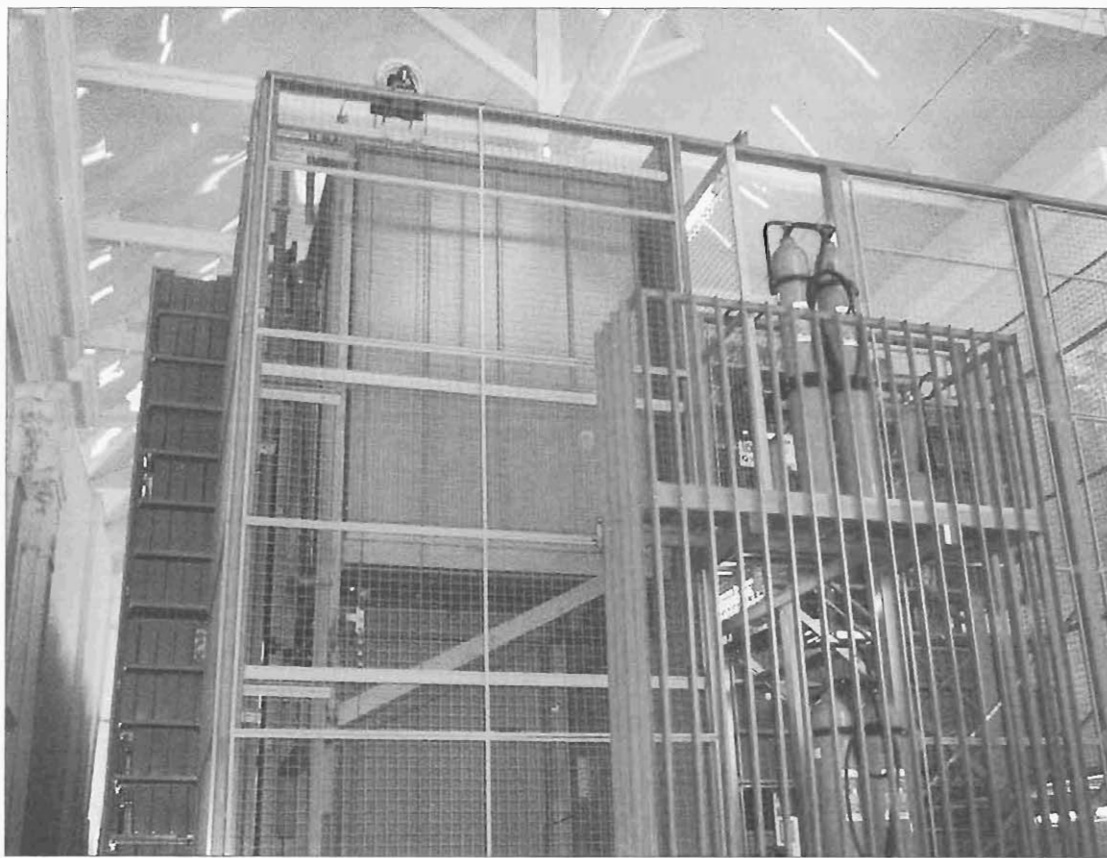
³⁹ PAK, KP 6, a.e. 1356.

*Pogled na notranjost cerkve sv. Klare v času Prve istrske deželne razstave leta 1910.
(Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, neg. 3048, inv. št. 8/7297)*

Notranjost cerkve sv. Klare pred obnovo leta 1987. (PAK, fototeka)

Arhivsko skladišče v cerkvi sv. Klare leta 1999. (PAK, fototeka)

Cerkev in poslopje sta bila po razpustitvi samostana večkrat predelana v profane namene. S predelavami za šolsko poslopje leta 1908⁴³ pa tudi za skladiščne in upravne prostore v letih 1957/58⁴⁴ so se nekatere značilnosti starejših oblik izgubile. Samostan je bil z dozidanimi novimi deli temeljito predelan še v začetku sedemdesetih in osemdesetih let 20. stoletja, arkadno dvorišče in cerkev pa sta bila prenovljena v zadnjem desetletju.

Za zdaj težko natančno govorimo o vseh fazah dozidav. Za natančnejšo analizo gradbenih posegov na samostanskem kompleksu bi bilo potrebno pregledati tudi arhivsko gradivo v italijanskih arhivih.

Pokopavanje v cerkvi sv. Klare

Na pokopavanja v cerkvi sv. Klare so opozorila že arheološka izkopavanja, ki so v okviru obnovitvenih del samostanskega kompleksa za potrebe

Pokrajinskega arhiva Koper potekala od 15. avgusta do 4. decembra 1989.

Pripravo tehnologije, zagotovitev kadrov in strokovno izvedbo arheoloških izkopavanj je po dogovoru med Medobčinskim zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, Pokrajinskim muzejem Koper in Oddelkom za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani prevzel Oddelek za arheologijo. Stalno arheološko ekipo, ki jo je vodil predstojnik Oddelka za arheologijo doc. dr. Mitja Guštin, so sestavljali trije diplomirani arheologi,⁴⁵ diplomirani inženir geodezije,⁴⁶ štirje absolventi arheologije⁴⁷ in 3-4 delavci. V septembru sta se ekipi pridružili še dve skupini po 8 študentov, ki ju je vodilo po 6 asistentov (izkopavanja so opravljali po 12 dni). Po končanih terenskih pripravah je arheološka ekipa začela z delom 21. avgusta 1989.⁴⁸

⁴³ PAK hrani načrte o prenovi poslopja za potrebe koprskih javne dekleške in deške šole (PAK, KP 340, Zbirka gradbenih načrtov, a.e. 39).

⁴⁴ PAK hrani načrte o prenovi poslopja za potrebe Rižanskega vodovoda Koper (PAK, KP 29, t.e. 220, a.e. 320).

⁴⁵ Darja Grosman, Radovan Cunja in P. Novaković (PAK, Dokumentacija PAK, Guštin, 18. 12. 1998, str. 1).

⁴⁶ Bojan Zakeršnik (PAK, Dokumentacija PAK, Guštin, 18. 12. 1998, str. 1).

⁴⁷ I. Šinkovec, V. Svetličič, P. Čerče, P. Turk (PAK, Dokumentacija PAK, Guštin, 18. 12. 1998, str. 1).

⁴⁸ PAK, Dokumentacija PAK, Guštin, 18. 12. 1998, str. 1.

Arheološka izkopavanja so potrdila različne gradbene in ruševinske faze v štirih zaporednih časovnih obdobjih od antike do baroka. Poleg kamnitih zidov (48), jarkov (23), ruševinskih plasti (9) in tlakov (8) so prevladovali vkopi (73) in stojke (95). Grobišča so obsegala 11 grobnic in 71 posameznih ali skupinskih grobov s skupno nad 300 osebami.⁴⁹

Med izkopavanji so ugotovili, da je bil tlak baročne faze, ki je bil še ohranjen v nepoškodovanem delu, grajen v dveh zaporednih fazah skupaj z eno od treh prečnih vrst baročnih grobnic, ki so bile v osrednjem delu cerkvene ladje. Vse grobnice so imele skupinske pokope. Zaradi kasnejšega prekopavanja starejših skeletov je prišlo do izrazitega mešanja skeletnega materiala. Po oceni naj bi bilo v vseh grobnicah pokopanih približno 150 ljudi.⁵⁰ V cerkvi so odkrili tudi druga grobišča. Vzhodno od prezbiterja je bilo v dolgem jarku v krajšem časovnem obdobju pokopanih približno 80 ljudi, v posamičnih grobovih približno 45 ljudi (prevladovali so otroci in mlajše osebe ter matere z dojenčki), na prostoru grobišča, ki ga je kasneje prekrila gotška cerkev, pa še približno 50 ljudi. Najstarejša faza pokopavanja je bila del urbanega prostora in je sodila v antični čas. Podobna je bila najdbam s sosednjega kapucinskega samostana,⁵¹ kjer so izkopavanja opravljali v letih 1986 in 1987.⁵²

Dve grobnici sta imeli notranjost poslikano z rdečo barvo in sicer ena s šestimi skoraj 1,8 m velikimi križi, druga pa s slabo razpoznavnimi geometrijskimi motivi.⁵³

V literaturi sta na izkopavanja opozorila kustosa v Pokrajinskem muzeju Koper arheologa Radovan Cunja in Matej Župančič.⁵⁴ Po objavljenih

podatkih o arheološkem izkopavanju na področju samostanske cerkve sv. Klare ločimo tri faze pokopavanja, antično,⁵⁵ srednjeveško⁵⁶ in baročno.⁵⁷ Uradne analize in ugotovitve arheologov o izkopavanjih v samostanski cerkvi sv. Klare še niso objavljene.

Zdi se, da so arhivski podatki, ki jih hranijo v Škofjiskem arhivu v Kopru, pisna potrditev zadnje, t.i. baročne faze pokopavanja v cerkvi sv. Klare. V fondu Kapiteljskega arhiva⁵⁸ je ohranjen zanimiv dokument o pokopih v samostanu in samostanski cerkvi sv. Klare. V tako imenovani knjigi mrtvih *"ex libris Mortuorum"* so vpisani vsi pokopi od leta 1616 do leta 1782.⁵⁹ Zapisovalec med gradivom ni našel starejših podatkov o pokopih v samostanskem kompleksu sv. Klare.

polkrožni prezbiterij prekril ta prostor. Pokopavanje se je preneslo v zidane grobnice znotraj cerkve, od katerih so bile nekatere tudi poslikane. V njih je bilo pokopanih večje število pokojnikov različne starosti in spolov. Na kostnih in zobnih ostankih so bili vidni mnogi bolezenski znaki, razna poklicna obolenja in načini prehrane, v čemer se kaže socialna razslojenost. Prekritje pokojnikov z apnom v eni izmed grobnic kaže tudi na umiranje zaradi kužnih bolezni. Med drobnimi najdbami prevladujejo kovinski deli nošnje in osebnega okrasja ter bronaste svetlinje. Ukinitev samostana leta 1806 je pomenila tudi prenehanje pokopavanja na tem mestu" (Cunja, Župančič, *Otok in celina*, str. 38-39). O pokopavanju v samostanu sv. Klare primerjaj tudi Radovan Cunja, Poselitvena dinamika in spremembe funkcije nekaterih mestnih predelov.

⁵⁵ Za čas 2. in 3. stoletja je bilo značilno pokopavanje v samem segmentu naselbine. Zlasti otroke so pokopavali znotraj bivalnega prostora, npr. pri stopnišču ali pod stopnicami (ustni vir, pogovor z arheologinjo Darjo Grosman, Oddelek za arheologijo FF v Ljubljani).

⁵⁶ Sodi v čas pred gotško cerkvijo.

⁵⁷ Tlak je bil naknadno predrt. Značilen je bil specifičen način pokopavanja (deloma odprta plošča, skozi katero so v grobnico polagali trupla pokojnikov; ko je truplo stihnelo, so osteološki ostanki padli na starejše okostje). Osrednji dve grobnici sta imeli freske (rdeči križi na beli podlagi). Zaradi kopanja buldožerja v cerkvi konec aprila leta 1989 so bili stranski grobovi delno uničeni, centralni pa so bili lepo ohranjeni (ustni vir: pogovor z arheologinjo Darjo Grosman, Oddelek za arheologijo FF v Ljubljani).

⁵⁸ ŠAK, KA, a.e. 153.

⁵⁹ Izpisani so tako pokopi redovnic kot tudi laikov.

⁴⁹ PAK, Dokumentacija PAK, Guštin, 18. 12. 1998, str. 3.

⁵⁰ PAK, Dokumentacija PAK, Guštin, 1998, str. 2.

⁵¹ Samostan svete Marte. Več o izkopavanjih v kapucinskem vrtu v knjigi Cunja, *Poznorinski in zgodnje-srednjeveški Koper*.

⁵² PAK, Dokumentacija PAK, Guštin, 18. 12. 1998, str. 3.

⁵³ PAK, Dokumentacija PAK, Guštin, 30. 9. 1998, str. 1.

⁵⁴ "V beneškem obdobju so pokopavali v samem mestu, običajno v cerkvah, okoli njih ali v sklopu samostanov. Lino takšnih pokopališč je bilo leta 1989 raziskano v cerkvi sv. Klare. Zaradi svoje kompleksnosti, večplastnosti, daljšega časovnega razpona pokopavanja in velikega števila odkritih grobov je to najvažnejše raziskano grobišče v mestu. Govorimo lahko o več grobiščih oziroma o premikih mesta pokopavanja v posameznih obdobjih v zvezi s prostorskimi potrebami. Najstarejši fazi pokopavanja, ki se veže še na poselitev v času pozne antike in zgodnjega srednjega veka, sledi po več stoletnem presledku z izgradnjo najstarejše samostanske cerkve konec 13. stoletja ureditev pokopališča neposredno ob prezbiteriju. Omenjen prostor je narekoval razmeroma gosto pokopavanje in neredko tudi medsebojno prekrivanje grobov. Preprosti, v zemljo vkopani grobovi so navadno brez dodatkov. Le včasih se v njih pojavljajo deli nošnje ali skromen nakit. S povečanjem in barokizacijo cerkve v 17. stoletju je novozgrajeni

Ex libris Morcuorum & ab ann. 1616 usq.
1782 in februarii, che fu l'ultima. Defuncta
Sepulta in S. Chiava.
a ventidici che prima del sudeno ann. 1616
noni ha neha. Ead. pag. 120 a. l. uno
di Moni.

La. M^{ra} Sta Giugina Caceria di qua Cisa Monaca di S. Chiava da Vecchiezza.
adi 14 Gen^o 1617.
La. M^{ra} Sta Mimilia de Pey Tullana Mon^{ca} nel Monast^o di S. Chiava di Febre.
Ca 17 Feb^o 1617.
La. M^{ra} Sta Maria Conversa nel Monast^o di S. Chiava di Vecchiezza.
Ca 16 Maggio 1617.
La. M^{ra} Sta Luciana Teoffanio nel Monast^o di S. Chiava sepolta in d^o Monastero.
Ca 17 Feb^o 1619.
La. M^{ra} Sta Angela d'Ello o vero Perronio Mon^{ca} nel Monast^o di S. Chiava di C.
Chiava d'età d'anni 90 e sepolta in d^o Monastero.
Ca 10 Feb^o 1621.
La. M^{ra} Sta Isabella Perronio vecchia in età d'anni 70 e Monaca nel Monastero
di S. Chiava sepolta nel Claustro d'esso Monastero.
Ca 16 Aprile 1621.
La. M^{ra} Sta Anna Monaca nel Monast^o di S. Chiava e fu figlia del S. Abate del Bello
confessara, e comunicata dal M^{ro} Confessore d'esso Monast^o et auto d'giorno
di gi^o d'acramento dell'Evangelio unione, da Monast^o Vicario e pagata a
miglior vica, e sepolta in una sepoltura d'esso Monastero nel Claustro.
Ca 17 Gen^o 1624.
La. M^{ra} Sta ... Verena nel Monast^o di S. Chiava mancò di morte subitanea, e oggi
14 d^o fu sepolta nel Claustro d'esso Monastero.
Ca 9 Luglio 1624.
La. M^{ra} Sta Savatda nel Monast^o di S. Chiava Mon^{ca} già molto tempo inferma del p^o
D. Benedeno di S. Anna confes. d'esso Monast^o a auto l'administrazione e' e' e' e'
S. Sacram^o pagò a miglior vica, e oggi 20 d^o fu sepolta in una sepoltura nel
Claustro d'esso Monastero.
Ca 17 Gen^o 1623.
La. M^{ra} Sta Luciana Severi Mon^{ca} in S. Chiava d'età d'anni 26. e fu confes-
sata, e comunicata da me Giuseppe Bartelli, e ai 16 d^o e' stata sepolta
nella sepoltura di quel Monastero.

Vpisi pokopanih sester v samostanu sv. Klare. (ŠAK, KA, a.e. 153, str. 2)

Pokopavanje redovnic

V prvem delu ti. knjige mrtvih so, po sicer ne povsem natančnem kronološkem vrstnem redu, vpisana imena pokopanih redovnic, tako kornih sester, konvers kot tudi gojenk. Kronist je zabeležil datum pokopa (včasih tudi datum smrti), redovno

ime (včasih tudi krstno ime in priimek) pokojnice, posebej je označil konverse in gojenke, pri neka- terih so zapisana leta starosti, včasih pa tudi vzrok smrti in ime duhovnika (lahko tudi le naziv), ki je posamezni redovnici dal svete zakramente ali jo pokopal. Pri večini pokojnic je zabeležil tudi kraj pokopa.

Tabela 1: Seznam pokopanih sester v samostanskem kompleksu sv. Klare v Kopru v obdobju med letoma 1616 do 1782⁶⁰

Pokopana	Ime in priimek pokojnice ⁶¹	Starost	Vzrok smrti in kdo je pokopal
14. 1. 1617	Giustina Caceria, iz Kopra	? ⁶²	umrla od starosti
25. 2. 1617	Altimilia de Pers, iz Furlanije	?	umrla od vročice
16. 5. 1617	Maria, <i>konversa</i>	?	umrla od starosti
23. 9. 1619	Luccietta Teoffanio	?	
10. 2. 1621	Angela d'Elia oz. Petronio	90	
26. 4. 1621	Isabella Petronio (starejša)	70	
22. 11. 1622	Cattarina, hčerka Alviseja del Bella	?	
24. 1. 1624	? Versena	?	
9. 7. 1624 ⁶³	Strasolda	?	dolgo nepokretna
27. 1. 1633 ⁶⁴	Lucietta Sereni	26	spovedal jo je Giuseppe Partelli
13. 2. 1634	Lucia Paolazzi	60	obhajal jo je dekan
27. 9. 1642	Elena Brutti	50	zakramente ji je dal dekan
16. 3. 1644	Madaluzza	90	obhajal jo je dekan
16. 7. 1644	Chiara Manzulla	90	
15. 5. 1648	Geronima	70	zakramente ji je dal njen spovednik Giusti
19. 11. 1649	Clisterna	57	zakramente ji je dal vikar
24. 9. 1650 ⁶⁵	Ortensia Gravise, <i>opatinja</i>	55	zakramente ji je dal vikar Giusti
26. 9. 1650	Andriana Vergerio	60	zakramente ji je dal njen spovednik
29. 10. 1650	Malipiera	90	zakramente ji je dal vikar Giusti
7. 12. 1662	Anzola Morosini	76	
23. 3. 1665	Anna Maria Albanese	60	
2. 4. 1667	Camilla	52	
14. 5. 1672	Domicilla Stroiiana	85	zakramente ji je dal vikar Giusti
12. 9. 1661	Giuliana Manzini	30	zakramente ji je dal vikar Giusti
12. 3. 1661	Giustina Mazzucchi	90	
30. 11. 1658	Livia Coloreda	90	zakramente ji je dal vikar
12. 4. 1662	Laura Valdera	80	zakramente ji je dal vikar Giusti
4. 6. 1661	Maria Furigona	60	
4. 5. 1657	Ottavia Cantamesse	?	nepokretna; s svetim oljem jo je mazilil dekan
22. 2. 1670	Angela Maria della Stella	40	zakramente ji je dal vikar
29. 12. 1667	Virginia Longo	80	zakramente ji je dal dekan
12. 10. 1658	Zanetta del Bello	20	nepokretna zaradi jetike, zakramente ji je dal vikar
13. 6. 1665	Zoia Tacco	70	mrtva padla na tla ⁶⁶
16. 9. 1663	Maria Margaritta	33	
21. 5. 1679	Clelia Fina	79	
? 6. 1677	Franceschina Verzi	100	zakramente ji je dal vikar
22. 9. 1679	Marta iz Pirana, <i>konversa</i>	24	
15. 3. 1675	Maria Celeste	24	
? 8. 1686	Paula Maria Fina	?	zakramente ji je dal njen spovednik
28. 5. 1694	Maria Chiara Grisona	26	zakramente ji je dal pater Bonacorso iz samostana sv. Frančiška
10. 7. 1701	Maria Lodovica Coronini	44	
13. 1. 1709	Maria Serafina Bacchina	46	
27. 5. 1709	Teresa Gavardo	62	
3. 1. 1715	Rosa Morosini	60	

⁶⁰ Podatki so izpisani iz ŠAK, KA, a.e. 153.

⁶¹ Včasih je kronist namesto krstnega imena zapisal redovno ime pokojnice.

⁶² Kronist ni zabeležil podatka o starosti sestre ob njeni smrti.

⁶³ Sestra je umrla 9. julija, pokopali pa so jo naslednji dan.

⁶⁴ Pri vpisu je kronist kot datum pokopa zabeležil 26. januar.

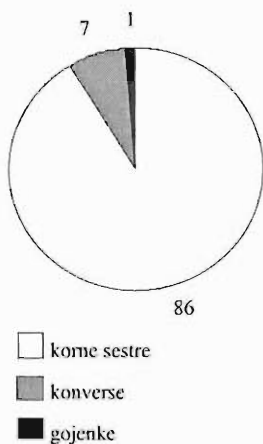
⁶⁵ V dokumentu piše letnica 1750, vendar se zdi, da se je pisar zmotil. Iz drugih arhivskih virov je razvidno, da je sestra Ortensia Gravisi, Nicolajeva hčerka, z dotatno pogodbo 27. maja 1624 prinesla v samostan 400 dukatov (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 146). Zdi se malo verjetno, da bi lahko živela do leta 1750.

⁶⁶ Najbrž jo je zadela kap.

16. 2. 1715	Barbara de Grazia	50	
6. 8. 1717	Maria Teresa Tacco	56	
11. 12. 1717	Maria Gabriela Moazzo	50	
5. 1. 1719	Anna Giulia Tiepolo	82	
16. 3. 1719 ⁶⁷	Maria Felice Pollesini	70	
7. 9. 1719	Ortensia, hči markiza Giuseppeja Gravisija	73	
27. 8. 1723	Teresa Francesca Strasolda	25	
17. 3. 1724	Maria Catarina Morosini	75	
31. 5. 1724	Maria Agostina Morosini, Lugrezijeva hči	29	
30. 10. 1725	Maria Anzola Tarsia	?	
7. 10. 1728	Anna Maria Contesini	80	
23. 4. 1729	Maria Antonia	74	
29. 12. 1729	Maria Felice Morosini	74	
20. 3. 1731	Maria Costanza Morelli	26	
30. 9. 1733	Paola Maria Fini	63	
29. 3. 1737	Maria Cattarina di Gesù Lugnana	26	
10. 1. 1738	Cattarina, <i>konversa</i>	80	
1. 7. 1738	Lugrezia, hčerka Marc Antonija Bianconia, <i>gojenka</i>	?	
5. 5. 1739	Bonaventura, <i>konversa</i>	68	
26. 11. 1739	Anna Teresa de Fini, <i>vikarka</i>	76	
22. 7. 1740	Maria Giovanna Corte	23	
17. 1. 1744	Maria Elisabetta Lugnan	78	zakramente ji je dal njen spovednik
24. 4. 1744	Maria Serafina Celeste Pollesini	22	dekan Vincenzo Tos, kaplan
2. 5. 1745	Maria Anna Stardeniz	77	
23. 2. 1746	Maria Maddalena Tacco	91	Vincenzo Tos
15. 11. 1746	Maria Agostina Gavardo	78	dekan in kanonik Cernivani
25. 1. 1747	Elena della Croce del Bello	65	dekan Vincenzo Tos
17. 3. 1748	Maria Giulia Fini iz Trsta	82	dekan Vincenzo Tos
29. 3. 1749	Maria della Croce Manzini	50	
28. 4. 1753	Maria Teresa Serafina Marenzi	55	
9. 2. 1755	Anna Maria Terzi	75	
9. 5. 1756	Maria Chiara	81	
25. 5. 1758	Maria Costanza Borisi	36	
6. 9. 1759	Maria Madalena Fini	73	
12. 11. 1759	Alba Maria Celeste del Bello	79	
15. 12. 1761	Chiara Grisoni	92	
14. 4. 1762	Maria Laura Borisi	34	
14. 4. 1762	Maria Candida Bianconi	58	
17. 12. 1763	Maria Angela Lugnana	56	
13. 1. 1768	Cattarina Gavardo	87	
17. 4. 1771	Maria Francesca Serafina Gravisija	78	
10. 8. 1772	Maria Fonda, <i>konversa</i>	67	
4. 8. 1774	Maria Domenica Corte	71	
6. 4. 1776	Margarita Abrica, <i>konversa</i>	81	
4. 4. 1779	Maria Crocefissa Theis	46	
8. 4. 1779	Marianna Antonia di Gesù Brugnoli	68	zakramente ji je dal njen spovednik
22. 4. 1779	Lucia Romana, <i>konversa</i>	75	zakramente ji je dal njen spovednik
26. 9. 1780	Elena Costanza Morelli	42	
11. 8. 1781	Maria Cecilia Carli	57	
12. 2. 1782	Maria Gioseffa Gacioncelli	84	

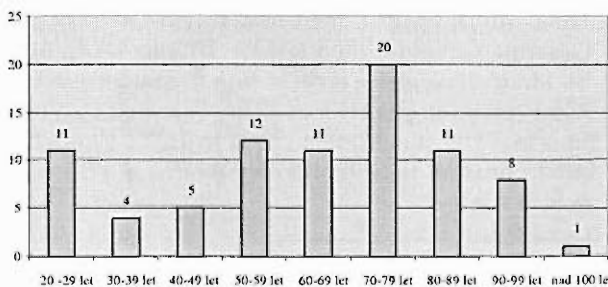
⁶⁷ Umrla je 15. marca.

Po podatkih iz knjige mrtvih je bilo v samostanskem kompleksu v obdobju od leta 1616 do leta 1782 pokopanih 94 redovnic, od tega je bilo 7 konvers in ena gojenka. Vse ostale so bile očitno korne sestre (torej 88), med katerimi je pri eni zabeleženo, da je bila opatinja, pri drugi pa, da je bila vikarka.⁶⁸

Graf 1: Delež kornih sester, konvers in gojenk med pokopanimi sestrami v samostanu sv. Klare v obdobju 1616 in 1782

Žal niso pri vseh umrlih sestrah zabeležena leta starosti in vzrok smrti, vendar je iz danih podatkov vendarle zanimivo primerjati njihovo starost. Manjkajo podatki za gojenko, eno konverso in devet kornih sester. Najmlajša redovnica, pri kateri je zabeležena starost, je bila ob smrti stara 20 let, najstarejša pa 100 let. V starosti od 20 do 29 let jih je umrlo 11, v starosti od 30 do 39 let 4, v starosti od 40 do 49 let 5, v starosti od 50 do 59 let 12, v starosti od 60 do 69 let 11, v starosti od 70 do 79 let 20, v starosti od 80 do 89 let 11, v starosti od 90 do 99 let 8, v starosti nad 100 let 1. V starosti nad 90 let je umrlo 9 redovnic.

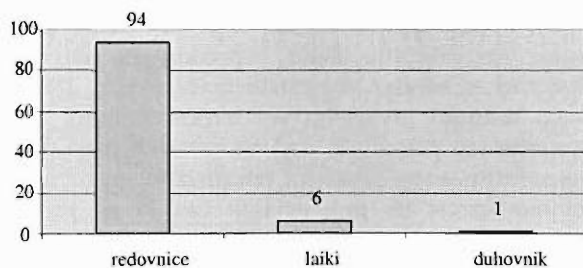

Graf 2: Starost redovnic ob smrti v samostanu sv. Klare v obdobju 1616 in 1782

Pokopavanje laikov

Poleg redovnic so v 18. stoletju v samostansko cerkev sv. Klare pokopali tudi šest laikov in sicer tri otroke v starosti do dveh let, enega moškega in dve ženski. Prvi pokop laika so opravili 4. decembra 1771. Pokopali so 30-letnega grofa Almerica, sina Verza Verzija, ki je umrl po hudi bolezni. Naslednji trije pokopi so bili nato leta 1777. Petdesetletno Bianco Grattaroli so pokopali 29. marca, dveletnega Antonija, sina Alessandra Gavarda, 6. septembra ter šestinšestdesetletno Francesco, rojeno Gavardo, ženo grofa Sebastijana Carlija, 23. septembra 1777. Po en pokop je bil tudi v naslednjih dveh letih. Giovannija Andreja, sina grofa Carla Finija (enega izmed dvojčkov), so pokopali 3. junija 1778, 28. marca 1779 pa še njegovega brata,⁶⁹ enoletnega Orazija Francesca.⁷⁰

Po arhivskih podatkih je bilo v letih 1616 – 1782 v samostanskem kompleksu sv. Klare v Kopru pokopanih 100 ljudi. Tu je bil, kot je zabeležil kronist, pokopan tudi reverendo Albis (njegov pokop žal ni datiran). Če upoštevamo tudi ta podatek, je bil v tem obdobju na področju celotnega samostanskega kompleksa skupno pokopan 101 pokojnik.

Graf 3: Število pokopov v samostanu sv. Klare v obdobju 1616 in 1782

Za šest laikov vemo, da so bili pokopani v cerkvi sv. Klare, pri redovnicah pa mesto pokopa največkrat ni povsem natančno določeno. Navadno je kronist zapisal, da so pokojnico pokopali v "njenem samostanu".⁷¹ Pri petih sestrah je kot mesto pokopa napisana cerkev sv. Klare,⁷² očitno pa so sestre pokopavali tudi znotraj same klavzure.⁷³

⁶⁹ Očitno je, da sta umrla oba dvojčka.

⁷⁰ ŠAK, KA, a.e. 153.

⁷¹ ... sepolta nel sudetto suo Monastero... (ŠAK, KA, a.e. 153).

⁷² ... sepolta nella sua Chiesa...; tudi ...sepolta nella Chiesa di detto Monastero... (ŠAK, KA, a.e. 153).

⁷³ ... sepolta nel Claustro d'esso Monastero...; tudi sepolta nella sua Clausura... (ŠAK, KA, a.e. 153).

⁶⁸ Namestnica opatinje oziroma predstojnice samostana.

Ko bodo objavljeni rezultati arheoloških izkopavanj iz leta 1989, bo gotovo zanimiva primerjava med ugotovitvami arheologov (morda tudi antropologov) ter pisnimi podatki o številu pokopov v samostanski cerkvi.

Starost pokopanih sester ob podpisu dotalne pogodbe

Že pred preobleko so sestre določen čas živele v samostanu. Ker za obravnavano obdobje v preglednem gradivu ni bilo najdenih natančnih podatkov niti o dolžini noviciata, niti o času, ki so ga sestre preživele v samostanu kot gojenke, so bili uporabljeni podatki iz začetka 19. stoletja.⁷⁴ Po teh podatkih so sestre med slovesnostjo preobleke in prve zaobljube preživele v samostanu eno leto. V literaturi in objavljenih virih pa so opisana redovna pravila za nekatere druge klariške samostane na Slovenskem.⁷⁵ Ker so bili sklepi tridentinskega koncila obvezujoči za vse samostane, prav gotovo tudi novinke v koprskem samostanu niso mogle narediti prve zaobljube pred dopolnjenim 16. letom starosti.

Med arhivskim gradivom so ohranjeni prepisi dotalnih pogodb, ki so jih družine sklenile v imenu posamezne sestre s samostanom sv. Klare. Zdi se, da so pogodbo navadno podpisali v času, ko so sestre naredile preobleko,⁷⁶ preden so naredile slovesno zaobljubo in postale korne sestre, pa so svojo lastnino (doto) morale izročiti opatinji.⁷⁷ S pomočjo teh pogodb in podatkov o življenjski dobi posamezne sestre lahko za posamezno sestro ugotovimo starost ob preobliki in čas, ki ga je kot sestra preživela v samostanu.

Za nekatere v knjigi pokopov vpisane sestre ni mogoče ugotoviti njihove starosti ob vstopu v

samostan (kronist ob smrti ni vpisal njihove starosti) ali pa je zaradi podobnih redovnih imen in marsikje nenatančno izpisanih krstnih imen posamezne sestre nemogoče ugotoviti starost ob podpisu dotalne pogodbe. Prav tako teh podatkov ni mogoče ugotoviti za sedem konvers, saj te ob vstopu v samostan niso prinesle dote, in niti ne za gojenko. Od 86 pokopanih kornih sester je možno relativno natančno ugotoviti podatke le za 63 sester oziroma za 73,2% vseh, v knjigi mrtvih vpisanih sester.

Čeprav za dobro četrtino sester ni možno ugotoviti starosti ob podpisu dotalne pogodbe, se da vendarle potegniti neke zaključke o povprečni starosti, pri kateri so dekleta odhajala v samostan. Ob podpisu dotalne pogodbe jih je bilo kar 54 oziroma 85,7% starih med 15 in 26 leti, kar 60 ali 95,2% pa je bilo starejših od 15 let. Dekleta so torej najpogosteje odhajala v samostan med 15. in 25. letom starosti.⁷⁸

Zanimivo je pogledati tudi čas, ki so ga sestre preživele v samostanu.⁷⁹ Odvisen je od dolžine njihovega življenja in je povezan z njihovim zdravjem oziroma povprečno življenjsko dobo, ki se je nedvomno zrcalila tudi skozi to, sicer specifično skupino prebivalstva.

Opaziti je, da so nekatere sestre umrle že zelo zgodaj po prihodu v samostan (verjetno zaradi bolezni). Povsem možno je, da so nekatere izmed sester boleale že pred prihodom v samostan, čeprav po redovnih pravilih neozdravljivo bolno dekle ni moglo biti sprejeto v samostan.⁸⁰ Pri njihovem morebitnem slabem zdravstvenem stanju pa jim klavzura in relativno majhni, slabo ogrevani prostori prav gotovo niso koristili.

Kar osem jih je bilo v samostanu manj kot osem let, pet pa med desetimi in dvanajstimi leti. Osem sester je v samostanu preživelo od 21 do 26 let, sedem med 32 in 40 let, osem med 41 in 49 let, deset med 51 in 60 leti, sedem pa med 61 in 63 leti. Dve sta preživeli v samostanu 66 let (in sicer Anna Giulia Tiepolo, med letoma 1653 in 1719, ter Cattarina Gavardo, med letoma 1702 in 1768), Maria Maddalena del Tacco je bila v samostanu kar 73 let (med letoma 1673 in 1746), Francescina Verzi pa celo 79 let (med letoma 1592 in 1677). Zanimivo bi bilo poznati tudi vzroke nepokretnosti pri nekaterih sestrah.

⁷⁴ Ob razpustitvi samostana sv. Klare leta 1806 so zabeležili tudi podatke o vseh v samostanu živečih sestrah. Pri vsaki sestri sta poleg rojstnega datuma in let starosti zabeležena tudi datuma preobleke in slovesne zaobljube (očito gre za čas noviciata). Navadno je med eno in drugo slovesnostjo minilo eno leto (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1469). Žal ni podatkov o času, ki so ga sestre preživele v samostanu kot gojenke.

⁷⁵ Redovna pravila klaris v mekinjskem in škofjeloškem samostanu so podrobno opisana v: Hančič, Konstitucije klaris v Mekinjah in Škofji Loki. Nekaj osnovnih pravil: čas, ki ga mora dekle, ki želi vstopiti v klariški red, preživeti v samostanu pred redovno preobleko, je najmanj pol leta. V izjemnih primerih se ta doba lahko skrajša na štiri mesece, lahko pa traja tudi dlje. Po sklepu tridentinskega koncila v noben samostanski red ni smela biti sprejeta oseba, preden ne dopolni 16. leta starosti, torej tudi preobleke kandidatke niso smeli opraviti pred njenim 15. letom starosti. Pred opravljeno zaobljubo je bilo potrebno samostanu izročiti doto bodi redovnice (Hančič, Konstitucije klaris v Mekinjah in Škofji Loki, str. 91-101).

⁷⁶ ... *Malipiera Malipiero vesti l'abito, e portò in dotte* ... (PAK, KP, IX. skupina, a.e. 1357, str. 140).

⁷⁷ PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1344, str. 310-311.

⁷⁸ Zdi se, da so dekleta najpogosteje odhajala v samostan v dobi, ko bi bila sicer godna za možitev. Ob poroki (oziroma ob odhodu v samostan) so dekleta odšla iz družine in se praviloma preselila na možev dom (ali v samostan) in s tem "znižala družinske stroške".

⁷⁹ Upoštevan je čas od podpisa dotalne pogodbe pa do njihove smrti, ker natančnih podatkov o času njihovega življenja v samostanu kot postulatke (pripravnice) ali gojenke, ni na voljo.

⁸⁰ Hančič, Konstitucije klaris v Mekinjah in Škofji Loki, str. 94.

Tabela 2: Seznam sester, za katere je mogoče ugotoviti starost ob podpisu dotalne pogodbe⁸¹ (navedeni so podatki o starosti sester ob podpisu pogodbe in višina dote v dukatih).

Ime in priimek	Redovno ime	Ime očeta	Dotalna pogodba	Starost	Dota
Bianca Sereni	Lucietta	Giovanni	18. 12. 1623	16	400
Ortensia Gravisi	?	Nicolò	27. 5. 1624	29	400
Anzola Morosini	?	Andriano	7. 8. 1607	21	300
Cattarina Albanese	Anna Maria	Nicolò	20. 4. 1641	36	400
Zuanella Manzini	Giuliana	Giulio Cesare	9. 2. 1654	23	600
Giustina Mazzucchi	?	Giammaria	13. 5. 1601	30	200
Laura Valderra	?	Ottaviano	13. 5. 1601	19	200
Margaritta della Stella	Angela Maria	Zuanne	20. 7. 1647	17	500
Barbara del Bello	Zanetta	Vincenzo	24. 1. 1654	16	500
Zoia del Tacco	?	Vincenzo	30. 3. 1617	22	300
Clelia Fini	?	Giacomo	24. 10. 1621	21	400
Francesca Verzi	Franceschina	Verzo	15. 2. 1592	25	200
Orsetta Righi	Maria Celeste	Carlo	31. 1. 1668	17	500
Isabella Grisoni	Maria Chiara	Santo	29. 11. 1683	15	400
Chiara Coronini ⁸²	Maria Lodovica	Lodovico	3. 9. 1678	21	600
Francesca Bacchina ⁸³	Maria Serafina	Zorzi	15. 2. 1683	20	600
Paula Gavardo	Teresa	Allessio	23. 9. 1667	20	400
Lodovica de Grazia	Barbara Maria	Giuseppe	3. 9. 1678	13	600
Livia del Tacco	Maria Teresa	Carlo	1. 8. 1676	15	400
Bianca Cattarina Moazzo	Maria Gabriella	Anzolo	16. 9. 1677	10	400
Annetta Tiepolo	Anna Giulia	Domenico	14. 7. 1653	16	500
Felice Polesini	Felice ⁸⁴	Benedetto	31. 5. 1673	24	600
Elena Gravisi	Ortensia	Giuseppe	19. 12. 1671	25	400
Smaralda Strassolda	Teresa Francesca	Francesco	17. 9. 1719	21	600
Giulia Morosini	Maria Cattarina	Agostin	14. 2. 1675	26	400
Perina Rosa Morosini	Maria Agostina	Lugrezio	25. 10. 1711	16	400
Anna Contesini	Anna Maria	Giuseppe	27. 6. 1667	19	400
Angiola Morosini	Maria Felice	Agostino	24. 10. 1671	16	400
Marianna Morelli	Maria Costanza della Croce	Francesco	4. 5. 1725	20	600
Isabella Fini	Paula Maria	Orazio	18. 2. 1694	24	400
Maria Lugnana	Maria Cattarina di Gesù	Andrea	27. 5. 1735	24	400
Laura Antonia Corte	Maria Giovanna	Gasparo	23. 10. 1735	18	400
Emilia Lugnana	Maria Elisabetta	Giulio	16. 6. 1693	17	400
Elisabetta Pollesini	Maria Serafina ⁸⁵	Serenio	4. 2. 1740	18	400
Tadea Stardeniz ⁸⁶	Maria Anna	Antonio Vitto	22. 4. 1684	16	600
Cattarina del Tacco	Maria Maddalena	Andrea	31. 5. 1673	18	400
Franceschina Gavardo	Maria Agostina	Antonio	14. 10. 1696	24	400
Elena del Bello	Elena della Croce	Ottavio	29. 10. 1702	20	400
Teresa Fini iz Trsta	Maria Giulia	Giulio Bartolomeo	19. 3. 1685	19	800
Andrianna Manzini	Maria della Croce	Nicolò	12. 1. 1726	27	400
Cattarina Marenzi	Maria Teresa Serafina	Carlo	11. 6. 1719	21	600
Teresa Terzi	Anna Maria	Ottavio	25. 1. 1699	19	600
Tarsia Borisi	Maria Costanza	Nicol	24. 1. 1746	24	400
Paula Fini	Maria Maddalena della Croce	Orazio	26. 2. 1696	10	400
Giulia del Bello	Alba Maria Celeste	Ottavio	16. 1. 1700	20	400
Chiara Grisoni	Chiara Maria	Santo	24. 4. 1700	31	400

⁸¹ Seznam je nastal na osnovi primerjave podatkov iz ŠAK, KA, a.e. 153 in PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357.

⁸² Tudi Coronina (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 208).

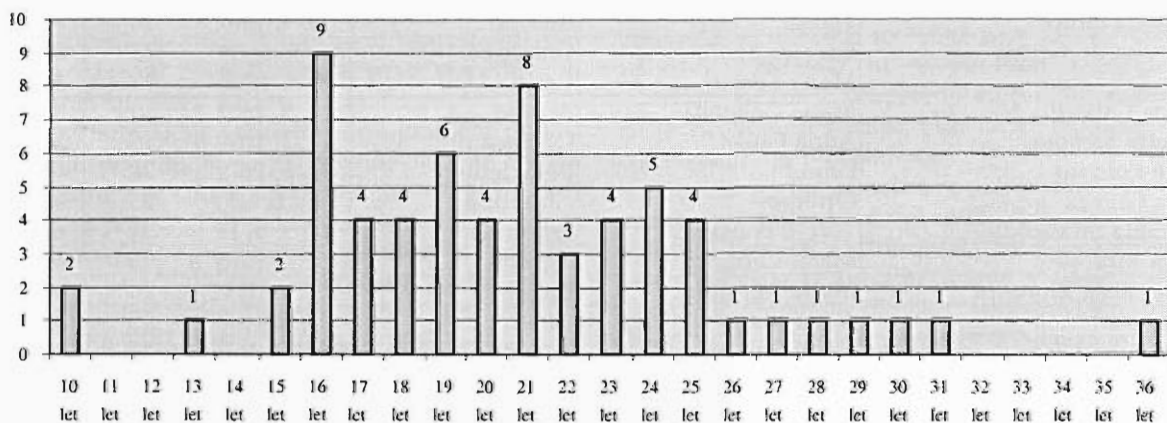
⁸³ Tudi Bocchina (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 212).

⁸⁴ Tudi Maria Felice (ŠAK, KA, a.e. 153).

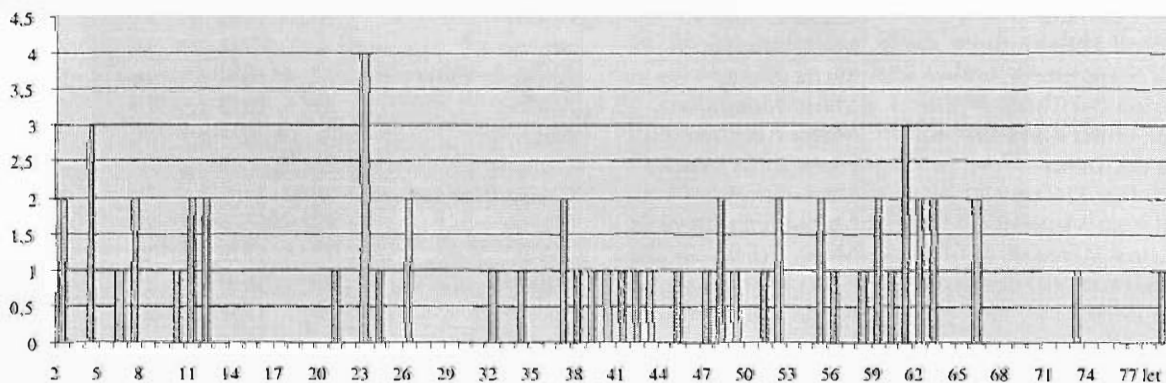
⁸⁵ Tudi Maria Serafina Celeste (ŠAK, KA, a.e. 153).

⁸⁶ Tudi Studeniz (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 212).

Giulia Borisi	Maria Laura	Nicolò	23. 8. 1751	23	600
Maria Bianconi	Candida	Antonio	15. 7. 1725	21	600
Zoia Lugnana	Maria Angela	Andrea	14. 1. 1725	18	400
Rosa Felice Gavardo	Cattarina dell Croce	Olimpo	19. 2. 1702	21	400
Agnesina Gravisi	Maria Francesca Serafina	Francesco	24. 11. 1716	23	400
Ottavia Maria Cesarea Corte	Maria Rosa	Andrea	22. 7. 1731	28	400
Francesca Theis ⁸⁷	Maria Crocefissa	Nicolò	11. 9. 1756	23	400
Maria Anna Bragnolli	Mariaanna Antonia di Gesù	Paulo	21. 10. 1730	19	600
Teresa Morelli	Elena Costanza	Pietro	15. 5. 1759	21	600
Bradamante Carli	Maria Cecilia	Rinaldo	24. 2. 1749	25	400
Anna Gaioncelli ⁸⁸	Maria Gioseffa di Gesù	Francesco	25. 6. 1720	22	600
Fantina Vergerio	Andriana	Giovanni	7. 8. 1606	16	300
Clisterna Sbrojovacca	?	Giambattista	30. 10. 1608	16	400
Bianca Sereni	Lucietta	Giovanni	18. 12. 1623	16	400
Lucia Furegona	Maria	Marco	25. 2. 1626	25	500
Clelia Morosini	Rosa Maria	Giovanni	23. 5. 1672	17	400
Teresa de Fin	Maria Giulia	Gulio	19. 5. 1685	22	800
Lucrezia Barbabianca	Maria Chiara	?	14. 10. 1694	19	400

Graf 4: Starost sester ob dotalni pogodbi

Graf 5: Število let, ki so jih sestre preživele v samostanu sv. Klare

⁸⁷ Tudi Theyls (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 235).

⁸⁸ Tudi Gajanzella (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 228).

Življenje v samostanu in prednice

V koprskem samostanu so redovnice živele po *Vodilu* papeža Urbana IV., ki je leta 1263 izdal dopolnjeno in popravljeno *Inocentovo Vodilo*.⁸⁹ V samostan so vstopala predvsem dekleta iz premožnejših koprskih družin in okolice. Ker je bila za klarise značilna stroga klavzura, vemo pravzaprav zelo malo o njihovem življenju. Delile so se na korne sestre s slovesno zaobljubo in konverse, sestre laikinje brez zaobljube. Posebno skrb so korne sestre posvečale molitvi brevirja (dnevno po devet, deset ur) in kontemplaciji. Konverse, ki niso bile vezane na kor, ampak so molile brevir v oče naših, so preostali čas porabile za drugo delo. Ker so s svojim delom prispevale k delovanju in obstoju samostana, ni bilo potrebno, da bi v samostan prinesle doto. Klarise so se ukvarjale tudi z vzgojo predvsem plemiških deklet, saj so bila nekatera dekleta gojenke samostana še preden so postale redovnice. Starši so samostanu za vzdrževanje gojenk letno plačevali po 40 dukatov.⁹⁰ Bile so ločene od kornih sester in novink (za gojenke je bil v samostanu poseben prostor), starši pa so morali šolnino plačevati vnaprej za naslednji semester. O njihovem vstopu v samostan (klavzuro) je odločal celoten kapitelj. Tako kot redovnice so morale upoštevati pravila klavzure in govorilnice, oblečene pa so bile v volnene obleke črne, temne ali bele barve. Zdi se, da je bilo vnaprej dogovorjeno, koliko let bo gojenka ostala v samostanu.⁹¹ Včasih so morale sestre, verjetno zaradi posebnih okoliščin, odločiti o majnih deklicah kot kandidatkah za gojenko samostana. Tako so 16. januarja 1772 s posebnim dovoljenjem apostolskega nuncija iz Benetk sestre na kapitlju zaradi dekličine starosti odločale o vstopu nove gojenke Elisabete Marie Anne, hčerke Alesandra Pellerinija iz Trsta, ki je bila stara komaj štiri leta in pol. Z 11 glasovi za in 10 proti je bila deklica sprejeta v samostan. Njen vstop je 8. marca potrdil tudi koprski škof Carlo Camuccio.⁹²

⁸⁹ Klarise, ki so živele po Urbanovem *Vodilu*, imenujemo urbane.

⁹⁰ Beneški dož Dominicus Contareno je 20. aprila 1673 poslal koprskemu podestatu in kapitanu Laurentiusu Donatu dukal o dotah in vzdrževalninah za gojenke v samostanu sv. Blaža in sv. Klare (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 200).

⁹¹ Na osnovi prošnje za sprejem v samostan so redovnice na kapitlju dne 4. junija 1771 s 13 glasovi za in 8 proti odločile o sprejemu 14-letne Marie Terese, hčerke Davida Galla iz Trsta. O sprejetju v samostan so jo obvestili 15. junija. V samostanu naj bi kot gojenka ostala največ do njenega 25 leta starosti (seveda pa bo, če bo tako želela, lahko postala redovnica; ŠAK, KA, a.e. 80).

⁹² ŠAK, KA, a.e. 80. Koprski škof je bil od leta 1756 do leta 1776. Po končanem 20-letnem obdobju se je odpovedal škofovanju in se umaknil v Rim. Imenovan je bil za nadškofa v Tarsusu in nato patriarha v Antiohiji. Umrli

Življenje v samostanu je bilo organizirano po vnaprej določenih pravilih. Stiki z zunanjim svetom so bili omejeni. Redovnicam in gojenkam je bilo le po pridobitvi posebnega dovoljenja dovoljeno v posebni govorilnici (*parlatorio*) ob prisotnosti vsaj ene poslušalke (*ascoltatrice*) ali od nje določene druge redovnice govoriti s svojci in drugimi znanci. Navadno so dobile dovoljenje za pogovor trikrat zapovrstjo,⁹³ v izjemnih primerih pa štirikrat.⁹⁴ Zunanjim obiskovalcem ni bil dovoljen vstop v klavzuro, vendar so smeli posamezniki v izjemnih primerih in po pridobitvi posebnega dovoljenja vstopiti tudi tja.⁹⁵

Dovolilnica za pogovor s sestrami v samostanu sv. Klare. (ŠAK, KA, a.e. 80, str. 4a)

je v Vatikanu leta 1789, kjer je tudi pokopan (Luglio, *L'antico vescovado*, str. 220-226).

⁹³ 12. junija 1771 so dobile dovoljenje za pogovor s patrom Dionisem de Capriole Anna Maria in njena rodna sestra Teresa Gioseffa Toman ter konversa Benedetta Jancovich (ŠAK, KA, a.e. 80).

⁹⁴ Konversa Francesca Scher je, ker je minilo že več kot eno leto, ko je dobila podobno dovoljenje, dobila 21. avgusta 1771 dovoljenje za štirikratni pogor s svojim stricem, sicer minoritom patrom Giuseppom Cernianiem. Prav takšno dovoljenje je 21. februarja 1772 dobil tudi pater Francesco Vecelli, minorit, za pogovor z rodno sestro Marijo Felice Vecelli (ŠAK, KA, a.e. 80).

⁹⁵ Tako so 8. julija 1771 vstop v klavzuro dovolili Alexandru Cernivaniju (redovnici naj bi izdrl zob), 28. julija pa je zaradi odsotnosti mestnega kirurga Niccolaja Basseja dovoljenje dobil njegov sin Basijo (gojenki naj bi puščal kri). Enako dovoljenje je dobil tudi 21. in 31. oktobra. Prav tako so v klavzuro lahko vstopili tudi delavci. Antonio Filippini je dovoljenje dobil 19. julija 1771 (pomagal naj bi očetu zidarju Zuanneju pri popravilu nekaterih celic v klavzuri) in ponovno 9. marca 1772 (z očetom naj bi popravila peč in opravila nekatera druga dela), Gasparo Albertini 28. avgusta in ponovno 17. septembra (za popravilo sodov v kleti), Anzola Strada in Antonija Purina 7. novembra (za izpraznitev gnojnice jame), Biasio Apollonio 2. januarja 1772 (za zakol prašičev; dovoljenje je veljalo za trikratni vstop v prihodnjih dveh mesecih), Mattia d'Alessi pa 11. maja 1772 (da znosi moko, ki jo je pripeljal iz mlina, ŠAK, KA, a.e. 80).

Predstojnica samostana je bila opatinja, njena namestnica pa vikarka. Opatinje so bile voljene za dobo treh let. Pred volitvami nove opatinje je morala prejšnja izročiti redovna pravila, pečat in ključ klavzure. Zanimiv je opis volitev nove opatinje leta 1772. Na volitvah so bili prisotni generalni vikar koprškega škofa in kanoniki. Opatinjo so na tajnih volitvah volile vse prisotne redovnice; nepokretna Marianna Antonia Brignolli je volila v svoji celici. Po preštetju glasov v volilni skrinjici so razglasili novo opatinjo, ki je nato po tradiciji sprejela redovna pravila, pečat in ključ klavzure.⁹⁶

Zapis o volitvah opatinje leta 1772.
(ŠAK, KA, a.e. 80, str. 39)

Med pregledanimi dokumenti žal ni zaslediti seznamov opatinj oziroma podatkov o imenovanju. Seznam, sicer nepopoln, pa je mogoče sestaviti s pomočjo njihovih omemb v kupoprodajnih, dotalnih in drugih pogodbah.⁹⁷

V dokumentih je tako kot prva omenjena opa-

tinja Nida⁹⁸ (leta 1304). Naslednji omenjeni opatinji sta Diana (1321 in 1322) in Agneta (tudi Agata 1323, 1329, 1334 in 31. julija 1341 ter 1359), nato pa po vrsti Clara (1351, 1353), Isabella (1356), Constantina (1394), Melde (1408, 1416), Lucija (1458 in 1463), Nicolosa iz Trevisa (1467), Clara Azo⁹⁹ (1497, 1507), Franceschina de Gavardo (1511, 1513, 1514, 1518, 1520, 1521 in 1524), Malgarita de Pampo (1546), Barbara de Candidis¹⁰⁰ (1552, 1553), Lodovica de Petrusio (1561), Ellena de Joanne (1564), Adriana á Curia (1566, 1569), Margarita (1571), Ellena Soardi (1575, 1576), Clara iz Pirana (1573 in 1582, 1583, 1583), Lodovica (1578, 1579), Hortensia Frangipani (1584, 1593, 1594, 1595, 1596 in 1598), Andriana (1558, 1579), Almerigotta Gravisi (1586, 1588), Angela Bonzanina (1591, 1592), Anzola Baronzina¹⁰¹ (1599, 1600, 1601, 1602), Camilla Strasolda (1603, 1604), Margherita Baseio¹⁰² (april 1604, 1607 in ponovno november 1620 in 1621), Lucietta del Bello¹⁰³ (julij 1608 in ponovno 1619 in 1620), Cornelia Strasolda (oktober 1608), Veronica Verzi (1617), Giulia, sestra Elena Strasolda, ki se je zaobljubila leta 1602 (1624, 1626, 1632, 1633, 1634, 1644 in 1646 in marec 1651), Virginia Longo (1629 in ponovno 1641, 1655, 1656, 1657), Dea del Bello (1626, 1635, 1636), Hortensia Gravise (1642, 1647, 1648, 1649 in 1650), Elisabetta, sestra Domicilla de Sbroiovacca, ki se je zaobljubila leta 1604 (1651, 1652, 1653, 1654, 1658, 1659, 1660, 1662, september 1663), Clelia Fina (november 1663, 1664 ter 1665 in 1666), Laura Attimis (tudi Attemis, 1666, 1667, 1668, 1670, 1672, 1673, 1674, 1675, 1679 in 1680), Angelica Gravisi (1676, 1677, 1678, 1681), Anna Francesca de Terzi (1682, 1683, 1684, 1685, 1686, 1687, 1688 in 1719), Agnese Fini (1704 in 1706), Maddalena del Tacco (1706 in 1728), Anna Teresa de Fini (1715), Maria Antonia Borisi (1721), Maria Celeste del Bello (1740), Anna, sestra Maria Gioseffa Gaionzelli, ki se je zaobljubila 1720 (1760 in ponovno 1772),¹⁰⁴ Marianna, sestra Maria Costanza Morelli, ki se je zaobljubila 1725 (1763), Maria di Gesù Celeste Almerigotti (do septembra 1772)¹⁰⁵ in Maria di Gesù Gravisi (1778).¹⁰⁶ Anna,

⁹⁸ Njeno ime se pojavlja tudi v dokumentu iz leta 1299 (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, dok. 5, str. 35). Glede na to, da je napisana kot prva izmed redovnic koprškega samostana, je bila morda že tedaj opatinja.

⁹⁹ Tudi Clara de Azoni. Že leta 1470 in 1477 je v dokumentih omenjena kot vikarka, namestnica opatinje.

¹⁰⁰ Kljub temu, da se pri opatinji Barbari v štirih različnih dokumentih pojavlja priimek Landis, de Landi, Camilli in de Candidis, se zdi, da gre za isto osebo (PAK KP 6, IX. skupina, a.e. 1344, str. 13-16).

¹⁰¹ Morda ista oseba kot prejšnja, vendar je zaradi različnih zapisovalcev priimek različno zapisan.

¹⁰² V dokumentu iz leta 1617 je omenjena kot vikarka.

¹⁰³ Tudi Lucietta de Belli.

¹⁰⁴ ŠAK, KA, a.e. 80.

¹⁰⁵ ŠAK, KA, a.e. 80.

¹⁰⁶ ŠAK, KA, a.e. 387.

⁹⁶ ŠAK, KA, a.e. 80.

⁹⁷ Podatki, na osnovi katerih je narejen seznam, so izpisani iz PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1342, 1343, 1344 in 1357.

sestra Maria Regina Verzi (zaobljuba 1749), je postala opatinja 9. avgusta 1799, leta 1806 pa je v dokumentih kot zadnja opatinja imenovana Marianna, sestra Cecilia Gravisì.

O načinu izbora opatinj največ izvemo iz zapleta ob volitvah 10. julija 1706. Poleg škofa, generalnega vikarja del Bella, dekana Gravisseja in kanonika del Tacca je na volitvah sodelovalo 37 redovnic. Sestra Anna Francesca de Terzi je dobila 13 glasov, Teresa Fini 17, Maddalena del Tacco 5 in po en glas dve drugi redovnici. Ker ni nobena dobila večine glasov, so glasovanje ponovili. Izid glasovanja je bil skoraj enak, le sestra Maddalena je dobila en glas manj (očitno ena sestra ni glasovala). Glasovali so še tretjič. Obe sestri (z največ glasovi) sta dobili po 16 glasov, Maddalena del Tacco 4, ena sestra pa se je ponovno vzdržala. Volitve so prestavili na drug dan. O zadevi so razpravljali tudi višji cerkveni in mestni krogi. Izpostavili so, da sta sestri, ki sta dobili največ glasov, pravzaprav "tujki". Anna Francesca de Terzi je bila iz Gorice, Teresa Fini pa iz Trsta. Opozorili so na duka z dne 19. avgusta 1634, ki je zahteval, da so predstojniki kateregakoli samostana lahko le beneški državljani. V samostanu sv. Blaža ni bila prednica nikoli tujka, medtem ko je bila v samostanu klaris leta 1680 (v času škofa Frančiška Zena) izbrana že imenovana Anna Francesca de Terzi in jo je potrdil tudi škof Pavel Naldini. O omenjenem zapletu in dukalu je škof razpravljal tudi s podestatom Tomasom Morosinijem ter na osnovi dukala izdal dekret, s katerim je zahteval, naj novo opatinjo izberejo izmed domačink ali državljanek Beneške republike. Volitve so nato ponovili 13. julija in s 26 od 35 glasov za opatinjo izbrali Maddaleno del Tacco. Še leta 1709 so sledile pritožbe na izbor opatinje, češ da gvardijane in druge predstojnike samostanov v Furlaniji in drugod izbirajo redovniki po svojem lastnem prepričanju ne glede na kraj rojstva. Sklicevali so se na duka iz leta 1539, ko je bilo klarisam potrjeno, da vsakokratno novo opatinjo volijo redovnice ter da nima nihče pravice vplivati na njihovo odločitev.¹⁰⁷

Malo podatkov je tudi o številčnem stanju redovnic. V dokumentu iz leta 1299 je omenjenih devet, leta 1341 petnajst, 1458 deset, 1463 sedem, 1467 dvanajst, 1470 pa šest redovnic. Najbolj natančne podatke najdemo pri Agostinu Valierju. Ob njegovi vizitaciji leta 1580 jih je bilo v samostanu 40. Leta 1772 je na volitvah nove opatinje sodelovalo 23 sester (gotovo je bilo v samostanu več prebivalk, saj so na kapitlju sodelovale le tiste, ki so imele volilno pravico).¹⁰⁸ Leta 1803 je bilo v

samostanu 22 redovnic, od tega 15 kornih sester in 7 konvers.¹⁰⁹ Še bolj natančen je seznam klaris, ki so bile 30. maja 1806 ob razpustitvi samostana nastanjene v samostanu sv. Blaža. V njem je bilo osemnajst redovnic in sicer štirinajst kornih sester in štiri konverse.

Dote redovnic

Dekleta so ob vstopu v samostan prinašala doto. Sestre so kot doto prinašale tako premično kot tudi nepremično premoženje. V dotalnih pogodbah so omenjene hiše, skladišča, včasih cele kmetije, vinogradi, oljčni nasadi, travniki, polja ali vrtovi, solna polja in drugo. V večini primerov so doto predstavljali dohodki od zakupov posameznih stavb ali posesti. V pogodbi je praviloma navedeno, da preide premoženje nazaj k družini, ko bo izplačana za doto določena vsota denarja. Redko je bila dota izplačana takoj v denarju.

Kot poroča Agostino Valier leta 1580, so morale dati meščanke ob vstopu v samostan po 150 ducatov, druga dekleta pa po 200 ducatov.¹¹⁰ Upoštevajoč arhivske podatke pa se je vrednost dot, ki so jih dekleta prinašala v samostan, do konca 15. stoletja gibala v povprečju med 50 in 200 dukati. Posamezna dekleta pa so tudi v tem zgodnjem obdobju prinašala velike dote. Tako je leta 1477 Rolandova hčerka Bruna de Almerigogna iz Kopra kot doto prinesla dve hiši, skladišče in dva vrtova pri Velikih vratih, dve hiši v Klegariji, 20 solnih kavedinov zraven fonda Antonyja de Germana ob Rižani, 9 solnih kavedinov blizu morja v predelu Grisa, vinograd z brajdo na Tribanu, brajdo v predelu Ariol (*Riol*), bared v Bošamarinu in na Tribanu ter kmetijo v Šmarjah.¹¹¹ Od 16. stoletja dalje opazimo postopno zviševanje vrednosti dot. Praviloma so dekleta prinašala po 400, neredka pa tudi po 500 ali 600 ducatov. Dote posameznih novink so bile tudi višje. Tako je leta 1625 Tranquilla della Stella prinesla doto v vrednosti 1000 ducatov, in sicer 10 solnih kavedinov v Semedeli in zakupe za druge posesti.¹¹²

Morelli, Maria Gioseffa Gajonzelli, Maria Domenica Corte, Teresa Francesca de Nordis, Anna Francesca de Terzi, Marianna Antonia Brignolli, Maria Rosa di Gesù Corte, Maria di Gesù Almerigotti, Francesca Saveria Radieucig, Elena di Gesù Borist, Maria Celeste Scalettari, Francesca Antonia Donadoui, Maria Regina Verzi, Maria Aloisia di Gesù Neyhaus, Maria Cecilia Carli, Maria Agostina di Gesù Morosini, Maria Crocefisa de Theyls, Maria Serafina di Gesù Tacco, Anna Maria Thoman, Teresa Gioseffa Thoman, Elena Costanza Morelli, Maria Felice Vecelli in Maria Antonia Gavardo (ŠAK, KA, a.e. 80).

¹⁰⁹ ŠAK, KA, a.e. 376.

¹¹⁰ Lavrič, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera*, str. 47.

¹¹¹ PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 60-63.

¹¹² PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 146-151.

¹⁰⁷ SI PAK KP 6, Dodatek k staremu koprskemu občinskemu arhivu, a.e. 62/1.

¹⁰⁸ Na volilnem seznamu so bile vpisane Maria Elisabetta

Instrumentum monachationis scriptum a me Joanne oratio. g. dñi Jo.
franc. noh. sub anno dñi millesimo, quingentesimo, quingua-
gesimo septimo, indictione quinta decima die vero sabbati de-
cimo mensis Julij. Actu Justinopoli in Ecclia monasterij sancte
clare ad gradum ferream: presentibus dñi Joanne Antonio de
castellis chynago, magistro Almerico rectori, & Joanne ro-
berth, mro Baptista burano, et Andrea de valle rectoribus ex-
coꝛa sp. d. franc. garardo hñ: dñe dñe dñe Justinopoli.
Iste cum sit, q. dñe Sabina filia dñi Damiani d. Sabinis, et
dñe dñe ingalin spiritus sancti gratia ducta omnia sta-
ment, et deliberantur ingredi monasterium sancte clare,
quem locum velut idoneum, et aptum sibi elegit ad
serviendum omnipotenti dei, cui servire regnare est, eius
convenienter, et honestum sit, dñam dñam Sabina habere, q.
alibi, p. dñe dñe, moriales habuerit, et p. ordines, et consti-
tutiones q. monasterij statuta, et iubeat, dñam suam: prop-
terea loco quo supra conspiciat, et p. artium et medicinarum
dñar dñar Leonardus parvus, et dñus Joannes paulus fru-
ciferi dñar dñar, et gubernatores dñi parvorum, q. dñi
dñi dñi dñi dñe Sabina, et dñe Marie filiarum q.
dñar dñar dñar cupientes predilla executioni mittere
per se, et p. dñe, et successores predilla principaliter suar
dederunt, et assignarunt in bonis ordinibus dñar Sabine
et Marie in dñam. Et dñis nomine eadem dñar Sabine
eas neq. ibi p. presentem una cum p. dñe dñe Abbatis
dñi monasterij, et alibi p. dñis dñis sororis, nec no p.
dñis procuratoribus ipsius monasterij ibi p. presentibus
et acceptantibus, univocato prius casto ad soru campanellu
it m. est. Et primo quidem assignant in dñam
ut s. candidos septem Sabina p. indissol. cu alijs quatuor
candidis cu dñe Lucia x. p. dñi franc. ducayni s.
in territorio Justinopoli in contrata sermij apud

Dotalna pogodba Sabine, hčerke Damianisa de Sabinisa, leta 1557 ob vstopu v samostan.
(PAK, KP 6, a.e. 1342, str. 11)

Zanimiva je primerjava med vrednostjo dot, ki so jih članice iste družine kot klarise prinesle v samostan ali dobile ob poroki. Tri hčerke Santa Grisonija so postale klarise, drugi dve pa sta se poročili. Leta 1685 sta preobleko naredili Isabella¹¹³ in Cattarina¹¹⁴ Grisoni. Njun oče Santo Grisoni se je 27. januarja istega leta v svojem imenu in v imenu žene Agnesine, rojene Fini, v samostanski cerkvi sv. Klare v prisotnosti prič Vincenza del Tosa in Battista Ombrelle de Piera ter vicedomina Michaela Gavarda obvezal, da bo dal samostanu sv. Klare kot doto denar, dohodek od zakupov in ostale stvari; 400 dukatov v denarju, 400 dukatov pa v zakupih, za katere dobiva po 6% obresti. Obljubil je še, da bodo on in njegovi dediči dajali samostanu preživnino za hčeri.¹¹⁵ 26. januarja 1686 je za hčerini doti izplačal vsoto 400 dukatov v denarju, ostalo pa v štirih zakupih, od katerih je letno dobil 148 lir in 19 solidov. Z denarjem od zakupov in 6% obrestmi naj bi samostan prav tako dobil 400 dukatov.¹¹⁶

23. marca 1691 se je Isabellina in Cattarinina sestra Suzana poročila s Francescom Gravisijem. Poročno pogodbo so naredili na beneški način, vendar vsak obdrži svoje premoženje brez izgube tretjine. Dogovorjena je bila doto 1500 dukatov v materinih in očetovih dobrinah. Doto v vrednosti 400 dukatov naj bi izplačali pred poročno slovesnostjo, 100 dukatov po prvem letu poroke, sicer bodo plačali 6% obresti. Nevesta naj bi dobila v vrednosti 400 dukatov zlata (nakita), ki ga bo ocenil škof, 300 dukatov naj bi izplačali v pohištvu, 300 pa v zakupih, ki so jih imeli pri družini Fini, Lugnan in v Koštaboni. Če ne bi bilo dovolj dohodka od teh zakupov, je lahko ženin zahteval še dohodke od drugih zakupov. V znak spoštovanja je dal ženin za doto nevesti 200 dukatov.¹¹⁷

Kot zadnja izmed sester je v samostan prišla Chiara (Chiara Maria) Grisoni, ki je samostanu sv. Klare 24. aprila 1700 prav tako prinesla doto 400 dukatov.¹¹⁸ Erminia Grisoni, ki se je poročila z Giacomom del l'accom, pa je ob poroki dobila doto v vrednosti 1500 dukatov.¹¹⁹

Znatno večjo doto pa je v zakon prinesla njihova mati, Agnesina Fini, hčerka Raimonda Finija in Isabelle Manzini. Poročno pogodbo so sklenili 16. februarja 1662. Njena starša sta se v poročni po-

godbi s Santom Grisonijem obvezala, da bosta hčeri izplačala doto v vrednosti 3200 dukatov. Na poročni dan naj bi v denarju izplačala 1100 dukatov. Enako vsoto naj bi nevesta dobila v zlatu in nakitu (v vrednosti 600 dukatov), v oblekah in pohištvu (400 dukatov) ter v notranji opremi (100 dukatov). Za vrednost 600 dukatov s 6% obrestmi pa sta dala hišo v Kopru v predelu Belvederja. Ženin naj bi dal nevesti za njeno doto 400 dukatov.¹²⁰

Santo Grisoni je za vse tri hčere, ki so odšle v samostan, porabil kar 300 dukatov manj denarja, kot pri samo eni hčeri, ki se je poročila. Pri treh hčerah, ki so odšle v samostan, je tako prihranil kar 20% denarja od vsote, ki jo je dal za poroko četrti oziroma peti. Ker se niso poročile, je pri vsaki prihranil po 1100 dukatov oziroma 73,3% vsote, ki jo je kot poročno doto izplačal eni izmed hčera. Namesto 4500 dukatov jih je porabil le 1200 in tako družini prihranil 3300 dukatov, kar je bila znatna vsota denarja. Če upoštevamo vse podatke, ugotovimo, da je za izplačilo dot za pet hčera porabil 4200 dukatov, kar je le 1000 dukatov več, kot jih je njegova žena prinesla v zakon.

Če torej primerjamo višino samostanskih dot z dotami, ki so jih dekleta navadno prinesla v zakon, opazimo, da so bile samostanske dote bistveno manjše. Premožnejše družine so ob poroki hčerke oziroma sestre porabile tudi po 1000 in več dukatov. Ob odhodu katere izmed deklet v samostan pa je družina "prihranila" precej premoženja, zato ni naključje, da v celotnem obdobju samostana zasledimo med redovnicami po več rodni sester. Pogosto so, tako kot v tem primeru, za starejšo vstopale v samostan tudi mlajše sestre. Konec 17. stoletja so v samostan vstopile kar štiri sestre Fini, hčerke Orazia Finija. Bartolomea je preobleko naredila leta 1685, sestre Isabella in Cecilija leta 1694, dve leti kasneje pa še najmlajša Paula. Prav tako so leta 1685 v samostan vstopile tudi tri hčerke Giulia Bartolomea de l'ina in sicer Ordaura (sestra Anna Francesca), Cattarina in Teresa (Maria Giulia), ki so prinesle doto 2000 dukatov. Prvi dve sestre sta prinesli po 600, zadnja pa 800 dukatov.¹²¹

Zdi se, da je bil odhod v samostan nemalokrat povezan s skrbjo družine (zlasti moških članov) za ohranitev družinskega premoženja.

Oris gospodarstva samostana klaris

Vsaj v zgodnjem obdobju samostana je bilo značilno, da so del dohodka dobili tudi od miloščin. Zaslediti je kar nekaj dukatov, ki so jih beneški doži pošiljali vsakokratnemu koprskemu podestatu, s katerimi so samostanu sv. Klare dovolili brez davka za dobo naslednjih 5 let pripeljati

¹¹³ Isabella (redovno ime Maria Chiara) Grisoni je prva prišla v samostan. Kronist je zabeležil, da je 29. novembra leta 1683 samostanu prinesla doto v vrednosti 400 dukatov (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 212).

¹¹⁴ Cattarina (Maria Agnese) Grisoni naj bi doto prinesla 15. februarja 1685 (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 214).

¹¹⁵ PAK, KP 300, a.e. 19, Contratti Nuziali, e vari Testamenti, nonche altri Istromenti, pogodba 3.

¹¹⁶ PAK, KP 300, a.e. 19, pogodba 4.

¹¹⁷ PAK, KP 300, a.e. 19, pogodba 5.

¹¹⁸ PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 223.

¹¹⁹ PAK, KP 300, a.e. 19, Contratti Nuziali ...; pogodba 6 in 7.

¹²⁰ PAK, KP 300, a.e. 19, Contratti Nuziali...; pogodba 1.

¹²¹ PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 214.

stvari, ki so jih sestre kot miloščino dobile v Istri in slovanskem zaledju. Taki dukali so bili izdani npr. leta 1355, 1359,¹²² 1367, 1372, 1377, 1387 in 1400.¹²³ Da je samostan živel povezano z mestom, je opaziti tudi v drugih virih. Koprski podestat je po prošnji od centralne oblasti 2. decembra 1376 dobil 100 ducatov za popravilo dela mestnega obzidja na predelu, kjer se je podrl del stare hiše, ki je bila v lasti samostana sv. Klare.¹²⁴ Prav tako so mestne oblasti skušale samostanu pomagati tudi leta 1436. Sestram je bilo dovoljeno, da lahko prodajo hiše, ki so bile požgane v času vojne z Genovežani, in zemljo, ki je bila opustošena in ostala neobdelana. Denar naj bi bil, dokler ne bi našli drugih nepremičnin za nakup, shranjen pri podestatu.¹²⁵ Komunska oblast pa je samostanu skušala pomagati tudi drugače. Leta 1633 so sklenili, naj podestat zaradi finančnih težav, v katerih se je znašel samostan zaradi naravnih nesreč, kuge in ker dolžniki niso pravočasno plačevali zakupov, prisili posameznike k plačilu dolgov (najemnin) za samostanske posesti, ki so jih imeli v zakupu.¹²⁶ Prav tako je samostan leta 1686 dobil 100 starov žita,¹²⁷ viške njihove soli pa so dajali v Monte di Pietà (npr. 1683, 1701, 1705, 1706).¹²⁸

Večino imetja pa je samostan pridobil z dotami, ki so jih posamezne sestre prinesle ob zaobljubi v samostan, del pa z volili v testamentih ter z nakupi in zamenjavami. Sestre so kot doto prinašale nepremičnine in denar. Samostan je tako dobil različne posesti (barede, njive, travnike, vinograde, vrtove, solne kavedine, skladišča, dele hiš, cele hiše in celotno posest), letne dohodke (od zakupov določenih posesti, hiš, solnih polj ali denarja) ter denar.

Po podatkih Giovannija Pietra Corte je imel samostan leta 1778 naslednje hiše:

- hiša na trgu (*Piazza*) – samostan je hišo v Zubenagi, ki je bila ocenjena na 245 ducatov, dobil leta 1598 kot doto sester Diane in Francesce Verzi. Pod hišo naj bi bila trgovina, ki so jo dajali v najem.¹²⁹

- hiša v Bošedragi – dobili naj bi jo kot doto za Cattarino Tentoro, vendar naj bi jo, kot poroča Giovanni Pietro Corte, v samostansko last kot doto prinesla Franceschina Belgramoni, ki je postala redovnica leta 1507.¹³⁰ Hišo, ki jo je kot doto prinesla Cattarina Tentora, so dali v najem Natalu del Senu¹³¹ in od nje dobivali 30 lir najemnine.

- hiša v Bošedragi, druga – dobili naj bi jo od dedičev Francesca de Benedetta. Od nje so prejeli 54 lir najemnine.¹³²

- hiša v predelu Velikih vratih (*Porta maggior*) – samostan naj bi jo leta 1617 dobil kot livel pri doti Zoie del Tacco, hčerke Vincenza del Tacco. Najemnino za hišo (letno po 22 lir, skupaj pa 440 lir) je plačeval Francesco de Benedetto.¹³³ Ker je v hišo prišel v avgustu kot najemnik še Domenico Grismondi, so od hiše skupno prejeli 56 lir. Hišo je Tacco dokončno dal samostanu leta 1651. Samostan jo je dal v najem Michaelu Maruscichu in nato Antoniju de Benedettiju.

- hiša v predelu Velikih vrat, druga – dobili so jo 11. septembra 1477 kot doto Brune d'Almerigogna.¹³⁴ Samostan jo je 15. avgusta 1693 zamenjal za drugo hišo v predelu Sv. Tomaža z Lugrezio, vdovo Benedetta Arigonia.

- hiša v predelu Velikih vrat s pečjo, tretja – dobili so jo kot doto Lorenze (sestre Cattarine) Tentore, hčerke Pietra Tentore (ohranjen je njegov testament iz leta 1554).¹³⁵

- hiša v predelu Velikih vrat, četrta – kot livel naj bi jo leta 1667 za doto prinesla Paula (sestra Teresa) Gavardo, Allessieva hčerka.¹³⁶

- hiša v predelu Velikih vrat, peta – kot livel naj bi jo leta 1647 za doto prinesla Margarita (sestra Angela Maria) della Stella, Zuannejeva hčerka. Samostan je omenjeno hišo dobil leta 1687 od dedičev pokojnega Mattia Bottera. Le-ti naj bi za najeto hišo letno plačevali 37 lir in 10 solidov, skupna vrednost livela pa je bila 1423 lir in 14 solidov (v nadaljevanju 1423:14 lir).¹³⁷

- hiša v predelu Vrat vseh svetih (*Porta Ogni Santi*) – Gustina d'Alessio je kot livel za hišo, ki je znašal 31:16 lir plačevala miro olja. Njeni sinovi so livel odplačali samostanu leta 1687.¹³⁸

- hiša v predelu Vrat vseh svetih, druga.¹³⁹

- hiša v predelu Vrat vseh svetih, tretja.¹⁴⁰

- hiša v predelu Vrat vseh svetih, četrta – hiša je prišla v samostansko last leta 1722. Za njeno popravilo so porabili 474:6 lir, za hišo pa so dobivali po 54 lir najemnine.¹⁴¹

- hiša na Mudi (*Ponte*) – za hišo in vrt so livel plačevali že leta 1651, po pobegu Bartolomea Fabiana leta 1661 pa jo je samostan dajal v najem drugim najemnikom.¹⁴²

- hiša v predelu Kalegarije – hišo in trgovino je

¹²² AMSI, vol. IV, str. 105 in 143.

¹²³ AMSI, vol. V, str. 34, 45, 69, 267 in 294.

¹²⁴ AMSI, vol. V, str. 66.

¹²⁵ AMSI, vol. VI, str. 38.

¹²⁶ AMSI, vol. XIV, str. 277.

¹²⁷ AMSI, vol. XVI, str. 109.

¹²⁸ AMSI, vol. XVI, str. 102, 255 in 266.

¹²⁹ PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1357, str. 126 in 127.

¹³⁰ Prav tam, str. 77.

¹³¹ Prav tam, str. 94.

¹³² Prav tam, str. 153.

¹³³ Prav tam, str. 136.

¹³⁴ Prav tam, str. 62.

¹³⁵ Prav tam, str. 96.

¹³⁶ Prav tam, str. 187.

¹³⁷ Prav tam, str. 166-167.

¹³⁸ Prav tam, str. 147.

¹³⁹ Prav tam, Uvodni del, str. 3.

¹⁴⁰ Prav tam, Uvodni del, str. 4.

¹⁴¹ Prav tam, str. 100.

¹⁴² Prav tam, str. 169.

samostan dobil 29. novembra 1579 kot doto Gieremie Peracce, Gieremijeve hčerke.¹⁴³

- hiša v predelu Vrat sv. Petra (*Porta S. Pietro*) – v samostansko last je prišla 21. oktobra 1556 kot dota redovnice Angele (sestra Gieremia) Bembo, Andreeve hčerke.¹⁴⁴

- hiša v predelu Vrat sv. Petra, druga – v samostansko last je prišla 19. novembra 1561 kot dota Corone Bembo, Andreeve hčerke. Zanj je livel plačeval Stefano de Rin.¹⁴⁵

- hiša v predelu Vrat sv. Petra, tretja; izplačilo dveh livelov: Simon Musella je plačal 12 lir,¹⁴⁶ njegova vdova Giulia Musella pa leta 1671 livel 27 lir, ki ga je odplačala leta 1696 oziroma 1697. Samostan je dal hišo v zakup Zuanneju Sandrinu. Leta 1737 jo je Cattarina, vdova Biasia della Vale, zapustila samostanu.¹⁴⁷

- hiša v predelu Vrat sv. Tomaža (*Porta S. Tomà*) – Ottavian Gavardo je leta 1613 kupil hišo v samostanski lasti na trgu sv. Dominika (*piazzal di San Domenico*), ki jo je leta 1592 kot doto prinesla Anna Giulia del Bello, Giammarieva hčerka. V zameno so leta 1614 dobili hišo v predelu Vrat sv. Tomaža.¹⁴⁸

- hiša v predelu Vrat sv. Tomaža, druga – hišo so dobili leta 1581. V zameno za plačilo livelov jo je samostanu prepustil Bastian de Rozzo.¹⁴⁹

- hiša v predelu Vrat sv. Tomaža, tretja; samostanska last je postala po zamenjavi z Lugrezio, vdovo Benedetta Arigonia, ki je hišo zamenjala za hišo v Velikih vratih, ki je samostanska last postala leta 1617 kot del dote Zoie Tacco.¹⁵⁰

- hiša v predelu Vrat sv. Tomaža, četrta; hiša, imenovana la Foresteria, je bila blizu samostana sv. Klare in je bila samostanska last že leta 1688.¹⁵¹

- hiša v predelu Musella (*porta Musella*) – leta 1675 je Agnesina Elio (sestra Elisabetta), Nicolajeva hčerka, kot doto prinesla tudi zakup, ki ga je plačeval Biasio Corona. V zameno za odplačilo zakupa je le-ta samostanu prepustil hišo.¹⁵²

- hiša v predelu Žusterne (*porta Zusterne*) – v zameno za odplačilo zakupa, ki ga je samostanu plačeval Nicolò de Basti, so njegovi dediči samostanu prepustili hišo v predelu Žusterne.¹⁵³

- hiša v predelu Vrat Brazol (*porta Brazzuol*).¹⁵⁴

- hiša v predelu Vrat Brazol, druga – leta 1579

je Gieremia Peracca, Gieremieva hčerka, ob zaobljubi kot doto prinesla posesti, med katerimi je bilo tudi skladišče v Velikih vratih. Njen oče ga je zamenjal za hišo v predelu Brazol in vrt v predelu sv. Tomaža. Hišo so dali v najem.¹⁵⁵

- hiša v predelu Vrat sv. Martina (*porta S. Martini*) – del kot dota sestre Andrienne Croda leta 1682¹⁵⁶ in del zamenjana z Bortolom Petro-niem leta 1684.¹⁵⁷

- hiša v predelu *S. Filippo* v Piranu – Zorzi d'Appolonio je samostanu od leta 1646 plačeval po 163:14 lir za soline, ki jih je samostanu kot doto prinesla Bartolomea Furegona (sestra Petronia) leta 1636. Ker ni redno plačeval, je moral leta 1678 zapustiti soline in šele leta 1733 je dolg v vrednoti 404 lire poplačal s polovico hiše v Piranu.¹⁵⁸

- hiša v predelu *del Duomo* v Piranu – Maria Savacca naj bi samostanu plačevala letni livel 12 lir. Dolg je znašal 337 lir, ker pa je bila hiša vredna 674 lire, je moral samostan razliko vrednosti odplačati.¹⁵⁹

- hiša v predelu *della Pena* v Izoli – v samostansko last naj bi prišla kot livel za del dote Cattarine (sestre Marie Maddalene) del Tacco, Andre-eeve hčerke.¹⁶⁰

- hiša na Mudi (*Ponte piccolo*) – leta 1546 je Luccietta Bembo, Andreeva hčerka, kot del dote samostanu prinesla livel za hišo na Mudi, ki so jo kasneje spremenili v skladišče za sol, 1738 pa so skladišče ukinili in poslopje spremenili v navadno hišo.¹⁶¹

Če upoštevamo podatke iz indeksa nepremičnin (obsega podatke od 1299 do leta 1759), ki ga je konec 18. stoletja sestavil Giovanni Pietro Corte, ugotovimo, da je bilo samostansko nepremično premoženje še bistveno večje. Samostan je v celotnem obdobju imel v lasti 104 hiše, 15 vrtov, 13 skladišč ter 140 njiv, travnikov in vinogradov. V predelu Vrat sv. Tomaža so imeli 17 hiš, v Velikih vratih 14, v Kalegariji 11, v predelu Vrat vseh svetih 9, po 8 v predelu Vrat sv. Petra in sv. Martina, 5 na Mudi, po 4 v predelu Brazol in Bošedragi, po 2 v Zubenagi, pri S. Leonardu, Izolskih vratih in v Bertokih. Po 1 hišo so imeli v predelu Pusterla, Grisa, Musella, Nova vrata, Nad voltom, Vrat Petrorio in sv. Petra (*Porta Rotta*), pri cerkvi sv. Dominika, sv. Justa, sv. Teodorja in sv. Trojici ter v Žusterni, Izoli, Piranu in Trstu.¹⁶²

Zanimiv je tudi pregled dohodkov in odhodkov samostana po posameznih mesecih v letih

¹⁴³ Prav tam, str. 122.

¹⁴⁴ Prav tam, str. 103.

¹⁴⁵ Prav tam, str. 106.

¹⁴⁶ Prav tam, str. 95.

¹⁴⁷ Prav tam, Uvodni del, str. 5 in str. 191.

¹⁴⁸ Prav tam, str. 121.

¹⁴⁹ Prav tam, str. 113.

¹⁵⁰ Prav tam, Uvodni del, str. 5 in str. 136.

¹⁵¹ Prav tam, Uvodni del, str. 6 in str. 218.

¹⁵² Prav tam, str. 202.

¹⁵³ Prav tam, str. 149.

¹⁵⁴ Prav tam, Uvodni del, str. 6.

¹⁵⁵ Prav tam, str. 112 in 125.

¹⁵⁶ Prav tam, str. 211.

¹⁵⁷ Prav tam, str. 213.

¹⁵⁸ Prav tam, str. 158.

¹⁵⁹ Prav tam, Uvodni del, str. 7.

¹⁶⁰ Prav tam, Uvodni del, str. 7 in str. 194.

¹⁶¹ Prav tam, Uvodni del, str. 8 in str. 101.

¹⁶² Prav tam, Uvodni del, str. 9-11.

1799 in 1800, ki sta ga v prvem letu vodenja samostana naredili opatinja Regina (sestra Maria Regina di Gesù) Verzi (izvoljena 9. avgusta 1799) in sestra Cecilia Gravisi, ki je vodila blagajno (*cassiera*). Dokument sta lastnoročno podpisali opatinja Regina Verzi in vikarka Agostina di Gesù Morosini.

Tabela 3: Prihodki in stroški samostana po posameznih mesecih od avgusta 1799 do decembra leta 1800 (v lirah : solidih : denaričih).¹⁶³

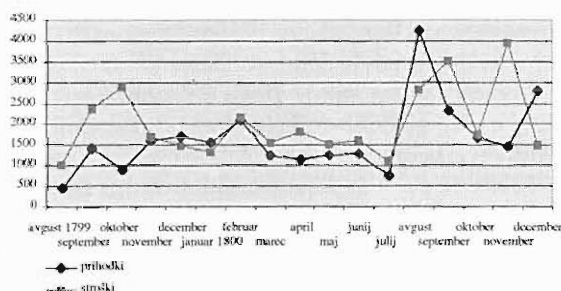
MESEC	PRIHODKI	STROŠKI
avgust 1799	452:19	1028:00
september	1435:18	2385:11
oktober	884:19	2875:15
november	1619:00	1711:01
december	1713:00	1493:02
januar 1800	1573:16	1354:10
februar	2098:15	2181:19
marec	1262:00	1554:16
april	1140:00	1806:14
maj	1245:00	1524:11
junij	1296:05	1633:03
julij	760:00	1107:07
avgust	4240:04	2835:00
september	2313:00	3514:10
oktober	1690:19	1762:11
november	1459:13.6	3932:08
december	2791:08	1500:13
SKUPAJ	27974:16:6	34201:11

Od avgusta 1799 do julija 1800 je samostan imel 15.482:19 lir prihodkov in 19.845:18 lir stroškov. Stroški so za 4.352:19 lir presegli prihodke. Popisani pa so tudi stroški za zadnjih pet mesecev leta 1800. V prvih 17 mesecih opatovanja Regine Verzi so tako prihodki samostana znašali 27.974:16:6, stroški pa 34.201:11 lir.

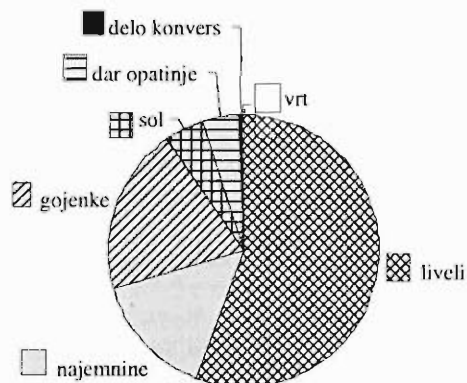
Tabela 4: Prihodki samostana od avgusta 1799 do decembra 1800 (v lirah : solidih : denaričih).

PRIHODKI	VSOTA
lively	15421:10:6
najemnine	4239
gojenke	5581:8
sol	1369:12
dar opatinje	1200
delo konvers	118:16
prihodki od vrta	34:10
SKUPAJ	27974:16:6

v lirah in solidih

Graf 6: Prihodki in stroški samostana od avgusta 1799 do decembra 1800

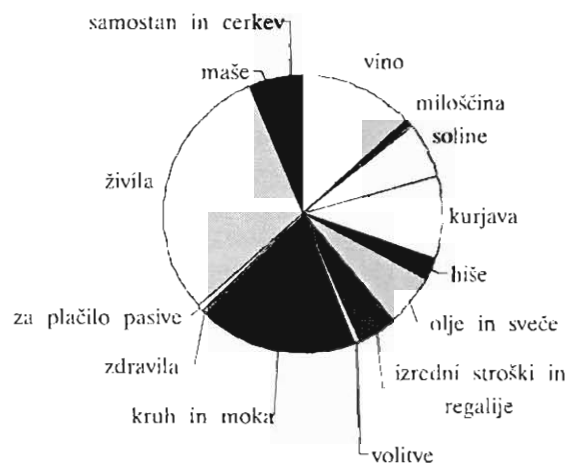
Graf 7: Deleži dohodkov samostana za obdobje od avgusta 1799 do decembra 1800

Tabela 5: Stroški samostana od avgusta 1799 do decembra 1800 (v lirah in solidih)

STROŠKI	VSOTA
miročina	295:14
samostan in cerkev	855:19
hiše	967:5
soline	2183:12
kurjava	3253:16
olje in sveče	2010:16
kruh in moka	6196:17
živila	10390:14
maše	1334:5
izredni stroški in regalije	1535:15
zaradi zapletov ob volitvah	182:12
vino	4584:6
za plačilo pasive	148
zdravila	264
SKUPAJ	34201:11

¹⁶³ PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1368, c. 8, Resoconto del Monastero St. Chiara 1799/1800.

Večino prihodkov samostana, več kot 70%, so prinašali dohodki od zakupov in najemnin hiš, skladišč, njiv in drugih nepremičnin, petino prihodkov pa so samostanu za vzdrževanje gojenk plačevali njihovi starši. Manjši delež dohodkov je samostan v tem obdobju dobil od soli, približno 4% denarja pa mu je kot enkratni dar prispevala opatinja.¹⁶⁴ Zanimarljiv delež prihodkov so s svojim delom ustvarile konverse, še nižji pa so bili dohodki od samostanskega vrta.

Graf 8: Stroški samostana od avgusta 1799 do decembra 1800

Stroški so za več kot četrtino oziroma za 6.227:4:6 lir presegle prihodke. Po podatkih Cecilie Gravisi, ki je vodila blagajno, so sestre celotne dohodke od gojenk (5.581:8 lir) porabile za njihovo vzdrževanje, 2.000 lir pa so porabile za nakup živil (v času popisa so bila živila še shranjena v samostanu). Če ti vsoti odštejemo, naj bi torej porabile 26.720:3 oziroma na mesec 1.571:15 lir. Na leto so torej porabile 18.861 lir.¹⁶⁵

Leta 1806 (ob razpustu) je samostan imel 12.600 milanskih lir letnega dohodka.¹⁶⁶ Od nepremičnega premoženja so imele klarise v lasti 17 hiš in 5 skladišč v Kopru, na celotnem območju pa še 11 njiv in 5 travnikov, ki so jih dajale v najem, ter 6 njiv, ki so jih obdelovali koloni. Ob popisu samostanskega posloja leta 1806 so bile v pritličju zakristija in govorilnica, shramba, žitnica, dve kleti, pralnica, na notranjem dvorišču pa dve trti in vodnjak s pitno vodo. V prvem nadstropju je bilo

pet dormitorijev, 33 sob in prostor, imenovan kapitelj, ter kor. Samostanske prihodke so sestavljali dohodki od različnih nepremičnin. Letno je samostan prejemal dohodke od 358 zakupov hiš in njiv, od tega jih je bilo 225 v Kopru, 102 v zaledju, 5 v Izoli, 17 v Piranu, 3 v Buzetu, 4 v Miljah in 1 v Umagu, 8 pravd, 80 solnih kavedinov, kjer so pridobivali sol, 32 kavedinov, na katerih niso delali, ter enega mlina. Letni prihodki od teh nepremičnin so znašali 12.026,6 lir.¹⁶⁷ Zapriseženi cenilci so popisali in ocenili tudi celoten samostanski inventar (vključno s cerkvijo sv. Klare) na 12.282 milanskih lir.¹⁶⁸

Razpustitev samostana

Konec 18. in v začetku 19. stoletja so bile v smislu novonastajajočih idej (npr. francoske revolucije) čedalje bolj vidne težnje državnih vodstev po zmanjševanju vpliva cerkve, redov, bratovščin ter drugih verskih združenj na življenje. Tak razvoj je bil značilen tudi na ozemlju severozahodne Istre. Beneške oblasti so v Kopru že leta 1787 razpustile samostan servitov sv. Marije, kjer je bila kasneje ustanovljena mestna bolnišnica.¹⁶⁹ Najhujši udarec pa so samostani doživeli v času francoske zasedbe Istre. Francozi so leta 1806 v Kopru razpustili štiri samostane: dominikanski sv. Dominika, minoritski sv. Frančiška, tretjeredniški sv. Gregorja ter samostan sv. Klare.

Samostan klaris je tako deloval do leta 1806, ko so ga Francozi razpustili, njegovo imetje pa podražili. Ob razpustu samostana je bilo v njem 18 redovnic. Preselili so jih v koprski samostan sv. Blaža. Dota, ki so jo korne sestre prinesle v samostan, je znašala 42.626 lir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1368, Convento delle Reverende Monache di S. Chiara dell'ordine di S. Francesco Capodistria, 1. avgust 1806.

¹⁶⁸ PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1469, Inventario e Stima dei Mobili ritrovati esistenti nel Monasterio di S. Biaggio appartenenti alle R.R. M.M. Monache Francescane passate nel sudetto Monasterio sotto il giorno 30 maggio 1806.

¹⁶⁹ Do leta 1997 je bila v tem nekdanjem samostanskem posloju koprski porodnišnica.

¹⁷⁰ PAK, KP 6, Stari koprski občinski arhiv, IX. skupina, a.e. 1469, Ruolo delle Religiose Francescane dette di S. Chiara, concentrate nel Monasterio di S. Biaggio sotto il giorno 30 Maggio 1806 epoca dell'apposizione della mano regia sulle sostanze del med. in forza del I.R. Decreto 8 giugno 1805 in a.e. 1368, Convento delle Reverende Monache di S. Chiara dell'ordine di S. Francesco Capodistria, 1. avgust 1806.

¹⁶⁴ Opatinja je avgusta 1800 v samostansko blagajno prispevala vsoto 1200 lir (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1368, c. 8, str. 12).

¹⁶⁵ PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1368, str. 15.

¹⁶⁶ PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1469, Rendita annua calcolabile in Contanti per approssimazione delli sotto descritti Monasteri di Monache Possidenti nel Dipartimento dell'Istria.

Tabela 7: Seznam kornih sester in konvers v samostanu sv. Klare v Kopru leta 1806 in višina dote, ki so jo prinesle v samostan (v lirah)¹⁷¹

Ime, priimek in redovno ime	Kraj rojstva	Datum rojstva	Redovna preobleka	Slovesna zaobljuba	Dota
Marianna Gravis (Cecilia) ¹⁷²	Koper	8. 6. 1751	9. 2. 1778	10. 2. 1779	2356
Paola Vecelli (Felice Croceffisa)	Koper	26. 12. 1733	12. 8. 1765	17. 8. 1766	2356
Anna Maria Scalettari (Celeste)	Gorica	12. 8. 1724	15. 6. 1747	16. 6. 1748	3534
Anna Cecilia Verzi (Maria Regina)	Koper	7. 2. 1728	29. 1. 1749	1. 2. 1750	2356
Anna Toman (Maria)	Ljubljana	12. 6. 1733	21. 3. 1756	17. 4. 1757	3534
Teresa Toman (Giuseffa)	Ljubljana	17. 9. 1738	21. 3. 1756	17. 4. 1757	3534
Franca Teresa Gavardo (Antonia)	Koper	10. 10. 1748	17. 7. 1767	21. 7. 1768	2356
Chiara Felice Vecelli (Maria Teresa)	Koper	2. 4. 1750	11. 11. 1777	16. 11. 1778	2356
Elena Albis (Maria Crocefisa)	Koper	29. 4. 1766	15. 5. 1785	11. 6. 1786	4123
Marinna Marini (Fortunata)	Sinigaglia	3. 4. 1768	4. 1. 1786	10. 1. 1787	2356
Francesca Gagliardo (Anna Cattarina)	Koper	13. 6. 1768	24. 1. 1788	4. 2. 1789	4123
Lodovica Gravis (Maria Francesca)	Koper	2. 4. 1768	7. 6. 1791	24. 10. 1792	3054
Anna Maria Gravis (Vittoria)	Koper	21. 9. 1770	24. 5. 1796	31. 5. 1797	3054
Elisabetta Haller (Maria Cristina)	Rovinj	5. 11. 1773	24. 5. 1796	31. 5. 1797	3054
Madalena Grapai (Geltrude)	Gorica	27. 9. 1738	13. 6. 1757		
Orsola Tamaro (Chiara)	Piran	12. 4. 1766	11. 5. 1799		
Madalena Bellotto (Anna)	Motta	14. 8. 1768	11. 5. 1799		
Maria Zaghetto (Maria)	Koper	neznano	neznano		

Samostansko arkadno dvorišče v času Prve istrske deželne razstave leta 1910.
(Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, neg. 3043, inv. št. 8/7288)

¹⁷¹ Poleg kornih sester so bile v samostanu tudi štiri konverse (pri njihovih imenih ni podatka o slovesni zaobljubi). Maria Zaghetto je bila stara 48 let. Podatki so izpisani iz PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1368 in a.e. 1469.

¹⁷² Marianna Gravis je bila opatinja, Paola Vecelli pa vikarka.

*Pogled na opuščeni samostan sv. Klare leta 1956.
(Smole, Koper, str. 40)*

Pogled na obnovljeni del samostanskega kompleksa sv. Klare leta 1999, v katerem je Pokrajinski arhiv Koper. (PAK, fototeka)

Poleg redovnic so bile v samostanu tudi štiri strežnice: 60-letna Cattarina in njena 24-letna hči Cattarina Pissini iz Kopra sta bili služkinji, 70-letna Maria de Rin in 40-letna Maria Bortolon pa vratarki. 58-letni Giovanni Pissini iz Gumina je bil že 20 let strežnik. Kot plačilo za delo je prejemal le denar, medtem ko so strežnice poleg denarja dobivale tudi hrano.¹⁷³ Ob razpustitvi je bilo v samostanu torej 14 kornih sester, 4 konverse, 2 služkinji, 2 vratarki in 1 strežnik, oziroma skupno 23 ljudi.

Po razpustitvi samostana

Poslopja razpuščenih samostanov so doživljala različne usode. V bivšem dominikanskem samostanu so prostor dobili prostozidarji, preostali samostani pa so bili namenjeni vojski. Čeprav je bil istrski prefekt Angelo Calafati navdušen bonapartist, ima vendarle veliko zaslug, da se ni izgubila vsa cerkvena oprema ukinjenih samostanskih cerkva. Večino pomembnejše liturgične opreme so prenesli v koprsko stolno cerkev Marijinega vnebovzetja ali v druge še delujoče cerkve. To velja za nekatere oltarje, oltarne slike, kipe ... V stolnico so tako prišli oltar Blažene Device Marije iz servitskega samostana, oltar sv. Petra in Pavla iz dominikanskega samostana, oltar iz cerkve sv. Frančiška ter glavni oltar in oltarna slika sv. Klare iz istoimene cerkve; sedaj je v kapeli sv. Zakramenta.¹⁷⁴ Pet oltarjev iz cerkve sv. Frančiška so

odpeljali v izolsko cerkev sv. Mavra in Marije Alietske, dva pa v koprsko cerkev sv. Anc. Med dragocenejšo cerkveno opremo so iz dominikanske cerkve v stolnico prepeljali škofovski stol (v dominikanski cerkvi so ga uporabljali kot stojalo za lesen Marijin kip), v zakristijo pa klopi in omare z intarzijami, delo čedadskega umetnika Mattea Deganata.¹⁷⁵

V tridesetih letih 19. stoletja so samostanski kompleks sv. Frančiška namenili javni šoli. Za njene potrebe je občina od Urada domen leta 1857 za 800 goldinarjev in 10 krajcarjev kupila cerkev sv. Frančiška in jo spremenila v šolsko telovadnico.¹⁷⁶ Občina je v osmih obrokih od 28. januarja 1858 do 3. februarja 1865 odplačala celotno kupnino. Skupaj z obrestmi je plačala 840 goldinarjev in 20 krajcarjev.¹⁷⁷ Kasneje je bilo v poslopiju učiteljske in nato gimnazija.

Po razpustitvi je namembnost spremenil tudi samostan sv. Klare. V cerkvi je bilo skladišče, v katerega so spravljali tudi seno, samostan pa so preuredili v vojašnico. Leta 1907 je bilo v bivšem samostanu zasedanje istrskega deželnege zbora. Vsaj od leta 1908 je v tem poslopiju delovala deška in dekliška javna šola, del prostora pa je bil namenjen tudi muzeju.¹⁷⁸ Stavbni kompleks so v letih 1957/58 temeljito prenovili. V njem sta dobila prostore podjetji Rižanski vodovod Koper in Komunala Koper. Poslopje samostana je bilo v osemdesetih letih prenovljeno za potrebe Srednje ekonomsko-poslovne šole, arkadno dvorišče in cerkev

¹⁷³ PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1469, IV, Ruolo degl'Inservienti aletti al Monasterio di Monache Francescane dette di S. Chiara in Capo d'Istria sotto il giorno 30 Maggio 1806.

¹⁷⁴ Domenico Dongetti je leta 1806 ocenil glavni oltar iz cerkve sv. Klare na 1600 milanskih lir, dva druga oltarja iz marmorja pa na 2900 lir. Poleg teh sta bila v cerkvi še dva oltarja iz lesa, ki sta bila ocenjena na 100 lir, 4 oltarne slike pa so bile ocenjene na 400 lir (PAK, KP 6, IX. skupina, a.e. 1469, Inventario e Stima dei Mobili ritrovati esistenti nel Monasterio di S. Biaggio appar-

tenenti alle R.R. M.M. Monache Francescane passate nel sudetto Monasterio sotto il giorno 30 maggio 1806).

¹⁷⁵ Luglio, *L'antico vescovado*, str. 240-244.

¹⁷⁶ PAK, KP 6, Občina Koper, l.e. 49, leto 1857, št. spisa 590.

¹⁷⁷ PAK, KP 6, Občina Koper, l.e. 153, leto 1878, št. spisa 99.

¹⁷⁸ Leta 1910 je bil del nekdanjega samostana namenjen razstaviščnim prostorom Prve istrske deželne razstave, naslednje leto pa so v prostorih samostana odprli koprski muzej (PAK, KP 6, Občina Koper, l.e. 320, št. spisa 3517). Več o ustanovitvi muzeja v knjigi: 90 let Pokrajinskega muzeja Koper.

pa v devetdesetih letih za potrebe Pokrajinskega arhiva Koper. Med zadnjo obnovo samostanskega kompleksa leta 1989 je bilo v cerkvi sv. Klare odkrito in raziskano srednjeveško pokopališče.

Zaključek

Sedem stoletij dolga zgodovina samostana klaris v Kopru je bila zelo pestra. Klarise so jo soustvarjale le prvih pet stoletij. Večina tega obdobja je bila sicer krajšimi burnejšimi obdobji gotovo mirnejša kot zadnji dve stoletji. Življenje redovnic je potekalo po ustaljenem tiru in je bilo v duhovnem smislu praviloma odmaknjeno od vsakdanjega sveta. Pravo nasprotje je bilo gospodarsko življenje samostana. Številne dotalne, kupoprodajne, najemne in druge pogodbe pričajo o njegovi živahni gospodarski dejavnosti in aktivnem vključevanju, vsaj prek upravnikov samostanskega premoženja, v srednjeveški in novoveški koprski vsakdan. Razpustitev samostana in sprememba namembnosti poslopja sta v zadnjih dveh stoletjih prostor odprli širokim "ljudskim množicam" (vojaikom, šolarjem in drugim). Nekatere dejavnosti prostoru niso bile v čast, npr. konjušnica, vendar so bile in so del njegove preteklosti.

Medtem ko je sedaj križni hodnik nekdanjega samostana klaris namenjen življenju, razvoju, novostim ... se je v cerkev in poslopje samostanskega arkadnega dvorišča naselil nekakšen mir. Hramba za preteklost, sedanost in prihodnost dragocenega arhivskega gradiva mu hkrati vrača spokojnost, s čedalje večjim obiskom raziskovalcev in drugih uporabnikov pa ga vključuje in povezuje z mestom in širšim zaledjem.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste

– neg. 3043, inv. št. 8/7297;

– neg. 3048, inv. št. 8/7288.

PAK – Pokrajinski arhiv Koper

KP 6 – Občina Koper, Stari koprski občinski arhiv, IX. skupina, a.e. 1342, 1343, 1356, 1357, 1360, 1365, 1368, 1469.

KP 6 – Dodatek k Staremu koprskemu občinskemu arhivu, a.e. 62/1.

KP 6 – Občina Koper, t.e. 49, 153, 320.

KP 29 – Občinski ljudski odbor Koper (OBLO), Adaptacija samostana svete Klare (1958), t.e. 220, a.e. 320.

KP 300 – Družinski arhiv Grisoni Sabini, a.e. 19, N° 4, Contratti Nuziali e vari Testamenti, nonche altri Istamenti.

KP 340 – Zbirka gradbenih načrtov 1852-1955, a.e. 39.

– Dokumentacija PAK, Investicije, mapa 11, Guštin, Mitja: Poročilo o arheološkem delu v sv. Klari za mesec september 1989, 30. 9. 1998; Guštin, Mitja: Poročilo o arheoloških izkopavanjih na najdišču Koper / sv. Klara, 18. 12. 1998.

ŠAK, KA – Škofijski arhiv Koper, Kapiteljski arhiv

– a.e. 80, 153, 376, 387.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI:

AMSI (*Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*): Relatione del Nobil Homo Ser Alessandro Zorzi, ritornato di Podestà et Capitano di Capo d'Istria 1581, vol. VI, fascicolo 1-2. Parenzo : Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana, 1890, str. 93-103.

AMSI: vol. IV. Parenzo : Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana, 1888, Senato Misti, str. 13-143.

AMSI: vol. V. Parenzo : Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana, 1889, Senato Misti, str. 3-83 in 265-318.

AMSI: vol. VI. Parenzo : Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana, 1890, Senato Misti, str. 3-43.

AMSI: vol. XIV. Parenzo: Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana, 1898, Senato Mare, str. 271-335.

AMSI: vol. XVI. Parenzo : Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana, 1900, Senato Mare, str. 1-116.

Benussi, Bernardo: Ragguaglio delle monete, dei pesi e delle misure per servire alla storia delle nostre province. AMSI, vol. XL. Parenzo : Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana, 1928, str. 226-236.

Bonin, Zdenka: Statut bratovščine svetega Andreja iz Kopra iz leta 1596. *Arhivi*, XXIII, 2000, št. 2, str. 155-160.

Bonin, Zdenka: Pokopavanje v cerkvi in samostanskem poslopu sv. Klare v Kopru med letoma 1616 in 1782. *Arhivi*, XXIV, 2001, št. 2, str. 109-119.

Bonin, Zdenka: Oris razvoja koprskih bratovščin v času Beneške republike, s posebnim poudarkom na bratovščini Svetega Antona opata puščavnika. *Acta Histriae*, 9/2. Prispevki z mednarodne znanstvene konference 1400. letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri. Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2001, str. 357-388.

Bonin, Zdenka: Koprski samostan sv. Klare. *Primorska srečanja*, 2002, št. 252/2002, str. 33-43.

- Cunja, Radovan – Župančič, Matej: *Otok in celina*. Koper : Skupščina občine, 1992, str. 31-42.
- Cunja, Radovan: Poselitvena dinamika in spremembe funkcije nekaterih mestnih predelov: primera bivšega kapucinskega vrta in nekdanje samostanske cerkve sv. Klare v Kopru. *Acta Histriae*, 9/2. Prispevki z mednarodne znanstvene konference 1400. letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri, Koper, 2001, str. 295-310.
- Cunja, Radovan: *Poznorimski in zgodnje-srednjeveški Koper: arheološko izkopavanje na bivšem Kapucinskem vrtu v letih 1986-1987 v luči drobnih najdb 5. do 9. stoletja*. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales Majora), 1996.
- 90 let Pokrajinskega muzeja Koper. Zbornik ob jubileju Pokrajinskega muzeja Koper. Koper : Pokrajinski muzej, 2002.
- Grosman, Darja: Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, ustni vir (december 2001).
- Hančič, Damjan: *700 let klaris na Slovenskem*. Nazarje : Samostan Brezmadežne sester klaris, 2000.
- Hančič, Damjan: Konstitucije klaris v Mekinjah in Škofji Loki. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 23. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 2001.
- HC (*Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*): volumen I. Patavia 1968.
- HC: volumen III. Patavia 1968.
- HC: volumen V. Patavia 1952.
- Enciclopedia ecclesiastica*: 2. del. Venezia : Stabilimento Tip. Enciclopedico di Girolamo Tasso edit., 1855, str. 654-655.
- Kandler, Pietro: *Codice Diplomatico Istriano*. Trieste : Lloyd Adriatico S.p.a., Tipografia Riva S.p.a., 1986, vol. III.
- Konservatorski program za prenovu cerkve in samostanskega arkadnega dvorišča klarisinj v Kopru*. Piran : Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1986.
- Lavrič, Ana: *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Umetnostno-zgodovinski inštitut Franceta Steleta, 1986.
- Likar, Ivan: Liturgija v 18. stoletju v Kopru in v vsej škofiji. *1400-letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri. Mednarodna znanstvena konferenca*, Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper, 2000.
- Likar, Ivan: Liturgija v Kopru in v vsej škofiji v 18. stoletju. *Acta Histriae*, 9/1. Prispevki z mednarodne znanstvene konference 1400. letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri, Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2001, str. 179-200.
- Luglio, Vittorio: *L'antico vescovado giustinopolitano. Tredici secoli di storia attraverso i vescovi e le chiese dell'antica diocesi di Capodistria*. Trieste : Edizioni Luglio Fotocomposizioni, 2000.
- Maračić, Ljudevit Anton: Proturreformacija u koprskoj biskupiji. *1400. letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri. Mednarodna znanstvena konferenca*, Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Koper, 2000.
- Maračić, Ljudevit Anton: Proturreformacija u koprskoj biskupiji. *Acta Histriae*, 9/1. Prispevki z mednarodne znanstvene konference 1400. letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri. Koper, 2001, str. 163-178.
- Naldini, Paolo: *Corografia ecclesiastica o sia descrizione della città e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria* (Historiae urbium et regionum Italiae rariores XXXIX). Bologna : Forni Editore, 1967.
- Naldini, Pavel: *Cerkveni krajepis ali Opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper*. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije : Škofija Koper (Knjižnica Annales Majora), 2001.
- Pusterla, Gedeone: *I Rettori di Egida. "Giustinopoli Capod'Istria"*. Capodistria : Tipografia Cobol & Priora, 1891.
- Radole, Giuseppe: Gli organi nelle chiese Istriane. *AMSI*: vol. XVI. Venezia 1968, str. 127-142.
- Smole, Emil: *Koper. Urbanistični program. Kulturni spomeniki Kopra*. Ljubljana : Projektivni atelje, 1956.
- Schauber, Vera – Schindler, Michael: *Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan v letu*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995.
- Stanisci, Mario: *Appunti di metrologia. Cenni sulla misurazione del tempo, dello spazio, del peso e del rapporto economico con brevi cenni di numismatica*. Udine : Università degli studi di Udine, 1984, str. 114-117.
- Štefanič, Vjekoslav: *Glagoljaši v Kopru*. Zagreb : JAZU, 1956.
- Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Celje : Mohorjeva družba, 1991.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Kloster der hl. Clara in Koper

Das Kloster der hl. Clara in Koper/Capodistria ist das älteste Klarissenkloster auf slowenischem Boden. In den Quellen ist es schon im Jahre 1299 überliefert, dennoch existierte es bereits früher. Die Klosteranlage wurde im Stadtteil Sv. Tomaž errichtet.

Da strenge Klausur ein charakteristisches Merkmal des Klarissenordens war, liegen nur spärliche Angaben über ihr Leben vor.

Ins Kloster traten vor allem Mädchen aus wohlhabenden Familien aus Koper und Umgebung ein. Die Mädchen brachten bei Eintritt ins Kloster eine Mitgift mit (sowohl Mobilien als auch Immobilien). In den Mitgiftverträgen kommen Häuser, Lagerhäuser, manchmal ganze Bauernhöfe, Weinberge, Olivenpflanzungen, Wiesen, Felder oder Gärten, Salinenfelder und anderes vor. Bis Ende des 15. Jahrhunderts bewegte sich der Wert einer Mitgift im Durchschnitt zwischen 50 und 200 Dukaten, vom 16. Jahrhundert an ist ein allmählicher Anstieg des Mitgiftwertes zu verzeichnen. In der Regel brachten die Mädchen 400, nicht selten auch 500 oder 600 Dukaten mit. Die Mitgift einzelner Novizinnen überstieg auch diesen Wert. Die Ordensfrauen lebten nach der Regel von Papst Urban IV. Sie gliederten sich auf in Chorschwestern mit feierlich abgelegtem Gelübde und Konversen, Laienschwestern ohne Gelübde. Die Chorschwestern widmeten besondere Sorge dem Breviergebet und der Kontemplation, die Konversen dagegen, die nicht an den Chor gebunden waren, sondern das Breviergebet in Form von Vaterunsern verrichteten, widmeten sich in der übrigen Zeit anderen Arbeiten. Da sie durch ihre Arbeit zur Tätigkeit und Existenz des Klosters beitrugen, brauchten sie keine Mitgift ins Kloster mitzubringen. Die Klarissen beschäftigten sich auch mit der Erziehung, waren doch einige von ihnen bereits als Mädchen beim Kloster in Kost, ehe sie Ordensfrauen wurden. Die Eltern zahlten für den Unterhalt dieser "kostfreyllen" je 40 Dukaten jährlich. Sie mußten von den Chorschwestern und Novizinnen abgesondert wohnen. Für sie wurde ein besonderes Zimmer im Kloster eingerichtet, über ihre Aufnahme in die Klausur entschied das gesamte Kapitel. So wie die Ordensfrauen mußten sie die Regel der Klausur

und des Parlatoriums beachten und trugen Kleider aus Wolle in schwarzer, dunkler oder weißer Farbe.

Das Klosterleben verlief nach im vornherein bestimmten Regeln. Kontakte mit der Außenwelt waren eingeschränkt. Es war den Ordensfrauen und den in Kost gehaltenen Mädchen aufgrund einer besonderen Erlaubnis gestattet, im Parlatorium in Anwesenheit einer dazu verpflichteten Konventschwester oder einer von ihr beauftragten Ordensfrau mit Familienangehörigen und anderen Bekannten ein Gespräch zu führen. Gewöhnlich erhielten sie einmal jährlich die Erlaubnis für drei aufeinander folgende Gespräche, ausnahmsweise vier. Auswärtigen war das Betreten der Klausur nicht gestattet, dennoch wurde Einzelpersonen in Ausnahmefällen und nach Erlangung einer Sondererlaubnis auch dort der Zutritt gewährt.

Dem Kloster stand eine Äbtissin vor, ihre Stellvertreterin hieß Vikarin. Die Äbtissin wurde für drei Jahre gewählt. Vor der Wahl der neuen Äbtissin mußte die bisherige Äbtissin die Ordensregel, das Siegel und die Klausurschlüssel ablegen und nach der Auszählung der in der Wahlurne enthaltenen Stimmen den Namen der neuen Äbtissin verkünden, die darauf nach der Tradition die Ordensregel, das Siegel und die Klausurschlüssel entgegennahm.

Die sieben Jahrhunderte lange Geschichte des Klarissenklosters in Koper war eine bewegte. Die ersten fünf Jahrhunderten wurden durch die Klarissen geprägt. Das Leben der Ordensfrauen bewegte sich in vorgezeichneten Bahnen, im geistigen Sinne abgeschieden vom alltäglichen Leben. In einem krassen Gegensatz dazu verlief das wirtschaftliche Leben des Klosters. Zahlreiche Mitgift-, Kauf- und Verkauf-, Pacht- und andere Verträge zeugen von ihrer regen wirtschaftlichen Tätigkeit und aktiver Präsenz im mittelalterlichen und neuzeitlichen Alltag von Koper.

Im Laufe der Jahrhunderte erfuhren sowohl die Klosteranlage als auch die Kirche zahlreiche Zu- und Umbauten. Nach der Aufhebung des Klosters 1806 wurden Klosteranlage und Kirche mehrmals zu profanen Zwecken umgebaut. Während der letzten Rekonstruktion eines Teils des Klosterkomplexes wurden 1989 in der Kirche der hl. Clara Grabstätten entdeckt und verschiedene Bestattungsphasen dieses Raumes erforscht. Im Kreuzgang des ehemaligen Klosters ist zur Zeit der Sitz einer Wirtschaftsoberschule, im Gebäude des Arkandenhofes und der Kirche der des Regionalarchiv Koper.

izvirni znanstveni članek

UDK 929(091) Gruber G.
929(091) Gruber T.
37(497.4 Ljubljana):371.2"16/17"
prejeto: 14. 3. 2003

Stanislav Južnič

dr. zgodovinskih znanosti, Lara 2, SI-1336 Vas

Pedagoško in znanstveno delo bratov Gruber

(Ob dvestoletnici izvolitve generala jezuitskega reda Gabrijela Gruberja)

IZVLEČEK

Raziskali smo delo najbolj znanega ljubljanskega jezuita Gabrijela Gruberja in njegovega polbrata Tobije. Posebno pozornost smo posvetili njenemu raziskovanju hidromehanike, geologije in optike. Opisali smo njune povezave z drugimi raziskovalci, še posebej z Boškovičem.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljana, jezuiti, Rudjer Josip Bošković, Gabrijel Gruber, zgodovina fizike, zgodovina geologije

SUMMARY

THE PEDAGOGICAL AND SCIENTIFIC WORK OF THE GRUBER BROTHERS (AT THE BICENTENARY OF THE ELECTION OF THE ORDER OF THE JESUITS GENERAL GABRIEL GRUBER)

We have researched the work of the most known Jesuit of Ljubljana Gabrijel Gruber and his stepbrother Tobija. We paid special attention to their researching of hydromechanics, geology and optics. We have described their connections with other researchers, particularly with Bošković.

KEY WORDS

Ljubljana, Jesuits, Rudjer Josip Bošković, Gabrijel Gruber, history of physics, history of geology

1. UVOD¹

Gruberjev oče je bil premožen dunajski orožar slovenskega rodu.² Gabrijel Gruber je bil rojen 4. maja 1740 in dva dni pozneje v dunajski cerkvi Mariahilf krščen kot Gabriel Erhard Johannes Nepomuk.³ Tudi njegovi mlajši polbratje Tobija,⁴ Janez Nepomuk⁵ in Anton⁶ so bili jezuiti. Vsi so se odlikovali v matematičnih znanostih in so med seboj tako tesno sodelovali, da je zgodnje delo Gabrijela in Tobije med seboj težko ločiti. Lanska dvestoletnica izvolitve Gabrijela Gruberja (1740-1805) za generala jezuitskega reda je gotovo prava priložnost za raziskovanje njegovega dela.

2. GRUBERJEV POUK V LJUBLJANI

Dne 9. avgusta 1766 so izdali dvorni odlok za obrtno šolo v Ljubljani. Ob nedeljah in praznikih naj bi poučevali mojstre in predvsem pomočnike o uporabi šestila in merila v civilnih in vojaških umetnostih. Podobno šolo je od leta 1765 vodil Leopold pl. Apfalter (1731-1804) v Celovcu. V Gradcu so imeli šolo za zidarske, tesarske in kamnoseške mojstre.

V soboto 4. junija 1768 je prišel profesor eksperimentalne mehanike Gabrijel Gruber iz Judenburga v Ljubljano in postal naslednjega leta predstojnik katedre za risanje, geometrijo, mehaniko in hidravliko na jezuitskem kolegiju v Ljubljani, ki so jo ustanovili na pobudo Kranjske kmetijske družbe. S poukom so pričeli 8. aprila 1769. V jezuitskem dnevniku je bil Gruber označevan kot profesor mehanike, leta 1770 tudi kot "Exhortator Dominicalis". V decembru je vedno hodil na duhovne vaje, navadno skupaj z vodjo semenišča Maksimilianom Moravčerm (Morautscher, 1721-

1806),⁷ ki je leta 1761 v Ljubljani poučeval fiziko.

Gabrijel Gruber je 15. januarja 1773 dobil 2000 goldinarjev za gradnjo šole za mehanične in hidravlične študije in je še istega leta začel z zidavo.⁸ Po poročilu iz 12. junija 1773 je Gruber hotel ob Ljubljani v neposredni bližini jezuitskega kolegija postaviti državno ladjedelnico. Tam je imel že spravljen ladjedelski les in ladje. Vendar je gradnja odpadla zaradi finančnih težav,⁹ gotovo tudi zaradi prepovedi jezuitskega reda.

Gruber je obdržal katedro na liceju v Ljubljani do leta 1784. Na katedri za mehaniko in hidravliko, kjer je poučeval tudi nizke gradnje in mapiranje, je imel poseben ladijski "brodarski" oddelek, ki so ga obiskovali celo Benečani. Jurij Vega (1754-1802) je tako ob koncu študija v letu 1775 prejel diplomu z nazivom "brodarski inženir", ki ga je usposabljala za projektiranje mostov, pristanišč in suhih dokov. Kot brodarski inženir je Vega dobival plačo 600 goldinarjev.¹⁰ Brodarska šola v Ljubljani je nastala znotraj širših prizadevanj po pomorstvu v habsburški monarhiji, ki jih je začel Karel VI. z razglasitvijo svobodne plovbe po Jadranu leta 1717.

Med letoma 1774 in 1783 so bili na plačilnem seznamu kranjskih deželnih stanov tržaški modelar Spirito Vigo s plačo 1 fl 8 kr na dan, Tržačan Michelle Gabiatti s 30 goldinarji na mesec in Pirančan Checco (Franc) Davanzo z enako plačo. Ob njih sta bila zaposlena še sodelavca Dominik Persoljo in Franc Perušič s plačo po en goldinar na dan. Njihovo delo v Ljubljani je bilo povezano z Gruberjevim predlogom za ustanovitev državne ladjedelnice ob Ljubljani. Vigo je bil zaposlen od 18. februarja 1774, ostali pa bržkone že od leta 1772.

Med letoma 1772 in 1774 so pri Gruberju izdelovali modele za rečne ladje, ki so plule po Ljubljani in Savi. Po prihodu "najspretnjšega ladijskega mojstra" Viga so izdelovali modele pomorskih ladij za pouk pri Gruberju. Modeli so danes last Narodnega muzeja v Ljubljani, hrani pa jih Pomorski muzej Sergeja Mašere v Piranu. Izdelovali so modele za korvete, trgovsko dvojarnico z 80 do 100 ton nosilnosti in vlačilec za les v plitvih vodah severnega Jadrana. Vsaj en model fregate so izdelali po portugalskem vzoru, morda pod vplivom pomorske šole v Sagresu na rtu St. Vincenta, ki jo je princ Henrik Pomorščak (1394-1460) ustanovil leta 1418. Šolo so strokovno in upravno najprej vodili dominikanci, nato pa jezuiti. Jezuiti so bili pregnani s Portugalske, preden je

¹ Za pomoč se zahvaljujem dr. prof. Jožetu Grasselliju in dr. Lojzetu Kovačiču, S. J.

² Ingot, La Compagnia, str. 98-99, 256, 287.

³ Ingot, Gabriel Gruber, str. 357.

⁴ TOBIJA GRUBER, 12. 9. 1744 Dunaj, roj. - 18. 10. 1860 Dunaj, vstop. - 31. 3. 1806 Praga, u. 1761-1762 Dunaj, noviciat - 1763 Leoben, štud. hum. - 1764-1765 Gradec, štud. fil. - 1766 Dunaj, rep. jezikov - 1767 Passau, gra. 1768-1773 Dunaj, rep. mat. teol. - 1774-1777 Temišvar, navigacijski ravnatelj - 1780-1806 Praga, ravnatelj kameralnih posesti na Češkem in predsedovatelj češke znanstvene družbe, ustanovljene v Pragi leta 1777 (Stoeger, Scriptores, str. 111-112; Lukács, Catalogus 1, str. 473).

⁵ JANEZ NEPOMUK GRUBER, 1746 Dunaj, roj. - 1762 Dunaj, vstop. - 1766-1767 Gradec, štud. fil. - 1768 Neustadt - 1769-1770 Gradec, štud. jezikov, mat. - 1771-1772 Krems, gra. - 1773 prof. teol. (Lukács, Catalogus 1, str. 471).

⁶ ANTON GRUBER, 26. 3. 1750 Dunaj, roj. - 18. 10. 1765 Dunaj, vstop. - 1819 u. 1769 Gradec, štud. fil. - 1770-1772 Dunaj, štud., rep. mat. - 1773 Krems - 1773 Ljubljana, pomaga bratu Gabrijelu pri računanju - 24. 4. 1788-1802 Ljubljana, prof.mat., asesor. (Lukács, Catalogus 1, str. 468).

⁷ Vrhovnik, Mali zapiski, str. 98; Kopatkin, Gabrijel Gruber, str. 9; Serše, Začetki obrtnega šolstva, str. 42.

⁸ Pahor, Gabrijel Gruber, str. 13.

⁹ Pahor, Gabrijel Gruber, str. 14.

¹⁰ Kopatkin, Gabrijel Gruber, str. 9.

Gruber začel s pedagoškim delom. Tako so neposredno vplivali na Gruberjev pouk brodarstva. Trgovske stike s Portugaleci je imel že med letoma 1721 in 1724 kranjski ladjar Franc Henrik pl. Raigersfeld (1697-1760), družabnik reškega podjetja d'Orlando in član tedaj ustanovljene Orientalске družbe. Njegov sin baron Mihael Amadej Janez Nepomuk Raigersfeld (1744-1783) je leta 1763 na Terezijanišču poslušal predavanja fizike nekdanjega ljubljanskega profesorja Janeza Krstnika Schöttla (1724-1777), prirejena po učbeniku Paula Maka von Kerek Gedeja (1721-1793). Starejši sin Janez Luka Raigersfeld (1735-1817) je po končanem Terezijanišču leta 1756 odšel v avstrijsko diplomatsko službo v London, kjer je gotovo sodeloval v Gruberjevi evropski politiki. Kot namestnik odsotnega veleposlanika je Janez Luka leta 1813 vodil pogajanja za drugo koalicijo zoper Napoleona.¹¹

Tržaška navtična šola in ljubljanska broderska šola sta poleg portugalskih zgledov sledili še zgledu pomorskih šol, ustanovljenih v Marseillu (1728) in Hamburgu (1749). Biser ljubljanskega modelarstva je bil model beneške galeje s tremi jambori z latinskimi jadri, ki so ga izdelali v letih 1779 in 1780. Bojno linijsko ladjo cesar Karl VI s stošestimi topovi na štirih krovih so ob pomoči strokovnjakov iz Antwerpna sestavili na Reki med letoma 1717 in 1719. Gruberjevi študentje so v letih 1781 in 1782 sestavili skoraj tri metre dolg model ladje po originalnih načrtih, bržkone v razmerju 20 proti 1. Načrte jim je verjetno dostavil reški jezuit Franc Ksaver Orlando (1723-1784), ki je imel preko podjetja d'Orlando tesne zveze z reškimi ladjedelnicami. To je največji med modeli, ki jih hranijo v Piranu. Modela fregat iz let 1775-1777 so hranili v mornariškem muzeju v Puli, vendar sta izginila po kapitulaciji Italije leta 1943. Gruber je večkrat obiskal Orlandovo tržaško navtično šolo, kjer so se prav tako ukvarjali z modelarstvom. Gruberjeva "broderska" šola je bila edina te vrste v monarhiji. Izobraževala je prve domače strokovnjake za astronomsko navigacijo in vojno pomorske oficirje.¹² Njen uspeh je bil povezan z novo pomorsko usmeritvijo dunajskega dvora.

Po ukinitvi jezuitskega reda je Gruber še naprej poučeval tudi na obrtni šoli Kmetijske družbe. Predaval je predvsem zemljemerstvo in zemljemersko risanje. Nabavil je knjige za hidravliko, tesarstvo, mlinarstvo, urarstvo in graditev mostov. Poskrbel je za merilne naprave, stružnico, mikrometersko šestilo in kovaško delavnico. Bil je tako vpliven, da so mojstri in polirji lahko opravljali delo predvsem na osnovi njegovih priporočil.¹³

Gabrijel Gruber je bil med letoma 1772 in 1781 še ravnatelj plovbe po Ljubljanici in Savi. Enako službo je med letoma 1774 in 1777 opravljal njegov polbrat Tobija Gruber v Temišvarju. Tobija je leta 1780 postal stavbni ravnatelj kameralnih posestev na Češkem. Trikrat je predsedoval Češki znanstveni družbi v Pragi med 16. oktobrom 1790 in 23. avgustom 1791, 1. majem 1799 in 25. junijem 1800 ter med 24. aprilom 1801 in 22. julijem 1802, ko mu je svoj mandat prepustil Otto Steinbach von Kranichstein. Član Znanstvene družbe je leta 1800 postal Vega, nekdanji učenec in sodelavec Gabrijela Gruberja. V glasilu Znanstvene družbe je Tobija Gruber objavil številne razprave, ki gotovo zrcalijo fizikalne ideje njegovega polbrata Gabrijela Gruberja. Znanstveno sodelovanje Gabrijela in Tobije Gruberja je mogoče dokazati pri objavi pisma s hidrografske in fizikalno vsebino leta 1781 na Dunaju, z dvema nadaljevanjema leta 1784 in 1785.

Baron Ignac von Born (1742-1791) si je že v letih 1771-1772 prizadeval za ustanovitev Znanstvene družbe v Pragi. Osnovali so jo leta 1777 pod imenom Böhmische Gelegenten Privatgesellschaft. Leta 1784 so jo imenovali Česká Společnost Nauk, od leta 1790 pa Královská Česká společnost nauk oziroma Königlischen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste. Po Tobiji Gruberju so ji predsedovali najbolj ugledni praški znanstveniki, med njimi matematik Bernard Bolzano (1781-1848; 13. 12. 1818 – 26. 12. 1819, 28. 11. 1841 – 5. 10. 1845, 6. 11. 1845 – 18. 12. 1848), profesor mineralogije na univerzi v Pragi in pozneje na Dunaju František Xaver Zippe (1791-1863; 3. 12. 1837 – 2. 12. 1838), Christian Johann Doppler (1803-1853; 1. 1. 1847 – 7. 11. 1847), od leta 1850 direktor fizikalnega instituta in redni profesor na dunajski univerzi, Karel Kreil (1798-1862; 1. 1. 1848 – 31. 12. 1848), direktor zvezdarne v Pragi in pozneje prvi profesor meteorologije na dunajski univerzi, Joseph Redtenbacher (1810-1870; 1. 1. 1849 – 2. 5. 1849), pozneje profesor kemije na dunajski univerzi in član dunajske akademije ter Jan Evangelista Purkyně (1787-1869; 6. 4. 1854 – 4. 4. 1855), profesor fiziologije na univerzi v Breslauu (Wrocław) in od leta 1850 na univerzi v Pragi.

3. ARHITEKTURA GABRIJELA GRUBERJA V LJUBLJANI

3.1. Palača

Gruber je odkupil del pogorišča na obeh straneh sedanje Zvezdarske ulice; tu je 28. junija 1774 pogorel jezuitski kolegij na Šentjakobskem trgu št. 2 skupaj z 58 okoliškimi hišami in 51 hišami onstran Ljubljane v Krakovem. Gruber je tam zgradil hišo z mehanično delavnico in zvezdarno,

¹¹ SBL, I, 1925-1932, str. 14.

¹² Pahor, Gabrijel Gruber, str. 11, 13, 14, 18, 25, 28-29, 32, 33, 34, 35, 36; Hlaj, Ladijski modeli, str. 767-769; <http://www.sogang.ac.kr/cgesukr/sj/sjgen11.html>.

¹³ Serše, Začetki obrtnega šolstva, str. 42.

zato ga je cesar Jožef II oprostil hišnega davka.¹⁴ Gradnjo je podpiralo deželno glavarstvo, nasprotno pa ji je jezuitom sicer naklonjeni škof Herberstein, ki je hotel imeti na prostoru nekdanjega jezuitskega kolegija semenišče. Herberstein je kritiziral načrt Gabrijela Gruberja zaradi premajhnih sobic, preskromnih za stanovanja duhovnikov, primernih le za manj zahtevne jezuite; ti po cesarskem ukazu niso smeli stanovati skupaj. Nasprotno palače ležeči del pogorišča je Gruber prodal s pogojem, da se tam ne bo zidalo. Prostor se je v začetku 20. stoletja imenoval Virantov vrt.¹⁵ Prizidek Gruberjeve palače na nekdanjem Šentjakobskem (sedaj Levstikovem) trgu 2 se je imenoval Virantova hiša. Danes ima Gruberjeva palača vhod v Zvezdarski ulici št. 1, kjer domuje Arhiv Slovenije. Gruber je material za gradnjo dobil v lastni opekarni, ki je delovala med letoma 1774 in 1790.¹⁶

Pri Gruberjevi novogradnji so sodelovali znani umetniki; hišno kapelo je poslikal slikar Kremser-Schmidt. Gruber je 4. aprila 1783 stavbo opisal v poročilu deželni vladi. Pod št. 1 je zapisal učilnico za mehaniko in poljedelstvo z modeli za pouk obeh predmetov. Pod št. 4 je popisal dvorano z zbirko ladijskih modelov, ki je bila po njegovem mnenju "edina v naših deželah", saj Orlandovih modelov v Trstu in na Reki ni cenil posebno visoko. Gruberjeva zbirka je imela vsaj petnajst modelov dolžine in višine okoli 2,5 m in večji model ladje cesarja Karla VI. V sedmem delu Gruberjeve stavbe, namenjenemu poučevanju, je bila astronomska opazovalnica in velika terasa. Na terasi je Gruber svoje študente poučeval v praktični astronomski navigaciji. Štirje stanovanjski prostori so bili namenjeni profesorju matematike in ravnatelju brodarstva, torej Gruberju samemu. Šola ni zaživela, saj zaradi gmotnih težav Gruber načrtov ni izpeljal do konca.¹⁷

3.2. Vila Podrožnik

Gruber je 12. oktobra 1774 s svojo dediščino ter s podporo svojih nekdanjih sobratov jezuitov barona Inocenca Tauffererja (1722-1794), Karla Pauerja (u. 1801), Ignaca Rosenbergerja (1724-1801), Moravčerja in Karla Rozmana (u. 1824) kupil Viderčanov grad na Glincah (Rosenbüchel) za 6.500 goldinarjev od duhovnika Jožefa Antona pl. Pancera. Pristavo je Gruber prepisal na Jožefo, vdovo svojega očeta. Jožefa je bila drugič poročena pl. Schwindel.

Gruber je na kupljeni posesti zgradil današnjo

vilo Podrožnik. Tja so nekdanji jezuiti radi hodili na razvedrilo. Danes je to protokolarni objekt slovenske vlade na robu Rožne doline. Sprejme 200 do 250 gostov, ima 4 apartmaje za 8 gostov, urejen park in teniško igrišče.

Jožefa pl. Schwindel je umrla leta 1787. Posest so dedovali bratje Gruber, nekdanji jezuiti Gabrijel, Janez in Tobija. Med dediči ni bilo najmlajšega Gabrijelovega polbrata Antona Gruberja.

Ker je bil Gabrijel v tem času že v Belorusiji, so 13. julija 1787 trije bratje Gruber pristavo prodali na dražbi. Kupil jo je najstarejši polbrat Žige Zoisa Avguštin baron Zois (1731-1808). Kupnina 6.969 goldinarjev je bila malce višja kot cena, plačana trinajst let prej. Zois je nameraval plačati iz svojega denarnega fidejkomisa, kar je bilo razmeroma zamudno. Zato je posest prevzel kot zakupnik in plačeval bratom Gruber pet odstotne letne obresti od kupnine. Šele 21. januarja 1793 je bila pristava prepisana na Zoisa.¹⁸

4. GRUBERJEVO NARAVOSLOVNO DELO

4.1. Gruberjevo sodelovanje s kranjskimi mineralogi in geologi

Naravoslovna raziskovanja bratov Gruberjev so bila del širše kranjske tradicije, ki je temeljila na gospodarskih potrebah rudnika v Idriji, Zoisovih rudnikov železa in drugih obratov. Na današnjih slovenskih tleh je bilo že pred letom 1700 šestindvajset fužin in peči oziroma plavžev. Med letoma 1724 in 1742 so ustanovili pet novih obratov in med letoma 1785 in 1820 še dvanajst. Leta 1779 so na Kranjskem pridobili 1846 ton surovega železa, na Koroškem leto pozneje 5600 ton. Leta 1811 je na Kranjskem delalo v metalurgiji 5152 delavcev. Jesenicam je bila priznana čast izuma prvega postopka za pridobivanje večjih količin feromangana. Železovo zlitino s 37% mangana so izdelali pod vodstvom viteza Lamberta Pantza (1835-1895) v plavžu na Javorniku. Na dunajski svetovni razstavi leta 1873 je dobila zlato medaljo kot najboljša in najbogatejša, tri leta pozneje pa je dobila diplomu na mednarodni razstavi v Philadelphiji. Tako so Kranjci sledili razvoju metalurgije v habsburški monarhiji, kjer je med drugim Jacob leta 1857 prvi v svetu pridobil volframovo jeklo.¹⁹

Pomembne geološke raziskave Kranjske je objavil Janez Anton Scopoli (1723-1788) iz Južne Tirolske. Bil je zdravnik v Idriji med letoma 1754 in 1769. Od 23. septembra 1763 do Scopolijevega odhoda je v Idriji delovala metalurška in kemična

¹⁴ Steska, Gabriel Gruber, str. 43-44.

¹⁵ Steska, Gabriel Gruber, str. 44.

¹⁶ Šorn, *Začetki industrije*, str. 129.

¹⁷ Pahor, Gabrijel Gruber, str. 13, 15, 24, 26-27.

¹⁸ Smole, *Graščine*, str. 523-524, 681; Stoeger, *Scriptores*, str. 110; Faninger, *Izvor rodovine Zois*, str. 92-93. Jožefa je bila mačeha Gabrijela Gruberja, saj je bil Tobija Gruber njegov mlajši polbrat.

¹⁹ Šorn, *Začetki industrije*, str. 149-162.

šola, ki jo je zasnoval upravitelj rudnika Franc Anton pl. Steinberg (1684-1765). Scopoli je bil njen direktor in prvi predavatelj kemije v deželah, poseljenih s Slovenci. Jožef Mrak (1709-1786) je prevzel praktični in teoretični pouk. Pomagal mu je brat Anton Mrak, nekdanji študent idrijske šole.²⁰ Ker sta Scopoli in sedemnajst let mlajši Gruber skoraj leto dni delala v razmeroma bližnjih krajih na Kranjskem, sta se verjetno osebno poznala. Tako kot pozneje Gruber tudi Scopoli ni bil posebno navdušen nad Hacquetom.

Med letoma 1769 in 1776 je bil Scopoli profesor mineralogije in metalurgije na rudarski akademiji v Banski Štiavnici.²¹ Tam je bil prvi direktor Nikolaus Joseph baron Jacquin (1727-1817) iz Leydna. Botanik in zdravnik Jacquin je v svojih zbornikih objavljajl prispevke jezuita Franca Ksaverja Wulfna (1728-1805), prvega predavatelja Newtonove fizike v Ljubljani.

Med letoma 1783 in 1784 je Scopoli prevedel slovar kemije pariškega akademika P. J. Macquerja iz leta 1766 iz francoskega v italijanski jezik. V slovarju je obravnaval Aristotelove elemente in osnovne lastnosti flogistona. Prevod je objavil v Pavii, kjer je bil od leta 1777 profesor kemije in botanike in pozneje rektor. Na isti univerzi je med letoma 1763 in 1769 matematiko poučeval Rudjer Josip Bošković (1711-1787), naravoslovje eksperimentalni fiziolog Lazzaro Spallazani (1729-1799), fiziko pa od leta 1778 Alessandro Volta (1745-1827). Spallazani je v letu Scopolijeve smrti pod psevdonimom Francesco Lombardini objavil svoje pismo Scopoliju, v katerem je kritiziral Volto. Pozneje je Spallazani podpiral Galvanijevo teorijo živalske elektrike v sporu z Volto.²²

Po Scopoliju je na rudarski akademiji Banski Štiavnici poučeval tudi Born.²³ Mineralog Born je pozneje postal dvorni svetnik, kustos dvornega naravoslovnega kabineta na Dunaju in veliki mojster najpomembnejše dunajske prostozidarske lože "Pri pravi slogi". Dopisoval si je z baronom Žigo Zoisom (1747-1819), Gruberjem in Francozom Baltazarjem Hacquetom de La Motte (1739-1815) iz La Conqueta. Nekdanji jezuit Born je v letih 1776 in 1777 v glasilu privatne češke družbe v Pragi objavil Hacquetova pisma o popotovanju v Zemun in razpravo o kovini platini.²⁴ Leta 1778 je Hacquet v Milanu objavil potopise, naslovljene na

Borna. Očitno sta Gruber in Hacquet, kljub sporu, imela skupnega prijatelja Borna.²⁵ Med letoma 1772 in 1775 je Hacquet javno nastopil proti svojemu vrstniku Gabrijelu Gruberju, čeprav sta med letoma 1773 in 1784 poučevala na istem liceju. Očital mu je med drugim ukvarjanje z alkimijo, pomanjkljiv pregled nad izdatki pri prekopu in zgrešeno uporabo večjih tovornih jadrnic z vesli in drogovi za plovbo po Ljubljanici in Savi od Ljubljane do Beograda, ki jih je bilo zelo težko poganjati nasproti toku. V resnici so savske ladje, projektirane v Gruberjevi brodarški šoli med letoma 1779 in 1801, prihranile velike vsote pri vojaških prehrambenih transportih na turško mejo. Hacquet v svojih napadih ni vedno omenjal Gruberjevega imena, vendar so opombe "prejšnji jezuit iz glavnega mesta" seveda letele prav nanj.²⁶

Hacquet je bil nekaj časa Scopolijev sodelavec kot rudniški kirurg v Idriji med letoma 1766 in 1773. Nato je bil do leta 1787 profesor anatomije, fiziologije, kirurgije in porodništva na ljubljanskem liceju, kjer so šolo za babice obdržali še po ukinitvi filozofskih študijev 20. oktobra 1785. Objavil je številna mineraloška dela, tudi o Idriji. Bil je precej nepriljubljen na Kranjskem zaradi ostrih kritik duhovščine.²⁷ Tudi Zois ni bil posebno navdušen nad Hacquetovim značajem,²⁸ čeprav sta kot zbiratelja kamnin seveda sodelovala. Drugače od drugih zbiralcev mineralov v Evropi je podjetnik Zois svoje minerale naročnikom zaračunaval.²⁹

Leta 1755 Bernard Ferdinand Erberg (1718-1773) ni naštel mineralov v popisu nabav za fizikalni kabinet v Ljubljani. Po letu 1773 so pri pouku na liceju v Ljubljani gotovo uporabljali Hacquetove mineraloške, geološke in druge zbirke, ki si jih je uredil na liceju. Hacquetove zbirke so si ogledovali mnogi pomembni sodobniki: nadvojvodinja Marijana leta 1781, papež Pij VI. in cesar Jožef II. leta 1784. Hacquetove zbirke na ljubljanskem liceju si je ogledal tudi poznejši ruski car Pavel I. (1754-1801) med poročnim potovanjem leta 1782. Tedaj je verjetno prvič srečal Gruberja. Med potovanjem si je ruski prestolonaslednik ogledal poskuse pariških akademikov. Svoje zbirke je Hacquet pozneje odnesel s seboj v Galicijo in končno prodal univerzi v Krakovu.³⁰

²⁰ Serše, Začetki obrtnega šolstva, str. 45.

²¹ Nemško Schemnitz, latinsko Schemnitzium, ogrsko Selmečbánya, slovaško Banská Štiavnica v habsburški severni Ogrski, 100 km severno od Budimpešte v današnji Slovaški.

²² SBL, 10, 1967, str. 256; Polvani, Alessandro Volta, str. 152, 174, 420; Marković, Ruđer Bošković, str. 639, 756; Šumrada, Žiga Zois, str. 66.

²³ Winter, Absolutismus, str. 233.

²⁴ SBL, 1, 1925-1932, str. 285.

²⁵ Barić, Mineralogija, str. 121.

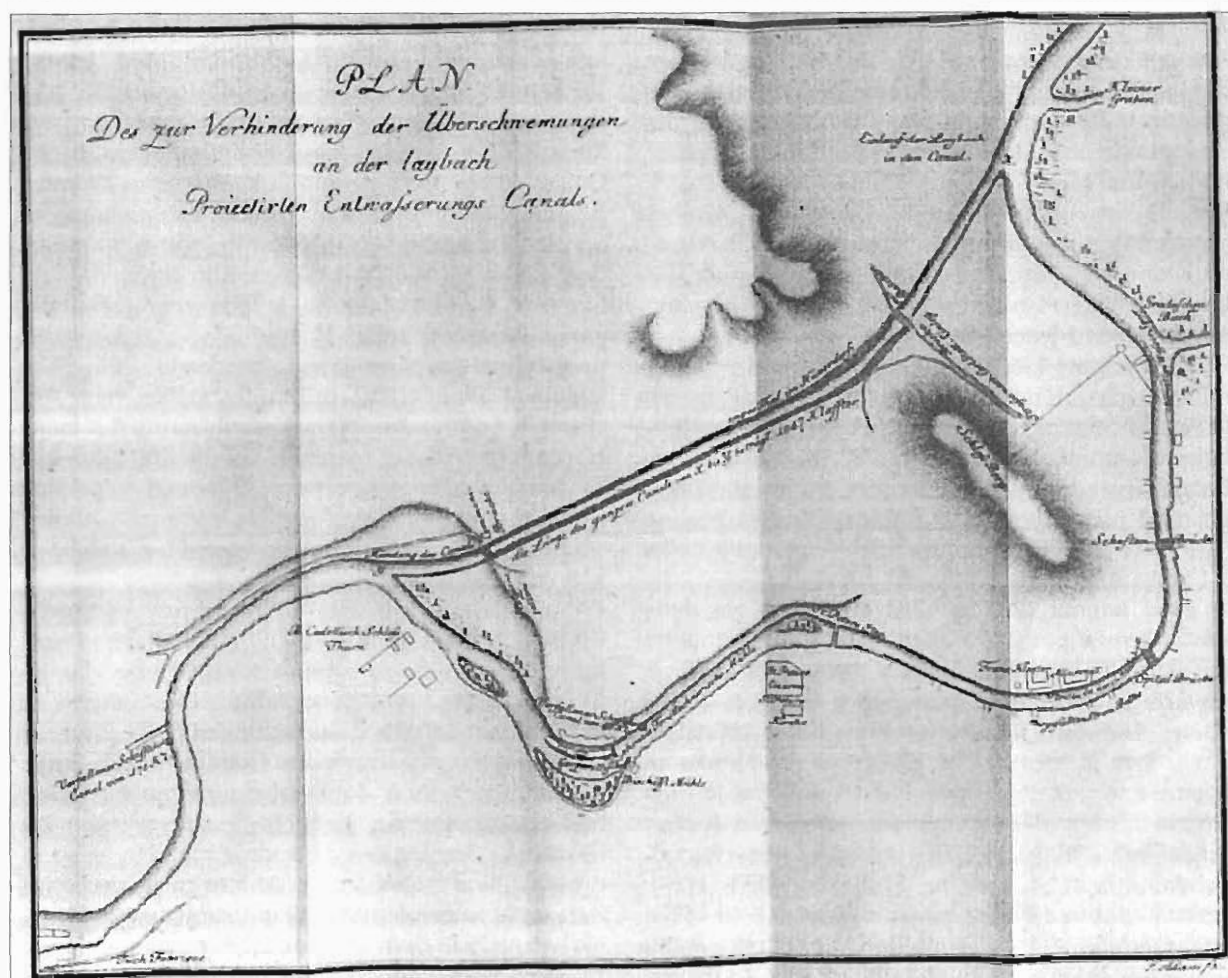
²⁶ Hacquet, *Oryctographia carniolica*, 2: 9; Hacquet, *Oryctographia carniolica*, 3: 51, 151-153; Hacquet, Veneti-Illiri-Slovani, str. 77; Kopatkin, Gabrijel Gruber, str. 10; Pahor, Gabrijel Gruber, str. 14, 21, 23.

²⁷ SBL, 1, 1925-1932, str. 284.

²⁸ Šumrada, Žiga Zois, str. 66-67.

²⁹ Šumrada, Žiga Zois, str. 68, 70.

³⁰ Voroncov-Beljaminov, Laplace, str. 23; SBL, 1, 1927-1932, str. 284; Hacquet, Veneti-Illiri-Slovani, str. 19-20.

Gruberjeva skica prekopa (Gruber, Herrn Tobias Grubers, Tab. 1)

Osnovna zbirka Kranjskega deželnega muzeja v Ljubljani so postali minerali Žige Zoisa, popisani leta 1804. Leta 1823 jih je vlada kupila za 6000 fl iz kranjskega provincialnega fonda in so nato prišli v Rudolfinum, današnji Narodni muzej v Ljubljani. Velikost zbirke ter minerala wulfenit (PbMoO_4) in zoisit (poimenovan leta 1805) kažeta na veliko zanimanje za rudnine na Kranjskem.³¹

Kranjska kmetijska družba je znala izkoristiti znanje obeh pomembnih naravoslovcev, Hacqueta in Gruberja, ki se med seboj nista marala. Na seji odbora Družbe 20. aprila 1774 so sklenili, da bodo trije njeni člani prepotovali Kranjsko. Med tremi izbranimi popotniki je bil Hacquet, član Družbe od leta 1772. Popisali naj bi naravna bogastva, predlagali njihovo izkoriščanje in pomnožitev ter zbirali gradivo za politično zgodovino dežele, katere prvi del je 1. maja 1786 končal tedanji licejski študent Anton Tomaž Linhart (1756-1795).

Gabrijel Gruber je poleti 1778 na pobudo Družbe preizkušal uporabnost cinobrovega firneža, ki je bil ponujen kot sredstvo proti črnavosti lesa in za zaščito lesenih predmetov v vodi. Novost bi bila gotovo lahko pomembna pri gradnji ladij v Gruberjevi šoli. Gruber je izum odklonil, saj se mu je zdela primernejša do tedaj uporabljana oljnata barva.³² Ocenil je tudi kvaliteto papirja, izdelanega iz lesnega žaganja in kolovrat z dvema vretenoma.

Največ kristalografskih del med ljubljanskimi profesorji je objavil jezuit Leopold Gotlib Biwald (1731-1805). Kranjski naravoslovci so objavljali svoja odkritja predvsem po odhodu iz Kranjske: Scopoli v Banski Štiavnici, Gruber v Pragi, Hacquet v Galiciji, Biwald pa v Gradcu. V Gradcu se je Biwald zanimal za botaniko, zato je prijateljeval in si dopisoval s Carlom Linnéjem (1707-1778) iz Uppsale in z Wulfnom iz Celovca. Leta 1764 je Biwald ob svojih izpitnih tezah ponatisnil izbor iz Linnéjevih del o sistematizaciji vrst. Leta 1771 je

³¹ Faninger, Izvor rodovine Zoisa, str. 94.

³² Šorn, Začetki industrije, str. 192.

Kovina v ljubljanskem kabinetu leta 1811	Leto odkritja	Odkritelj kovine
Volfram	1783	Španec Don Fausto d'Elhuyar (1755-1833)
Uran	1789	Nemec Martin Heinrich Klaproth (1743-1817)
Krom	1797	Francoz Louis Nicholas Vauquelin (1763-1829)
Osmij	1804	Anglež Smithson Tennant (1765-1815)
Stroncij, magnezij (v spojini)	1808	Anglež Humphry Davy (1778-1829)

Tabela 1

Biwald prevedel iz francoščine v nemščino poročilo profesorja fizike Aepinusa pri Peterburški akademiji o podobnosti med električno in magnetno silo. Poročilo je bilo del razprave o novih poskusih z električnostjo turmalina iz leta 1756, v kateri je poročal o odkritju piroelektričnosti, ki so jo sicer poznali že v antiki. Pojav je Haüy pozneje pojasnil s sestavo določenih vrst kristalov, kjer segrevanje povzroči neenakomerno porazdelitev elektrike. Piroelektričnost sta leta 1888 ponovno raziskala brata Jacques (1855-1941) in Pierre Curie (1859-1906). Napetost, s katero deformiramo kristal turmalina, povzroči polarizacijo in z njo električno napetost. Pojav opazimo še pri drugih kristalih, ki nimajo središča simetrije. To lastnost turmalina še danes uporabljamo v radiotehniki.

Leta 1771 je Biwald svoje teze ponatisnil ob prevodu razprave Williama Lewisa (1714-1781), člana Kraljeve družbe v Londonu in avtorja pomembnih knjig o kemiji. Biwald je teorijo leda in zmrzovanja povzel po de Mairanu.³³ Dve leti pozneje je iz francoščine v nemščino prevedel trinajsti zvezek glasila berlinske akademije.³⁴ Vseboval je poskuse s platino, ki so jo v Evropi spoznali po odkritju Amerike, vendar jo sprva niso imeli za posebno kovino. Prvi je njene kovinske lastnosti opisal Julius Caesar Scaliger leta 1557, za njim pa še Anton de Ulloa leta 1748, Anglež William Watson leta 1750 in švedski kemik Heinrich Teophile Scheffer leta 1752. Leta 1777 je tudi ljubljanski profesor Hacquet objavil razpravo o platinu.

Leta 1777 je Biwald svoje izpitne teze vezal ob novo razvrstitev mineralov z upoštevanjem kemijske sestave Šveda Axela Frederika Cronstedta (1722-1765) iz leta 1758, ponatisnjeno v Gradcu leta 1775. Cronstedt je bil sin visokega častnika podobno kot šest let mlajši ljubljanski profesor Wulfen. S pihalnikom je dvigoval temperaturo ognja ter iz barve in izparin kristala ugotavljal njegove lastnosti.

Leta 1780 je Biwald vezal izpitne teze ob popis švabskih strupenih rastlin Nemca Johanna Friedricha Gmelina, ki so jih ponatisnili v Gradcu leta

1776. Gmelin je bil začetnik dinastije kemikov, ki sta jo nadaljevala sinova in nato še dva vnuka, Leopold Gmelin (1788-1853) in Christian Gottlieb Gmelin (1792-1860).

Leta 1811 je Janez Krstnik Kersnik (1783-1850) v kemijskem in fizikalnem kabinetu na Centralnih šolah v Ljubljani v oddelku s številko devet popisal 33 "vzorcev mineralov" iz rudnika v Idriji in še 250 vzorcev drugih mineralov. Popis 56 drugih "kemijskih objektov", večinoma kovin, je sledil na poldrugi strani A3 formata. Pri nekaterih kovinah je opisal tudi barvo, npr. rumeni, rdeči in (temno) rjavi svinec, črno in rdeče železo, ter črno in rdeče živo srebro. Popisal je tudi kovine, ki so jih odkrili že po njegovem rojstvu (glej tabelo 1).

4.2. Gruberjeva kranjska pisma o fiziki in o vodah

4.2.1. Gruberjevi viri

Večina objavljenih naravoslovnih del Gabrijela Gruberja je bila posvečena kranjskim vodam. V delih, povezanih s kranjskimi fizikalnimi pismi, je citiral številna dela svojih predhodnikov (glej tabelo 2).

Gruber v svojih spisih ni citiral nekaterih knjig o podzemnih vodah iz ljubljanske licejske knjižnice, npr. rudarske enciklopedije Johanna Gottfrieda Jugela (1707-1786). Jugelovo delo je izšlo v letu prepovedi jezuitskega reda. Ljubljanski jezuiti so ga takoj nabavili in vanj vpisali nedatiran ekslibris. Gruber je citiral številne avtorje nejezuite. Kazal je nekaj nestrpnosti do drugače mislečih, vendar bolj na šaljiv način. Tako je omenil Fremauta kot moža "neduhovnega imena",³⁵ ki ga ni osebno poznal. Gruber je sodeloval s prostozidarjem Bornom, podobno kot je Bošković prijateljeval s prostozidarjem Benjaminom Franklinom (1706-1790).

³³ Biwald, *Wilhelm Lewis*, tezi 32, 33.

³⁴ Sitzungsberichte der wissenschaftliche Akademie.

³⁵ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, 17.

Leto in stran citata	Citirana oseba	Citirano delo	Leto, kraj natisa ³⁶
1781/127, 130	Heron (gorilnik)		
1781/6, 120	Garzarolli, Blagaj	Mlin, stavba	
1781/114, 135, 156, 158, 1785/21	Neron, Trajan, Domicijan, Vergil, Horac		
1784/24	Platon	Timeaus	
1787/11	Galileo Galilei		
1781/36, 110	Kircher S. J.	Mundo Subteraneo	Rim 1657
1781/16, 36, 63, 102, 106, 110, 128	Valvasor	Die Ehre	Ljubljana 1687
1781/56, 88, 1787/4, 10, 13, 15	Isaac Newton	Principi, Optika	London 1687, 1704
1781/5	Durchlasser, Renner	Bakrorez prekopa	Ljubljana 1739
1785/14, 15	Lehmann	Von Flözgebirgen	(Berlin 1756)
1781/16-17, 40-41, 110, 125, 141	Steinberg	Zerkitzen See	Ljubljana 1758
1781/107, 138	Ivan Dizma Florjančič de Grienfeld (1691-po 1757), zemljevid		Ljubljana 1744
1784/17	Whistonov komet		
1784/7, 1785/16	Delius, dvorni uradnik	Anleitung zu der Bergbaukunst	(Dunaj 1773)
1781/16	Giovanni Antonio Lecchi S. J. (1702-1776)		Milano
1781/16	Siegmund Hubert (Huebert)	Kameralni inženir	
1785/32	Leibniz	Protogea	1749
1781/136, 1785/13, 20	von Büffon (de Buffon)	Histoire de la Academie	(Pariz 1749-)
1787/14	Bošković, S. J.	Theoria	Benetke 1763
1781/131	Scherffer S. J.	Poskusi na dunajski univerzi	(1766)
1781/17, 145	Maximilian Fremaut	Nizozemsko risanje, Banat	
1787/25	Liesganig S. J.	Dimensio Graduum Meridiani	Dunaj 1770
1781/156-158	Grof Thurn, Imperati, Aldrovandi, Bianchini		Benetke 1752
1781/92, 1784/3, 9	Scopoli	Mineralogia; Fossilien	1769, 1772
1787/6	Herbert S. J.	Gruberjevo pismo	(1776)
1781/75, 1785/25	Walcher S. J.	Nachriten von den Eisbergen	Dunaj 1773
1784/12, 1785/9, 10, 14	Arduino	Saggio fisico-mineralogico	Benetke 1775
1784/7, 1785/3, 4, 23	Gruner, Beitrage zur Naturgeschichte des Schweizerlandes		Bern 1775
1781/113	(Gruner)	Naturhistoire des Schweizerlandes	Zürich
1785/9, 10	Ferber	Briefe	(1776)
1785/3	J.-A. De Luc	O ledenikih v Savoiji	(1778)
1784/2	(Delamétherie)	Beytrages zur Theorie der Erde	
1785/22	ing. Fischer (prijatelj)	Omenjen v opombah	
1785/22	von Fichtel	Uprava plovbe po Tisi	
1784/24	James Cook (1728-1779)	Plovba po južnih morjih	(1774)
1787/4, 6, 9, 29, 34-35	Büsch	Tractatus duo argumenti optici	Hamburg 1783
1787/29	Inšpektor Deichgräber		
1781/31	Vincenc Jurij Struppi (Strupi, 1733-1810)		
1787/34	Beurtheilung Physikalische Freunde (Born's Physikalische Arbeiten)		
1784/2, 1785/21, 1787/3	Gruber		Dunaj 1781

Tabela 2

³⁶ V oklepaju so zapisani podatki, ki jih Gruber ni navedel.

4.2.2. Cerkniško jezero

Kranjske vode je začel raziskovati že Athanasius Kircher (1601-1680), čeprav naših krajev in Cerkniškega jezera ni obiskal.³⁷ Z raziskovanji je nadaljeval Anglež Edward Brown (1642-1708) v letih 1669 in 1674. Kircherjevo razlago presihanja in poplavljanja je povzel Janez Ludvik Schönleben (1618-1681), ki je kot ribniški naddiakon od leta 1667 do 24. aprila 1676 upravljal cerkniško župnijo. Schönleben je, tako kot pozneje Gruber, sprejel plutonsko teorijo o vdoru zemlje, zaradi katerega je nastalo jezero. Poznal je tudi ponikalnice, med njimi Timav in Pivko.³⁸

Baron Janez Vajkard Valvasor (1641-1693) je 17. novembra 1687 objavil skice podzemlja Cerkniškega jezera označene s črkami. Na osnovi teh risb in razlag je postal član Kraljeve družbe v Londonu.

Kircherjeve in Valvasorjeve domneve je povzel Steinberg z gradu Na Kalcu (Steinberg, Steinbeg) pri Zagorju na Krasu; grad so njegovi predniki sezidali v 17. stoletju. Steinberg je študiral mehaniko in geodezijo na Dunaju. Bil je dolgoletni nadzornik kranjskih in primorskih deželnih cest in od leta 1724 upravitelj rudnika v Idriji. Kot upokojenec je živel na Marofu pri Cerknici na pristavi sv. Marije Magdalene; pristava je obsegala eno samo kmetijo. Tam je poglobil svoje raziskovanje jezera iz let 1718-1720. Med prvim in zadnjim Steinbergovim opazovanjem so minila več kot štiri desetletja, tako da so se vmes nekatere luknje in globeli že zarasle z drevesi.³⁹

Gruber si je ogledal Cerknico in idrijski rudnik.⁴⁰ Objavil je nekaj jezikoslovnih opomb glede povezave "kranjske besede luknja" z nazivom gradu Lueg (Luegg), ki nedvomno kažejo na njegovo dobro poznavanje slovenskega jezika. Naziv Luegg se je uporabljal tako za grad Luknja, ki je bil v Gruberjevem času last grofov Barbo, kot za Jamo pri Postojni v lasti grofa Janeza Karla Filipa Cobenzla (1712-1770). Glede na povezavo z Bianchinijevim pismom Cobenzlovemu bratu je Gruber bržkone razpravljal o Jami.⁴¹

Višinske razlike je Gruber meril z lastnim baro-

metrom.⁴² Pravilno je opisal kroženje zraka zaradi različnih temperatur, padec tlaka ob streli in zgoščevanje zraka v jamah.⁴³

Predzadnje enajsto Gruberjevo pismo je bilo datirano 22. junija 1779 v Ljubljani. V njem je ponazoril Cerkniško jezero z delovanjem hidravličnega stroja in z modelom Heronovega reakcijskega gorilnika. Umetni ventili in pipe delujejo na podoben način kot jezero.⁴⁴ Tlak zraka v prostoru je določen z višino vodne cevi, s katero ga uravnovesimo.⁴⁵ Razlika med višinama veznih posod določa razliko tlakov v njih.⁴⁶ Napravo postavimo tako, da lahko zgornja voda uhaja v spodnjo. Ukrivljene cevi nam omogočajo dovajanje novih količin vode na stisnjeni prostor zraka, iz katerega uhaja zgoščeni zrak.⁴⁷ Višino vodometa določata pritisk in premer cevi, po kateri teče voda. Pri razlagi podzemnih pretokov je Gruber uporabil princip sifona, ki deluje kot vzvod brez pip in ventilov in ga najdemo tudi v naravi, čeprav se mu ni zdel primeren za Steinbergov opis Cerkniškega jezera. Gruber je računal po analogiji s Heronovim gorilnikom, ki ga je spoznal že v šolskih klopih v Scherfferjevem laboratoriju dunajske univerze.⁴⁸ Upošteval je Bernoullijevo hidrodinamiko, vendar po tedanji navadi ni zapisoval enačb, čeprav bi precej skrajšale obseg teksta.

4.2.3. Ponikalnica Timave

Zadnje dvanajsto Gruberjevo pismo je bilo datirano 6. novembra 1779 v Ljubljani, skoraj pet mesecev po predzadnjem. Skupaj z devetindvajseto vinjeto je bilo posvečeno predvsem podzemnemu toku reke Timav. Zastoj v dopisovanju je povzročilo Gruberjevo popotovanje iz Postojne v Gorico s postankom ob morju pri Trstu in v visokih furlanskih Alpah ter nato vrnitev v Ljubljano.⁴⁹

Gruber je v tem pismu uporabil svojo klasično izobrazbo. Citiral je rimske pesnike in zapisal, da so že rimski cesarji Nero, Trajan in Dominician imeli svoje letne postojanke na območju med Devinom in Vidmom, kraji pa so postali posebno znani med pohodom Hunov.⁵⁰ Gruber je bil izkušen popotnik, zato ni pozabil omeniti, da se je v Dolomitih med Vrhniko in Postojno treba čuvati roparjev.⁵¹ Primorske reke je primerjal s fistimi, ki si jih je ogledal v Banatu.⁵² Omemba delovanja v

³⁷ Kircher, *Misurgia universalis*, 9. knjiga, 2. del, 7. poglavje; Schötl, *Magia Universalis*, 4. knjiga, 2. del, 518-533, 554-555; Habe, *Kranjc, Delež Slovencev*, str. 20-21; Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 110.

³⁸ Habe, *Kranjc, Delež Slovencev*, str. 17.

³⁹ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, 119, 141; Habe, *Kranjc, Delež Slovencev*, str. 20; Smole, *Graščine*, str. 111, 313; Serše, *Začetki obrtnega šolstva*, str. 44. V nekdanji Steinbergovi graščini Na Kalcu je živel Fran Levstik (1831-1887) od septembra 1858 do marca 1861 kot domači učitelj pri pesniku Miroslavu (Frideriku Karlu) Vilharju (*SBL*, 1, 1925-1932, str. 653-654).

⁴⁰ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 35.

⁴¹ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 36.

⁴² Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 37, 101, 124, 154.

⁴³ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 123-124.

⁴⁴ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 127, 130.

⁴⁵ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, Tabla III, fig. 1.

⁴⁶ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, Tabla III, fig. 2.

⁴⁷ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, Tabla III, fig. 3.

⁴⁸ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 130-131.

⁴⁹ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 133-134.

⁵⁰ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 135, 145, 156.

⁵¹ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 136.

⁵² Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 145, 150.

Banatu kaže, da je pri pisanju pisem sodeloval tudi Tobija, ki je bil tam do leta 1777 direktor plovbe.

Pri opisu reke Timav je Gruber navajal pismo benediktinca Pietra Imperatija iz samostana Sv. Duha (Santo Spirito) v Devinu. Septembra 1602 je Imperati poročal Ulyseju Aldrovandiju (1522-1605), da je uporabil obtežene kose lesa in druge predmete za raziskovanje podzemne povezave med Reko in Timavo. Imperati je v treh zaporednih poskusih v Škocijanske jame vrgel posušeno morsko rastlinje, iglice bora z listi ciprese in pleve. Vendar material ni priplaval na površje v Timavi. Ta sicer neuspešen in nezanesljiv poskus je bil prvo opisano zasledovanje toka podzemnih voda.⁵³

Aldrovandi je bil profesor logike in medicine na univerzi v Bologni, direktor botaničnega vrta in utemeljitelj dragega naravoslovnega kabineta. Slovel je po knjižnici s 360 rokopisi in 3800 tiski. Leta 1605 je objavil znamenito knjigo o ribah, v istem letu pa sta oba z Imperatijem umrla v Bologni.

Leta 1752 je Giovanni Fortunato Bianchini (1719-1779) našel del Imperatijevega pisma v samostanu Sv. Duha, ki ga je postavil grof Rajmund Thurn-Valsassina (tudi Turizmund, Raimondo della Torre) leta 1598.⁵⁴ V Valvasorjevem času je grof z enakim imenom združil gospostvi Devin (Duino, Tybein) in Sistjan (Sistiana) ob reki Timavi v fidejkomis. Thurni so imeli v lasti obe posesti med letoma 1459 in 1865.⁵⁵

Bianchini je dve leti po najdbi Imperatijev zapis komentiral in objavil kot dodatek na koncu svojih dveh pisem. Gruber je Bianchinijevi pismi gotovo dobro poznal, saj je prvo od njiju obravnaval že jezuit Mako v razpravi, ki so jo leta 1775 Jurij Vega in sošolci ponatisnili v Ljubljani ob svojih izpitnih tezah.

Mako je opisal tako Imperatijeve kot Bianchinijeve poskuse s strelo na gradu Devin "na mejah Kranjske". Bianchinijevo pismo, ki ga je obravnaval Mako, je bilo poslano pariški akademiji. Med letoma 1803 in 1826 so ga nabavili v ljubljanski licejski knjižnici, vezano skupaj z drugimi pismi iz leta 1754. Podobne poskuse iz poznejšega Bianchinijevega pisma, datiranega 16. decembra 1758, je sto let pozneje raziskal ljubljanski gimnazijski profesor fizike Mitteis (1828-1878), ki je uporabljal nemški

prevod razprav pariške akademije.⁵⁶

Bianchini je prvo pismo, poslano pariški akademiji leta 1754, posvetil poslancem beneškega mesta Videm, ki ni spadalo pod habsburško oblast. Bianchini je bil habsburški podanik, zato je Valvasorja imenoval "našega".⁵⁷ V prvem pismu iz leta 1754 je opisal svoje poskuse na gradu Devin iz leta 1752. Kraj je že Plinij omenjal po dobrem vinu. Od davnin so imeli pri grajskih zidovih zelo lepo kaljeno ost, ob kateri je bil zvonec. Ko se je ost naelektrila, je zvonec opozarjal na grozečo nevihto, točo in vetrove, posebno poleti ob sončnem vremenu. O devinskem "strelovodu" je v pismu poročal že Imperati leta 1602, ko je opisal še strelo in ogenj sv. Elma pri gradu.⁵⁸

V prvem pismu iz leta 1754 je Bianchini opisal električne poskuse, ki so vzbudili "zanimanje najbolj upoštevanih Akademij v Evropi". Posebej je izpostavil delo P. van Musschenbroeka, ki so ga visoko cenili tudi ljubljanski jezuiti. Slavil je domnevno italijansko odkritje, da morska voda vsebuje fosfor. Vendar danes velja, da so fosfor šele v sedemdesetih letih 17. stoletja odkrili nemški raziskovalci. Poleg tega naj bi Italijani odkrili še delovanje in vir ognja sv. Elma, ki ga povzroči elektrika. Bianchini je opisal uporabnost tega odkritja, ki so ga raziskovalci onstran Alp preizkušali za izdelavo osti za strelovode. Tako je Bianchini opisoval strelovode le 6 let za francoskim botanikom Thomasom Françoisom Dalibardom (1703-1799). Dalibard je 17. maja 1752 pri svojem dvorcu Marly-La-Ville 20 km od Pariza uspel prvič načrtno ujeti električno strelo.⁵⁹ S tem je dokazal teorijo Franklina, ki je že leta 1749 delal poskuse s strelo. Ko je skušal energijo strele ujeti v kondenzator, se je leta 1753 v Sankt Peterburgu ponesrečil akademik Georg Wilhelm Richman (1711-1753), medtem ko jo je njegov sodelavec odnesel le s poškodbami.

V nadaljevanju pisma iz leta 1754 je Bianchini opisal nastanek bliska po Scipionu Maffeijsu. Bianchini je menil, da je treba teorijo, po kateri "nebesna elektrika povzroči strele na Zemlji in na bližnjih oblakih", šele dokazati s poskusi, čeprav vanjo verjamejo mnogi tudi v Italiji. Dejstvo, da je domneva dobra in lepa, še ni dovolj za njeno pravilnost.

S tem je leta 1752 končal svoja opazovanja. Odpotoval je na grad Devin, ki mu je celo za tedanje razmere napačno odmeril 30° širine in 40° zemljepisne dolžine, medtem ko je Štairer že 38

⁵³ Shaw, Bishop Hervey, str. 286.

⁵⁴ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 157; Bianchini, *Osservazioni*, str. 85-86. Pietro Imperati (Bianchini, *Osservazioni*, str. 81) oziroma P. Imperati (Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 158; Mitteis, Abbé Nollet, str. 89) ni enak sodobniku Ferranteju Imperatoju (1550-1625), ki je leta 1599 v Neaplju objavil naravoslovno delo o podzemnih in drugih vodah (Shaw, Bishop Hervey, str. 286).

⁵⁵ Smole, Graščine, str. 132, 438; Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 157.

⁵⁶ Mako, *Dissertatio physica*, str. 93-95; Mitteis, Abbé Nollet, str. 88-89.

⁵⁷ Bianchini, *Osservazioni*, str. 74.

⁵⁸ Tudi Erma, Helma, Hefene (Mako, *Dissertatio physica*, str. 93; Mitteis, Abbé Nollet, str. 89; Bianchini, *Osservazioni*).

⁵⁹ Rousseau, *Zgodovina znanosti*, str. 346.

let prej dovolj natančno določil zemljepisno širino Ljubljane. Celo zimo 1753 in dobršen del pomladi Bianchini ni mogel delati poskusov z elektriko. Nato je preizkušal delovanje konice na strelo in zatrdil, da "je kar najbolj uporabna naprava za pomorstvo", kar je bilo za Trst seveda zelo važno.

Bianchini je zapičil v tla kot sveča ravno vojaško helebardo in jo povezal z verigo. Opazil je "notranji ogenj sv. Helene". Leta 1750 je za strelovod uporabil 9 čevljev (skoraj 3 m) dolg lesen drog, bržkone s kovinsko ostjo. Poskus je trajal le četrt ure, ker so se opazovalci morali s tekom rešiti pred nevihto v grad. Bianchini je rezultate poskusa pojasnil z domnevo, da je električna materija iz ozračja vstopila v helebardo.⁶⁰ Poskusi Baluarda in Marinija v Bologni so pokazali, da se elektrika pojavi v verigi šele nekaj minut za začetkom nevihte.⁶¹

Mitteis je sto let po Bianchiniju predvsem poudarjal dejstvo, da so ob kranjski jugozahodni meji že sto in več let pred Franklinovo iznajdbo strelovoda izvajali elektriko iz oblakov s koničastim telesom. Skliceval se je na pismo "dr. G. F. Bianchinija" iz leta 1758, ki ga je bržkone povzel po objavi pri Pariški akademiji. "Ob gradu Devin na bregu Jadrana se od davnin nahaja pokončna sulica s konico obrnjeno navzgor. Ko je poleti vreme postalo viharo, je vojak na straži opazil, da se železni del njegove helebarde močno iskri, na njeni konici pa je snop plamenov. Zato so tam namestili zvon, ki zazveni ob grozečem neurju in opozori delavce na polju in ribiče na morju. Starodavnost tega običaja je mogoče dokazati s številnimi legendami in z Imperatijevim pismom iz leta 1602, kjer beremo: "Ti ljudje so iz ognja in konice sestavili izredno napravo, ki napoveduje plohe, točo in viharje, še posebno poleti." Kranjski kronist Valvasor, ki je ob opisih gradov in mest vestno navajal zgodbe in dogodke, teh posebnosti gradu Devin ni zapisal.⁶²

V drugem pismu je Bianchini leta 1754 opisal izvir in tok podzemne reke Timave na Goriškem. Antični avtorji so domnevali, da se Timava pod vodo izliva v morje.⁶³ Valvasor je pomotoma opisal podzemno povezavo Timave z nekaj km severnejšim jezerom Dobradò, ki so jo raziskovali še v 20. stoletju.⁶⁴ Imperati je že pred Valvasorjem pravilno domneval, da je Timava pod zemljo povezana z reko Reka (Recca). Reka naj bi dvakrat poniknila in nato tekla kot Timava.⁶⁵ Bianchini je

sistematično raziskoval kraške jame in iskal podzemne povezave s Cerkniškim jezerom. Ugotavljal je, da je voda Timave sicer pitna, vendar čudnega okusa, saj se med podzemnimi potmi meša z zemljo in morjem.⁶⁶ Pismo je poslal grofu Gvidu Cobenzlu (Gvidon, Guido, Guidobaldo, 1716-1797) v Gorico. Gvido je bil brat Boškovičevega prijatelja J. K. F. Cobenzla, ki je bil rojen v Ljubljani. Boškovič je sodeloval z Bianchinijem in mu je 3. junija 1754 pisal o pristanišču v Riminiju, katerega vode je raziskoval celo desetletje. Obenem mu je poslal svojo 75 strani dolgo astronomsko razpravo, natisnjeno leto poprej.⁶⁷ Med Bianchinijevimi prijatelji je bil tudi raziskovalec slovenskega krasa Frederick Augustus Hervey (1730-1803), anglikanski škof v Derryju na Irskem.⁶⁸

Gvido Cobenzl je bil rojen v Gorici materi Carlotti pl. Rindismaul in očetu Janezu Gašparju (1664/1669-1742), goriškemu in od leta 1714 kranjskemu deželnemu glavarju. Po očetu je podedoval gospodarstvo Ribnica, ki ga je pozneje združil s sosednim gospodarstvom Breg. Leta 1747 se je preselil iz Ljubljane v Gorico, kjer sta bili sestri poročeni z grofoma Coronini in Edling. Tam je Gvidon sin Janez Filip Cobenzl (1741-1810) nekaj časa nosil jezuitsko obleko. V Gorici je imela družina Cobenzl palačo že od leta 1597. Gvido je skupaj s Colettijem kot prvi predsednik pomagal ustanoviti učeno društvo "Accademia degli Arcadi Romano-Sonziaca", ki je leta 1780 uradno postalo podružnica rimskih Arkadijcev. Zato je Bianchini v pismu povsem upravičeno izpostavljal Cobenzlovo "poznavanje znanosti fizike in matematike".⁶⁹

Bianchini je pisal Cobenzlu predvsem o vodnih tokovih. Poleg jam okoli Timave je opisoval še Nil in druge slavne reke. Bianchini je sprva menil, da je reka pod Predjamskim gradom Janeza Karla Filipa Cobenzla prav tako povezana s podzemnim tokom Timave. Pozneje je obiskal številne jame na Primorskem in končno ugotovil, da pod zemljo v Timavo teče le Reka (Recca), kar je po njem privzel Gruber.⁷⁰

4.2.4. Gruberjeva mehanika kapljev in

Gruber je zaključil pisma s popisom petnajstih večjih kranjskih ponikalnic.⁷¹ Ob dobrem pregledu tedanje strokovne literature je pojave ob Cerkniškem jezeru primerjal z raziskovanji na Tirolskem.⁷² Odklanjal je Valvasorjev in Steinbergov

⁶⁰ Mako, *Dissertatio physica*, str. 94-95; Mitteis, Abbé Nollet, str. 88.

⁶¹ Bianchini, *Osservazioni*.

⁶² Mitteis, Abbé Nollet, str. 89.

⁶³ Bianchini, *Osservazioni*, str. 74.

⁶⁴ Bianchini, *Osservazioni*, str. 71; Galli, *Timavo*, str. 13, 60, 66.

⁶⁵ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 157; Bianchini, *Osservazioni*, str. 78.

⁶⁶ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 157-158.

⁶⁷ Marković, *Rude Boškovič*, str. 665.

⁶⁸ Shaw, Bishop Hervey, str. 286.

⁶⁹ Bianchini, *Osservazioni*, str. 81.

⁷⁰ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 157.

⁷¹ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 160 (nepaginirano).

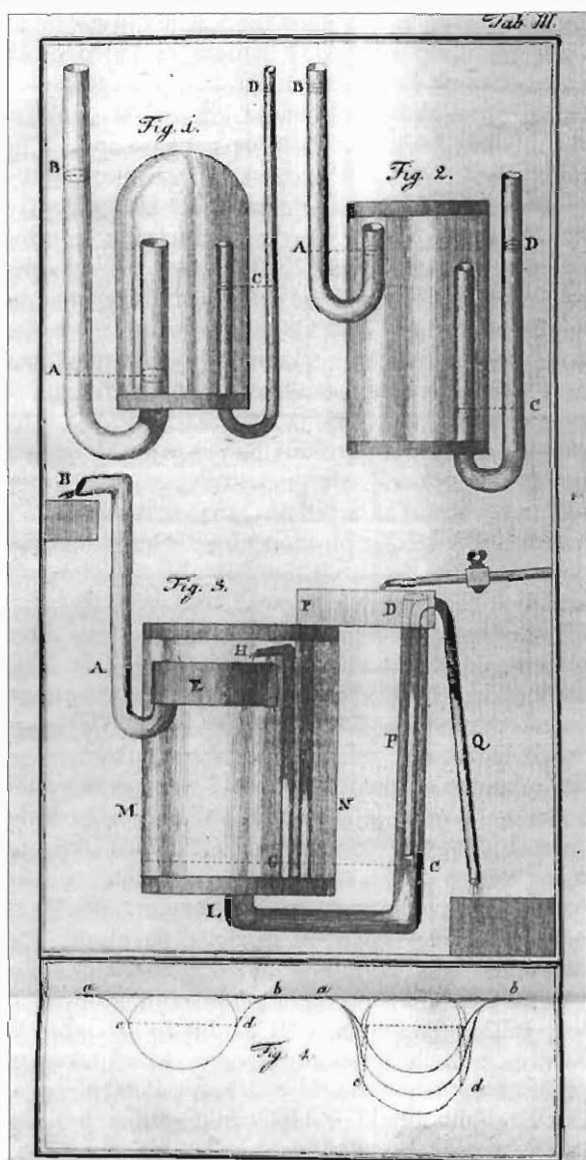
⁷² Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 75.

model neskončnega zaporedja sifonov pod Javornikom, ki naj bi prelivali deževnico v jezero. Pojave je razlagal z veznimi posodami po podobnosti s krogotokom krvi v živih telesih, ki ga je opisal William Harvey (1578-1657). Gruber je menil, da imata opazovanje v naravi in pogovori z domačini prednost celo pred najlepšimi teorijami.⁷³ Model je ponazoril s prvimi tremi slikami na tretji (zadnji) tabli. Prvi dve figuri sta prikazovali dele na tretji sliki narisane sestavljene vezne posode. Njen dotok je uravnaval ventil, voda pa se je iztekala v nižji in višji zbiralnik.

Gruber je odklanjal električne vplive na podvodno vodovje. Takšni pojavi so bili v duhu Franklinovih teorij, zato sta jih do neke mere sprejemala tako Steinberg kot Bošković. Gruber je opisal nekaj udarcev strele, med njimi v vodo pri Vranji jami. Električna iskra bi res lahko povzročila razširitev zraka, zaprtega med skalami. Naelektren zrak s parami žvepla bi s svojim tlakom lahko iztiskal vodo iz lukenj v hribih. Vendar po Gruberju ni bilo dokazov za naelektrenost podzemnega zraka, čeprav se z gostoto zraka spreminjajo tudi njegove električne lastnosti.⁷⁴

Poznal je Newtonovo matematično raziskovanje lastnosti hiperboličnega kosinusa ali verižnice, ki jo tvorijo prosto obešeni delci zaradi vpliva lastne teže. Model je uporabil za opis izločanja apnenca iz vode pri nastajanju kapnikov v kraških jamah in ga ponazoril z zadnjo četrto sliko na koncu knjige.⁷⁵ Za opis izločanja apnenca iz vode je uporabil "temeljni izrek kristalizacije". Vsaka izločena kaplja je tvorila nov element na krivulji. Kristalizirana snov tvori vedno daljše vrste v plasteh na stalaktitu. Obliko površine stalaktita je primerjal s cevmi v orgelski piščali.⁷⁶

Gruberjevo praktično (1772-1777) in poznejše teoretično delo v hidromehaniki je povsem ustrezalo duhu tedanjega časa. V osemnajstem stoletju so med vsemi panogami fizike največ uporabljali ravno hidrodinamiko. S praktičnimi izkušnjami so zgradili vodomete najpomembnejšim vladarjem v Versaillesu, pri Sankt Peterburgu, pri Schönbrunnu na Dunaju in drugje. Švicar Daniel Bernoulli (1700-1782) je leta 1737 praktične izkušnje utemeljil v teoriji hidrodinamike, ki jo je ljubljanski profesor Gregor Schöttl uporabil v izpitnih težah leta 1771.⁷⁷

Vezne posode v Gruberjevem modelu pretakanja vode pod Cerkljskim jezerom (fig. 1-3) in skica tvorbe stalaktita (fig. 4).
(Herrn Tobias Grubers, Tabla III).

4.3. Gruberjeva teorija Zemlje (1784, 1785)

Gruber je raziskoval kranjsko gorovje, da bi dopolnil teorijo razvoja površja Zemlje. V svojih raziskavah se je opiral na Boškovićevo teorijo površine Zemlje, prednico sodobnega opisa geoida.

Kranjska pisma, objavljena leta 1781, so bila prvo Gruberjevo tiskano delo. Tri in štiri leta pozneje je pri Bornu priobčil nadaljevanji, v katerih ni več uporabil pisemske oblike s krajem in datumom. Nadaljevanji pisem ni dopolnil z novimi vinjetami. V njih je obravnaval splošnejšo teorijo in ni opisoval le kranjskih geoloških posebnosti ter svojega dela na prekopu.

⁷³ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 110-114, 116.

⁷⁴ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 121-122; Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 32.

⁷⁵ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 87-88.

⁷⁶ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 90.

⁷⁷ Schöttl, *Tentamen Physicum*, teza 20.

Ostale razprave v Bornovi reviji so bile prav tako posvečene geologiji, mineralogiji, horografiji, botaniki in zoologiji. Večina avtorjev je obravnavala razmere v monarhiji, nekateri pa še Sibirijo in obe Ameriki. Born je objavljala povzetke del znanih avtorjev, med njimi Linnéjevega učenca Šveda Toberna Olofa Bergmanna (tudi Bergman, 1735-1784) z univerze v Uppsali. V treh letnikih 1783-1785 je objavil le eno fizikalno razpravo o centralnih silah dunajskega profesorja višje matematike Franza von Kesaerja.

V prvem nadaljevanju pisem je Gruber leta 1784 na 24 straneh najprej citiral pisma iz leta 1781 vendar pomotoma s tri leta starejšo letnico izdaje. Brez navedbe avtorja je omenil naslov *Beytrages zur Theorie der Erde*, ki je bil podoben poznejšemu prevodu knjige urednika pariškega *Journal de Physique* kemika Delamétherie (1743-1817).⁷⁸ Posebno pozornost je posvetil podzemlju gora iz apnenca. Skliceval se je na Scopolijeve knjige o kamninah, fosilih in rastlinah.⁷⁹ Svoje raziskovanje krasi je primerjal z Dellusovim in Grunertovim raziskovanjem švicarskih Alp⁸⁰ ter s Scopolijevim sistematičnim opisom kranjskih fosilov.⁸¹

Čeprav je Gruber več kot stoletje starejše raziskave jezuita Kircherja omenjal le leta 1781, je svojo teorijo Zemlje utemeljil na Kircherjevih opisih podzemne toplote, jezer in votlin s praznim prostorom.⁸² Proces izsuševanja in strjevanja je Gruber pripisoval posebnim silam.⁸³ Verjel je v dve davni veliki poplavi-potopa, ki nista dosegli najvišjih vrhov. Potresi niso mogli prenesti snovi iz ene lege v drugo tako kot narasle vode.⁸⁴ Pri opisu potopa ni navajal pričevanj iz Stare zaveze. Dodatne tlake naj bi povzročalo spuščanje zraka v brezračni prostor podzemnih jam.⁸⁵ Gostoto apnenca v gorovjih je ocenil na 0,644 gostote vode. Z vzgonom je pojasnjeval sile v vznožju gora ob upoštevanju tlaka stisnjenega zraka.⁸⁶

Tedanja potresa v Limi in Lizboni (1755) ter vulkane je pripisal podzemnim podmorskim silam.⁸⁷ Te sile je pripisoval tlaku vode ali zraka pa tudi skupnemu delovanju obeh. Podzemne vode naj bi potapljale dele površine Zemlje, tlak

Naslovnica Gruberjevih pisem, napisanih leta 1779 in natisnjenih dve leti pozneje. Vinjeta prikazuje ladje ob izviru Ljubljance.

zraka pa naj bi povzročal dim, plamene in pepel. Domneva je bila v skladu s starejšim opisom potresa v Lizboni, ki ga je leta 1760 objavil angleški geolog in izumitelj torzijske tehtnice duhovnik John Michell (1724-1793), ki je poučeval grščino, hebrejščino, aritmetiko in geometrijo v Cambridgeu. Leta 1760 je prvi objavil domnevo, da potrese povzročajo valovanja v notranjosti Zemlje.

Podobno kot Kircher je tudi Gruber verjel, da je pod skorjo Zemlje prav tako spremenljivo vreme kot nad njo. Morske trobente in vodne stolpe je imel Gruber za neko vrsto podzemnega električnega praznjenja od dna morij proti atmosferi. Povzročalo naj bi še bliskanje v stojećih oblakih.⁸⁸ Takšne domneve o vplivih podzemlja na vreme so bile med jezuiti celo stoletje močno priljubljene.

⁷⁸ Gruber, *Anhang*, str. 2. Gruber je v devetem pismu 1. 6. 1779 omenjal starejše delo: "... čez mesec dni sem izdal veliko delo, katerega majhen del so ta pisma..." (Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 104). O tem delu iz leta 1778 ali 1779 ni drugih podatkov.

⁷⁹ Gruber, *Anhang*, str. 4.

⁸⁰ Gruber, *Anhang*, str. 7.

⁸¹ Gruber, *Anhang*, str. 9.

⁸² Gruber, *Anhang*, str. 13, 19.

⁸³ Gruber, *Anhang*, str. 15.

⁸⁴ Gruber, *Anhang*, str. 17.

⁸⁵ Gruber, *Anhang*, str. 19.

⁸⁶ Gruber, *Anhang*, str. 20, 22.

⁸⁷ Gruber, *Anhang*, str. 24.

⁸⁸ Gruber, *Anhang*, str. 24.

Gruberjeva skica ponikalnice vhoda v Vranjo jamo
(Gruber, Herrn Tobias Grubers, vinjeta 5)

Gruberjeva skica Vranje jame (Gruber, Herrn
Tobias Grubers, vinjeta 6)

V drugem, deset strani daljšem nadaljevanju pisem je Gruber leta 1785 obravnaval predvsem fosile. Najprej je zibajoče gibanje ob potresih pripisal medsebojnemu tlaku ali stiskanju podzemnega zraka. Do prvega sunka lahko pride zaradi tlaka vode brez visokih plimovanj. Drugi sunek potresa naj bi bil posledica električnega ali vulkanskega vžiga v praznem prostoru votlin, zaradi katerega se poveča hitrost zraka sredi gostejših teles. Tretji sunek povzroči stisnjeni ali raztegnjeni zrak, ki izbruhne v dotlej mirno atmosfero in zaniha snov na svoji poti. Zato potrese spremljajo valovi in neurja. Do podobnih pojavov lahko pride, ko prazen prostor napolnimo z vodo ali ga postavimo globoko pod gladino vode.⁸⁹

Nato se je Gruber lotil fosilnih ostankov živali, ki so domnevno živele v globinah nekdanjih morij. Svoje ugotovitve je primerjal z Grunerovim in de Lucovim raziskovanjem v Švici in Savoji. Gruner je bil leta 1775 prepričan, da so te živali v resnici živele v alpskem svetu, kjer je njih ostanke odplavila redka voda. Poznejši premiki naj bi jih spravili na višje nadmorske višine.⁹⁰

Jean-André De Luc (1727-1817) je bil najstarejši sin ženevskega izdelovalca ur, ki je prijateljeval z Jean-Jacquesom Rousseaujem (1712-1778). De Luc je bil vzgojen v strogem protestantskem duhu. Nasprotoval je Lavoisierjevi novi kemiji in je objavil nasprotujočo si teorijo dežja z domnevno pretvorbo zraka v vodo. Izboljšal je Pascalov postopek merjenja višine hribov z barometrom in izumil še druge meteorološke naprave, tako da je postal eden najpomembnejših evropskih fizikov. De Lucov mentor in prijatelj je bil ženevski profesor matematike in fizike Georges Louis Lesage

(tudi Le Sage mlajši, 1724-1803), ki je leta 1784 z dve leti starejšo letnico pri berlinski akademiji objavil model težnosti kot posledico bombardiranja telesa s hitrimi majhnimi delci. Nihanje in gibanje etra je imel za vzrok gravitacijske sile podobno kot pred njim ljubljanska profesorja Taufferer in boškovičev Biwald. Lesageve ideje je raziskoval njegov prijatelj Boškovič, ki ga je obiskal v Ženevi 18. januarja 1764, čeprav je Lesage kritiziral njegovo teorijo.⁹¹ Ob tej priložnosti je morda srečal De Luca. Lesageov model težnosti je v Ženevi leta 1818 predstavil širšemu občinstvu raziskovalec toplotnih žarkov ter univerzitetni profesor filozofije in fizike Pierre Prevost (1751-1839).⁹²

De Luc se je po propadu svojega ženevskega podjetja leta 1773 naselil v Angliji. Francoske raziskovalce je od tam seznanjal z britanskimi odkritji, še posebej z Wattovim parnim strojem.⁹³ Kot član Kraljeve družbe v Londonu je sodeloval v odboru za merjenje temperature, ki ga je vodil Henry Cavendish (1731-1810). Uveljavil se je na Windsorškem dvoru kraljice Charlotte in Georga III v Londonu. Bil je zadnji veliki zagovornik bibličnega potopa v francoskem jeziku. Dneve v stari zavezi je pojmoval kot obdobja. Prispeval je k ponovnem uveljavljanju katastrofizma med letoma 1800 in 1835, saj je imel velik vpliv na Georgesa Cuvierja (1769-1832). Podobno kot Gruber je tudi De Luc v pismih objavljaj raziskovanja, pri katerih mu je pomagal brat Guillaume-Antoine De Luc (1729-1812). Gruber je verjetno bral De Lucova dela v francoskem jeziku, predvsem pisma iz leta 1778 o

⁸⁹ Gruber, Fortsetzung, str. 1-2.

⁹⁰ Gruber, Fortsetzung, str. 4.

⁹¹ Marković, *Rude Boškovič*, str. 642, 645, 1065.

⁹² Taufferer, *Ex physica Generali*, tezi 16, 18; Biwald, *Wilhelm Lewis*, teza 45; Rosenberger, *Geschichte*, str. 19; Chang, *Spirit*, str. 255.

⁹³ De Luc, *Bemerkungen über H. Erasmus Darwins*, str. 79-81.

fosilih v Savoji,⁹⁴ čeprav naslovov ni citiral. De Lucova dela so pozneje utonila v pozabo, tako kot podobna raziskovanja Angleža Richarda Kirwana (1733-1812). Kirwanovo knjigo si je kupil Žiga Zois in je prišla pozneje skupaj z drugimi 75 znanstvenimi deli v knjižnico liceja v Ljubljani.

Naravoslovec Gruner iz Berna je objektivno opisoval naravne katastrofe, povezane z ledeniki. Leta 1756 je ob vzponu na Werrhorn opazoval lepo in grozljivo padanje snega z vrha ledenikov v obliki plazov. Velike sproščene energije so povzročale meglo, pare in močan udarni val v zraku, ki so ga opazovalci krepko občutili.

Gruber je zagovarjal sodobnejšo teorijo nekdanje višje ležečih morij. Menil je, da spremembe povzroča menjavanje ravnovesja med zemljo, zrakom in vodo.⁹⁵ Zamislil si je apnenec v vsem podzemlju in globinah alpskih dežel.⁹⁶ Predvsem ga je zanimal mehanizem, zaradi katerega so nekatere gostejše plasti npr. granita nad redkejšimi, čeprav bi po posedanju iz vode moralo biti nasprotno. Menil je, da so njegove domneve v skladu s trditvami velikih mineralogov Arduinija iz Verone in prevajalca njegovega dela Ferberja, ki si je prav tako dopisoval z Bornom. Vendar je Gruber pri pomembnosti apnenca pretiraval, saj je menil, da morajo biti vse višje plasti našega planeta iz apnenca, tudi vrhovi hribov.⁹⁷ Čeprav so bili jezuiti zaradi številnih oddaljenih misijonov dobro obveščeni o tujih deželah, Gruber ni upošteval temnejših kamnin, ki tvorijo vulkanska gorovja, denimo Ande.

Gruberjeva kemija zemeljskih plasti je temeljila na raztapljanju "najmanjših delcev" soli, olj, zemelj in kovin v vodi.⁹⁸ Arduini je leta 1775 usedline povezoval z rastlinami in živalmi, v zborniku pa je objavil še Hacquetovo razpravo o železni rudi na območju Eisenerza. Lehmann je svoj model utemeljil na mineralogiji. Oba sta istočasno začela razlikovati med primarnimi in sekundarnimi gorami, De Luc pa delitve ni priznaval.⁹⁹

Gruberja je posebno zanimalo nastajanje žlahtnih kovin. Hacquet ga je javno dolžil alkimije tudi zato, ker je sam zagovarjal drugačna stališča v mineralogiji. Dvorni svetnik Delius je menil, da so žlahtne kovine nastale med drugim potopom z izsuševanjem, cepljenjem in drobljenjem kremena. Po koncu poplavl naj bi tovrstna dejavnost prenehala, s čimer se Gruber ni strinjal, saj v naravi

ni našel potrditve za Deliusovo domnevo.¹⁰⁰ Gruberju se je zdelo, da v zbrani vodi v plasti ilovice ali modre glin lahko dobimo enake razmere kot ob povodnji. Tako lahko ponovimo enake okoliščine za pretvorbo kovin, kot so bile med potopi. Drugače kot leta 1760 njegov prijatelj, ljubljanski profesor fizike Taufferer, Gruber dve desetletji pozneje ni odklanjal alkimije.

Potresi nad takšnimi plastmi ilovice so veliko nevarnejši kot na krasu. Med podporniki svoje teorije je našel slovitega grofa Georgesa Louisa Leclerca de Buffona (1707-1788),¹⁰¹ katerega knjige je lahko našel v Zoisovi knjižnici. Ilovico je leta 1789 raziskoval tudi Hacquet.¹⁰²

Gruber je podrobno opisal nekdanje Panonsko morje. Postregel je s številnimi podrobnimi opisi kamnin in voda v Banatu. Ni mogoče dokazati, da je Gabrijel obiskal Banat, kjer je bil njegov brat Tobija Gruber ravnatelj plovbe v Temišvarju med letoma 1774 in 1777. Prav tako ne vemo ničesar o morebitnem Tobijevem naravoslovnem obisku na Kranjskem in v Primorju.¹⁰³ Zato domnevamo, da sta polbrata delo napisala v sodelovanju.

Gruber je opisal ostanke školjk na nekdanjem morskem dnu v Slankamnu in banatskih hribih.¹⁰⁴ Tam naj bi ostale po splošnem znižanju ravni svetovnih morij. Ko je morje otekalo po Donavi, se je dno prekrilo z debelo plastjo zemlje črnice, "materie vseh rastlin". Odtekanje je primerjal s Cerkniškim jezerom in s spremenljivimi jezeri na Tirolskem, ki jih je dvanajst let prej opisal Joseph Walcher (1718-1803).¹⁰⁵ Walcher je bil profesor mehanike in matematike na dunajski univerzi v času, ko je tam Gabrijel Gruber študiral teologijo. Leta 1759 in 1760 je izdal svoja predavanja o mehaniki, utemeljena na delu Jakoba Leupolda (1674-1727), ki je izhajal iz šole jezuita Erharda Weigela (1625-1699) in Leibniza. Matematik, izdelovalec astronomskih naprav in raziskovalec kalendarjev Weigel je poučeval v jezuitskem kolegiju v Breslauu in nato na univezah v Leipzigu in Jeni. Njegova najbolj znamenita študenta sta bila Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) in Caspar Neumann (1648-1715). Njun učenec je bil Christian Wolff (1679-1754).¹⁰⁶

Gruber je z Walcherjevim delom podprl svojo teorijo, da podzemni hlapi in pare vplivajo na spremembe vremena v atmosferi z dotokom vodnih par, porušile pa so tudi nekoč zašiljene vrhove planin. Apnenčasto podzemlje naj bi delovalo kot

⁹⁴ Ellenberger, Gohau, str. 217, 220, 222-223, 225, 234, 250; Chang, Spirit, str. 254.

⁹⁵ Gruber, Fortsetzung, str. 7.

⁹⁶ Gruber, Fortsetzung, str. 8.

⁹⁷ Gruber, Fortsetzung, str. 29-30.

⁹⁸ Gruber, Fortsetzung, str. 10.

⁹⁹ Ellenberger, Gohau, str. 237, 244-245; SBL, 1, 1925-1932, str. 285.

¹⁰⁰ Gruber, Fortsetzung, str. 16-18.

¹⁰¹ Gruber, Fortsetzung, str. 19-20.

¹⁰² Barić, Mineralogija, str. 116.

¹⁰³ Obisk omenjata Habe in Kranjc (Delius, Slovencev, str. 21).

¹⁰⁴ Gruber, Fortsetzung, str. 22.

¹⁰⁵ Gruber, Fortsetzung, str. 25, 30.

¹⁰⁶ Winter, Absolutismus, str. 54, 177.

velikanski zbiralnik vode.¹⁰⁷ Številni zgodovinski dogodki z vdiranjem velikih otokov naj bi potrjevali obstoj neenakomerno velikih apnenčastih podzemnih prostorov v jedru Zemlje, kar seveda ne drži v sodobni znanosti. Po Gruberju bi se lahko podzemne jame napolnile tudi s stoječo morsko vodo, če se vanjo potopi gorovje iz apnenca. Površje Zemlje si je zamislil kot steklasto pokrivalo, podobno kot skoraj sto let pred njim Leibniz, ki je prav tako zagovarjal transformizem s katastrofami. Po več milj dolgih špranjah v oceanih naj bi se prenašala podzemna toplota in hlapci, tako da bi delovale kot lonci za destilacijo.¹⁰⁸ Svoje prepričanje o pomembnosti hlapov je Gruber prenesel celo v vesolje, saj je napačno verjel, da repe kometov sestavljajo vodne pare.¹⁰⁹ Ni se opredelil glede svetlobnega tlaka sončnih žarkov, ki naj bi po Keplerju in Newtonu povzročal gibanje v repu komete; podmeno je Boškovič zavrnil že leta 1746.¹¹⁰

Čeravno imamo Baltazarja Hacqueta (1739/40-1815) za utemeljitelja znanosti o krasu,¹¹¹ je njegov osebni nasprotnik Gruber prav tako mnogo prispeval k njegovemu raziskovanju. Oba sta objavljala v dobi velikih nasprotij med geološkimi teorijami, predvsem med nemškimi neptunisti in francoskimi ter angleškimi plutonisti.

Najpomembnejši neptunist je bil Šlezijec Abraham Gottlieb Werner (tudi Gottlob, 1750-1817). Leta 1774 je predložil, da bi za rudnine uporabili naravno razporeditev po Linnéjevem modelu. Linnéjev *Systemae naturae*, objavljen v Leydenu leta 1735, je vseboval klasifikacijo rud in kamnin. Rokopis s povzetkom Linnéjevega dela je uporabljal B. F. Erberg v Ljubljani.¹¹² Linné se je zavzemal za razvrščanje po številu ploskev kristalov, medtem ko so Werner in njegovi učenci za identifikacijo raje uporabljali kemijske lastnosti. Kot profesor na Višji rudarski akademiji v Freiburgu je Werner ločil mineralogijo od drugih rudarskih ved in leta 1774 zasnoval kristalografsko metodo. Menil je, da so vse kamnine izvirale iz usedlin, nastalih z delovanjem vode.¹¹³ Wernerjev neptunizem je med drugimi podpiral Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832). Werner je raziskoval predvsem na Saškem. Ko pa sta njegova freiburška učenca Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander baron Humboldt (1769-1859) in Gabriel Christoph Benjamin Busch (1774-1854) raziskala še druge kraje, so nje-

govo teorijo zavrgli. Postalo je očitno, da je bazalt vulkanskega izvora.¹¹⁴

Wernerjev nasprotnik je bil plutonist (vulkanist) Škot James Hutton (1726-1797), ki je leta 1795 objavil Teorijo o Zemlji. Menil je, da so sedimentarna tla nastala s počasnim kopičenjem delcev rudnin na dnu morij, kjer jih je v tisočletjih preoblikovala toplota Zemlje, kar je bil že metamorfizem. Drugače od katastrofistov je imel Hutton čas za važen faktor geološkega razvoja. Menil je, da v razvoju narave ni skokov, kar je bilo pod Boškovičevim vplivom prevladujoče mnenje med škotskimi znanstveniki.¹¹⁵ Pomemben zagovornik plutonizma je bil utemeljitelj znanstvene geologije in mineralogije Déodat de Gratet de Dolomieu (1750-1801). Dolomieu si je dopisoval s Scopelijem in Žigo Zoisom. Zois si je o mineralogiji dopisoval s približno petdesetimi osebami, v svoji knjižnici pa je imel štiri Dolomieujeve knjige. Dolomieu ga je leta 1784 obiskal v Ljubljani in se tam seznanil s Hacquetom,¹¹⁶ morda pa tudi z Gruberjem, nekdanjim Zoisovim domačim učiteljem matematike. Gruber je zgodaj naslednje leto zapustil Ljubljano.

Gruberjeva geologija je vsebovala sestavine obeh tedanjih nasprotujočih si sistemov. Pri opisih nekdanjih evropskih sredozemskih morij in njih usedlin je bil blizu neptunizma s primesmi metamorfizma. Njegova ideja o dveh potopih v zgodovini Zemlje spominja na katastrofizem De Luca in pozneje Cuvierja, ki je leta 1812 objavil razmišljanja o prevratih na površini zemeljske krogle. Gruber je prvi objavil, da so padavinske razmere na Cerkljskem polju vzrok za nastanek jezera, saj je podobna tri desetletja starejša ugotovitev dvornega matematika Jožefa Antona Nagla (1717-1800) ostala v rokopisu.¹¹⁷ Gruber je kritiziral Valvasorjeve in Steinbergove domneve. Dokazal je, da nihanje gladine jezera ne sledi letnim časom temveč deževnemu vremenu s periodo 2 do 3 ali 7 let. Po plutonski teoriji je domneval, da so jame nastale z udorom jamskih stropov. Naravne mostove in loke je pojasnil z vdorom tal.¹¹⁸

Hacquet je bil do vseh teorij zelo kritičen, čeprav mu je bil kot Francozu morda bližji plutonizem. Bil je aktualist in predhodnik Charlesa Lyella (1797-1875),¹¹⁹ ki je zavrgel Cuvierjev katastrofizem s Principi geologije iz let 1830-1833.¹²⁰ Tako so geološke teorije prispevale k osebnim nasprotjem med Gruberjem in Hacquetom.

¹⁰⁷ Gruber, *Fortsetzung*, str. 31.

¹⁰⁸ Gruber, *Fortsetzung*, str. 32; Ellenberger, Gohau, 1981, 240.

¹⁰⁹ Gruber, *Fortsetzung*, str. 33.

¹¹⁰ Boškovič, *Theoria*, str. 227.

¹¹¹ Barič, *Mineralogija*, str. 116; Habe, Kranjc, Delež Slovencev, str. 24.

¹¹² AS, I 6d, št. 53.

¹¹³ Rousseau, *Zgodovina znanosti*, str. 536-537; Palter, *Some Impressions*, str. 367.

¹¹⁴ Ravikovič, *Čarlz Laiel*, str. 18.

¹¹⁵ Rousseau, *Zgodovina znanosti*, str. 536-537; Ravikovič, *Čarlz Laiel*, str. 14, 18-19.

¹¹⁶ Šumrada, *Žiga Zois*, str. 65, 66, 69.

¹¹⁷ Kranjc, *Dvorni matematik*, str. 340.

¹¹⁸ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 108; Gruber, *Anhang*, str. 4; Habe, Kranjc, Delež Slovencev, str. 21.

¹¹⁹ *SBL*, 1, 1925-1932, str. 285.

¹²⁰ Ravikovič, *Čarlz Laiel*, str. 5.

4.4. Gruberjevo raziskovanje optičnih prividov

Optični privid je slika objekta, ki se kaže v drugi legi od navadne. Opazimo ga v puščavi ali pa nad morji in jezeri zaradi nenavadnih okoliščin v ozračju.

Toplotno sevanje segrete površine Zemlje zniža gostoto zraka tik nad površino puščave ali široke asfaltirane ceste. Tako je plast gostejšega zraka nad redkejšim, nasprotno kot pri navadnih pogojih. Meja med plastema je podobna gladini vode. Obnaša se kot leča in lomljene svetlobne žarke iz oddaljenega objekta ukrivi navzgor. Pojava se je prijel naziv fatamorgana; naziv so najprej uporabljali v južni Italiji.

Nad morjem ali jezerom so včasih gostejše plasti zraka ob hladni površini vode, tako da se svetloba na meji z redkejšimi višjimi plastmi ozračja lomi tako, da se ukrivi navzdol. Zato pri tej zgornji fatamorgani vidimo za obzorje. Optični privid v daljavi je popačena in podaljšana slika, ki visi v zraku.

Optične privide je opisal že Aristotel. Huygens jih je leta 1690 pravilno pripisal spreminjanju lomnega kvocienta z višino ozračja in posebnim fizikalnim pogojem.¹²¹ Privide je junija 1752 opazil jezuit Bošković med meritvami poldnevnik ob reki Usa blizu Riminija v tedanji papeški državi. Boškovićev prijatelj jezuit Joseph Xavier Liesganig (1719-1799) je videl podobne pojave med meritvami poldnevnik pod močnim soncem na širokih planjavah Ogrske. Skupaj s Karlom Scherfferjem (1716-1783) je meril med letoma 1762 in 1767 med Brnom in Varaždinom, med letoma 1768 in 1769 pa na območju Czurok-Petrovaradin-Kištelek. V tem času je Scherffer poučeval matematiko Gabrijele Gruberja in pozneje njegovega polbrata Tobija. Verjetno je optične privide opisal svojim študentom, čeravno ga kot vir Gruber v svojih delih ni citiral. Liesganig je leta 1770 objavil svoja opazovanja optičnih prividov.¹²²

Med 5. januarjem 1776 in 16. majem 1776 je Gregor Schöttl objavil 6 meteoroloških poročil v Javnem tedenskem listu Vojvodine Kranjske (*Des wöchentlichen Kundschaftsblattes im Herzogthume Krain*), glasilu Kmetijske družbe. Urednik je bil Schöttl, založnik pa ljubljanski tiskar Janez Friderik Eger (ok. 1735-1799). Tiskali so predvsem gospodarska in politična poročila ter osmrtnice.

Schöttl je 17. februarja 1776 poročal o optičnem prividu v Ljubljani: "9. 2. 1776, pol ure po poldnevu, je bilo tako lepo, da se je nenavadno dobro videlo. Pokazala so se naenkrat kar tri Sonca. Res-

nično Sonce je bilo v sredi. Vsa tri so ležala na isti premici v smeri zahoda. Navidezna oddaljenost (med Sonci) je bila 40 čevljev. Sosonci nista bili okrogli, temveč bolj kolutasti. Njuna stran, obrnjena proti pravemu Soncu, je bila iz ognja. Vse skupaj je imelo obliko stožca z glavno sončnih žarkov v sredini. Pojav je bil viden več kot četrto ure."¹²³

Že leta 1682 je Johannes Hevelius (1611-1687) v Danzigu (Gdansk) opazoval tri Sonca. Tri desetletja po Schöttlu je o podobnem optičnem prividu poročal Heinrich Wilhelm Brandes (1777-1834), profesor fizike na univerzi v Leipzigu.¹²⁴ Večkratne podobe Sonca raziskujejo tudi sodobni meteorologi.

Profesor fizike Gregor Schöttl je prišel v Ljubljano 22. oktobra 1768, nekaj mesecev po Gabrijele Gruberju. V desetletju skupnega življenja v Ljubljani sta tesno sodelovala in se skupaj zanimala za optične privide.

Gruber je bil eden prvih sodobnih raziskovalcev optičnih prividov nad jezeri. Gruber je o njih že v času Schöttlovega poročila leta 1776 pisal nekdanjemu jezuitu, baronu Josephu Herbertu (1725-1794) iz Celovca.¹²⁵ Herbert je bil med letoma 1760 in 1784 profesor posebne in splošne fizike na dunajski univerzi, kjer je Gabrijel Gruber študiral v letih 1761 in 1763, Tobija Gruber pa leta 1766.

V dodatku k pismu iz Cerknice je Gruber leta 1779 opisal pot svetlobnih žarkov pri fatamorgani. Nad Cerkniškim jezerom je opazil podoben svetlobni pojav kot nekoč nad planjavami ob poti za Temišvar.¹²⁶ Narisal in opisal je tri oblike fatamorgane:

"Nad zelo ravnimi, več milij širokimi planjavami se na višini dveh metrov¹²⁷ nad zemljo ozračje tako zgosti, da ne prepušča svetlobe, ki pada pod zelo ostrimi koti.¹²⁸ Tako pride do velikega bleščanja. Na oddaljenostih od 1890 m do 3780 m sem opazil strehe iz vasi, ki so bile podobne prozornemu gozdičku. Prikazen se tu in tam pojavi v obliki gričkov, ki brez podlage stojijo v zraku nad ravnino. Pojavljajo se višje štrleči objekti kot so drevesa, stavbe, stolpi in podobno, ki se zrcalijo nad vodno površino v dvakratni velikosti. V večji oddaljenosti sem opazil razpršeno veliko jezero, ki se je na horizontu zdelo kakor morje."

¹²³ Schöttl, *Wöchentlichen Kundschaftsblattes*, str. 108-109.

¹²⁴ Brandes, *Beobachtungen*, str. 126.

¹²⁵ Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 6.

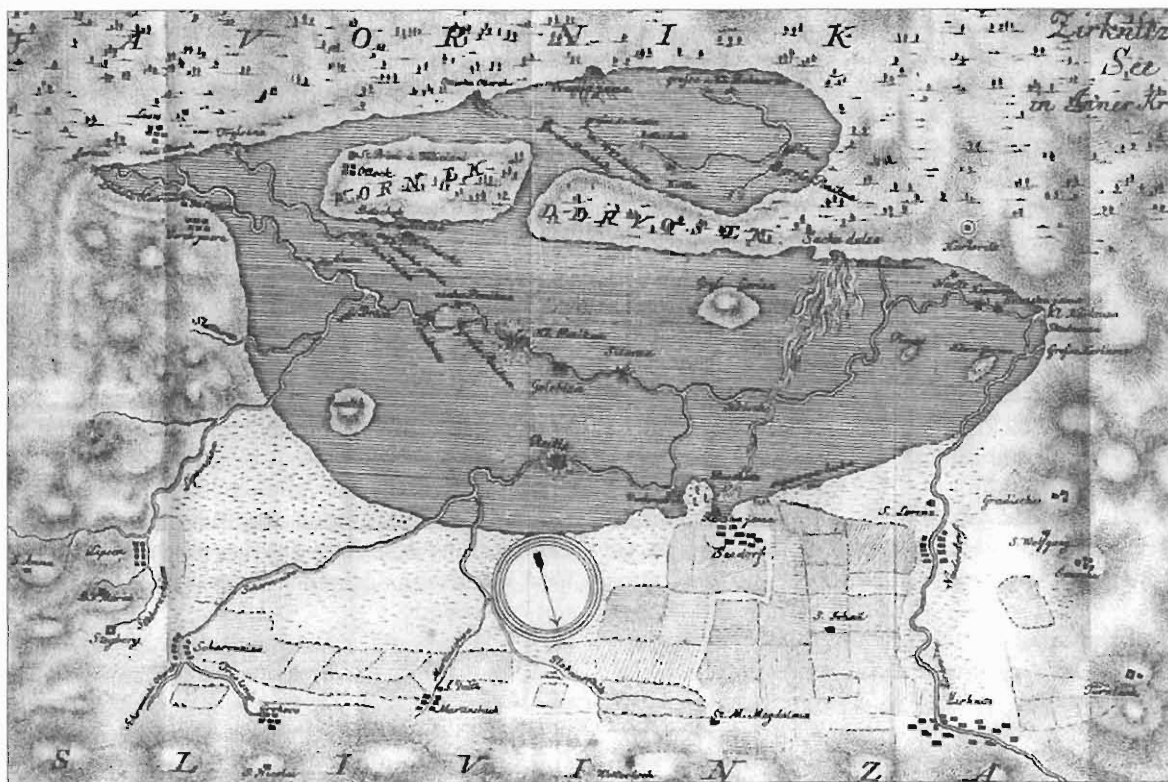
¹²⁶ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 54-57; Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 3-5.

¹²⁷ Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 6, 10.

¹²⁸ Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 54; Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 3.

¹²¹ Raman, Pancharatnam, *Optics*, str. 251.

¹²² Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 25.

Gruberjeva risba Cerkniškega jezera (Gruber, Herrn Tobias Grubers, Tab II)

"Ob približevanju je slika izginila ali pa se je vedno bolj oddaljevala. S sedeža kočije sem jo še videl meter visoko. Ko sem se približal, je izginila. Začuden sem opazoval, dokler nisem spoznal vzroka za to nenavadno igrice svetlobnih žarkov. Njeno pogosto nastajanje ob različnih okoliščinah, njeno pojavljanje in izginjanje zaradi dvigovanja in spuščanja gledalca ter njena podobnost z optičnimi poskusi so mi skrivnost končno v celoti odkrili:

Imejmo vodoravno ploskev širine okoli 600 m in oddaljen objekt, denimo stolp, in pogledimo proti horizontu. Sredi poti od objekta se nekateri svetlobni žarki odbijejo proti očesu.¹²⁹ Povsem naravno je, da ti svetlobni žarki ne dosežejo tal, saj padejo zelo poševno na območje z naraščajočo gostoto. Pri določeni višini nad tlemi se odbijejo pod kotom, ki je enak vpadnemu. Newton je to lastnost vseh zrcalnih ploskev pojasnil s teorijo odbojne sile. – Če žarki prihajajo iz določene strani neba, ali pa od vzhajajočega oziroma zahajajočega Sonca (kot smo videli pri Cerkniškem jezeru), potem ne vidimo ničesar pod ravnino objekta. Slika oddaljenega predmeta je podobna odboju od vode. Del stolpa se bo zrcalil v navidezni vodi

jezera in se bo zdel dvakrat višji. Slika jezera se bo spreminjala pri različnih zornih kotih in bo tudi izginjala, podobno kot globel v ravni pokrajini; gledalec, ki jezero opazi z enega položaja, ga ne bo več videl z višje točke, saj svetlobni žarki pod spremenjenim vpadnim kotom predrejo spodnjo plast zraka na sredi med objektom in opazovalcem.

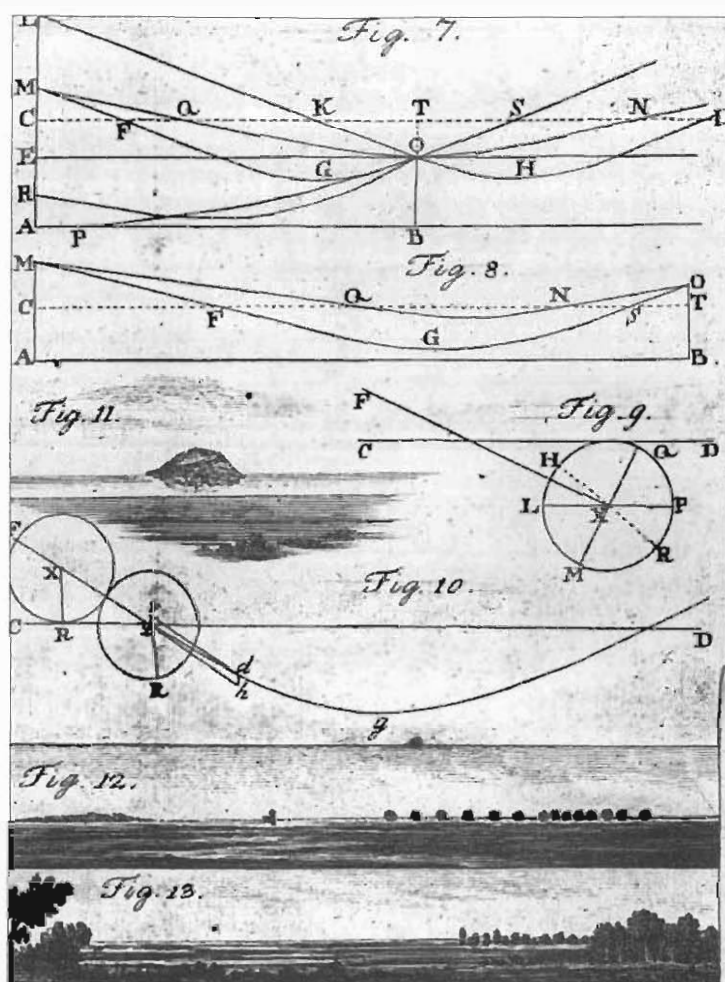
Tako lahko pojasnim vse takšne pojave. Problem zahteva natančnejšo obravnavo, za katero tu nimam časa. Utemeljeno domnevam, da se takšni svetlobni prividi kažejo pri določeni višini, najraje okoli dveh metrov, kjer debele plasti izparin iz zemlje zgostijo spomladanski zrak nad razsežno ploskvijo.¹³⁰

Gruber je napovedano "natančnejšo obravnavo" loma in odboja svetlobe od segrelih plasti objavil pri češki znanstveni družbi pet let pozneje, decembra 1786. Delo so naslednje leto izdali v posebni knjigi, nato pa še v vodilnem nemškem fizikalnem časopisu. Na začetku razprave je Gruber ponatisnil del petega pisma in skic iz leta 1781. Ni izrecno zapisal, da optični privid nastane po totalnemu odboju žarkov, čeprav je bilo to iz opisa in skic povsem razvidno.¹³¹

¹²⁹ Tu se je v Gruberjevem zapisu iz leta 1781 pojavila tiskarska napaka, na katero ga je opozoril Büsch (Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 4-5).

¹³⁰ "6 do 7 čevljev" (Gruber, *Herrn Tobias Grubers*, str. 57; Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 5, 6, 10).

¹³¹ Raman, Pancharatnam, *Optics*, str. 252.

Gruberjeve skice fatamorgane iz leta 1787
(Gruber, *Physikalische Abhandlung*, Tab. II, fig. 11-13).

Fatamorgana je navduševala številne raziskovalce. Med njimi je bil Johann Georg Büsch (1728-1800), ki je bil od leta 1756 profesor matematike v Hamburgu in je tam sodeloval pri ustanovitvi akademije. Pojav je opazil že kot otrok med popotovanji na obisk k dedku v eno miljo oddaljeno pristanišče. Prvič ga je opisal leta 1783 skupaj s popačeno sliko vzhajajoče Lune. Objavil je enake ugotovitve kot pred njim Gruber. Komentiral je Gruberjeva pisma iz leta 1781, za njegove opombe pa se mu je Gruber posebej zahvalil.¹³²

Gruber je razdelil ozračje na majhne plasti debeline $D \cdot dx$. Pot žarka je določil z infinitezimalnim računom, ki se je med ljubljanskimi jezuiti uveljavil šele sredi stoletja. Čeprav je kot avtorja postopka citiral Newtona, je neskončno majhne količine zapisoval na Leibnizev način.

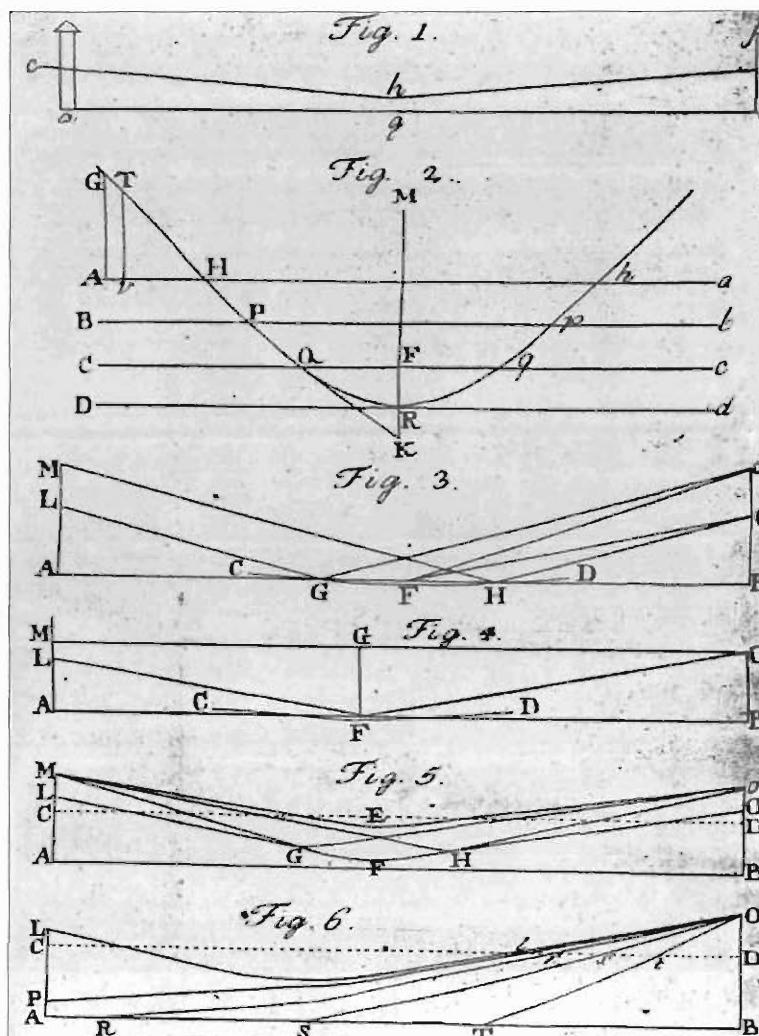
Gruber je pojav pojasnil po namigih, vsebovanih v vprašanjih 19, 20 in 31 na koncu Newtonove optike iz leta 1704 in z Boškovičevim silo na površini teles.¹³³ Majhni delci naj bi imeli "neke moči, lastnosti ali sile", s katerimi lahko delujejo na daljavo. Ne vplivajo le na svetlobne žarke ob odboju, lomu in absorpciji, temveč še drug na drugega, tako da povzročajo številne naravne pojave. Od Newtona je prevzel idejo, da se zaradi stopnjevanja gostote etra svetloba ne lomi v točki, temveč vzdolž krive črte. Pri Galileju si je sposodil opis svetlobnega žarka, ki se med odbojem v snovi s spremenljivo gostoto giblje vzdolž parabole.¹³⁴ Po Boškoviću je povzel še domnevo o zelo majhni masi svetlobnih delcev. Gruberjeve skice odboja za ponazoritev nastanka dvojne in podaljšane slike po odboju na plasti s spremenljivo gostoto niso bile povsem enake Boškovićevim.¹³⁵

¹³² *Vollständiger Bücher=Lexicon* (1834, 394) navaja izdajo Büschove knjige pri A. Campe, medtem ko je Gruber navedel drugega izdajatelja Carola Ernesta Bohna, prav tako iz Hamburga. NUK hrani le druga tri Büschova dela (Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 5, 6, 35).

¹³³ Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 13, 14; Bošković, *Theoria*, str. 141-143, 225-228.

¹³⁴ Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 10-11, fig. 2.

¹³⁵ Bošković, *Theoria*, str. 142, 225, 227.

Gruberjeva skica deformacije slike po odboju
(Gruber, *Physikalische Abhandlung*, Tab. I).

Gruber je prvi preučeval optične privide v laboratoriju. Meril je odboj svetlobe od plasti zraka, segrelih nad dolgim ozkim kosom razžarjenega železa.¹³⁶ Ugotovil je, da mrzli vetrič vpliva na odboj in lom svetlobe in stopnjuje zaznavnost optičnega privida,¹³⁷ kar je ponovno odkril Indijec Sir Chandrasekhara Venkata Raman (1888-1970). Raman je uporabljal jekleno ploščo širine 150 cm in dolžine 10 cm, ki jo je grel od spodaj. Zgornjo površino je prekril s sajami. Ponovno je odkril Gruberjev postopek za stopnjevanje eksperimentalnega efekta s pihanjem hladnega zraka. Dvigovanje vročega zraka s segrete plošče je ustavljal z električnim ventilatorjem,¹³⁸ ki v Gruberjevem času seveda še ni bil dosegljiv. Raman je leta 1930

dobil Nobelovo nagrado za fiziko. Büsch je pozneje raziskoval lom in odboj na alkoholu ter na terpentinskem olju.¹³⁹

Gruber si je zamislil ognjeno snov (kalorik) med delci zraka, ki povzroča tlak in elastično silo.¹⁴⁰ Meril je odboj in lom pri različnih temperaturah ozračja, čeprav je nihanje slik oviralo natančnost meritev. Temperaturo je meril v stopinjah Francoza Renéja Antoineja Ferchaulta de Réaumurja (1683-1757), ki jih je prvi opisal De Luc pri živosrebrnem termometru s skalo, razdeljeno na 80 stopinj med lediščem in vreliščem vode.¹⁴¹ Réaumurjeve stopinje je uporabljala večina tedanjih raziskovalcev, med njimi Gregor Schöttl v meteoroloških meritvah, objavljenih leta 1776.

¹³⁶ Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 24.

¹³⁷ Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 15.

¹³⁸ Raman, Pancharatnam, *Optics*, str. 254.

¹³⁹ Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 9.

¹⁴⁰ Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 17.

¹⁴¹ Gruber, *Physikalische Abhandlung*, str. 20-21; Chang, *Spirit*, str. 257, 259.

Gruber je v delu o lomu in odboju svetlobe iz leta 1787 citiral pisma, objavljena leta 1781, kot "svoja". Ker je pisma iz leta 1781 vsaj deloma napisal in ilustriral Gabrijel Gruber, je gotovo sodeloval še pri pisanju knjižice iz leta 1787, pod katero je bil znova podpisan njegov polbrat Tobija. V tem času je bil Gabrijel že v Mogilevu v Belorusiji več kot 1000 km severovzhodno od Prage, kjer je od leta 1780 živel Tobija. Vendar so nekdanji jezuiti ostali v tesnih stikih, še posebej polbrata s podobnimi znanstvenimi interesi. Verjetno se je Gabrijel po odhodu v Belorusijo še toliko bolj izogibal podpisovanju svojih znanstvenih del, saj je vodil tajno jezuitsko diplomacijo, ki ga je pozneje pripeljala na najvišji položaj v jezuitskem redu.

V letu Büschove smrti (1800) so optičnim prividom posvetili skoraj celotno številko vodilne nemške fizikalne revije *Ann. Phys.*, ki jo je od leta 1799 do smrti izdal Ludwig Wilhelm Gilbert (1769-1824), profesor fizike v mestu Halle. Leta 1811 je prišel na univerzo v Leipzigu, kjer je predaval Brandes. Po Büschovi razpravi je Gilbert objavil svoj pregled dosežkov raziskovalcev optičnih prividov, med katere je vključil Boškovića. Z manjšimi spremembami je ponatisnil dve Gruberjevi praški razpravi o zrcaljenju svetlobnih žarkov na plasteh, toplejših od okolice. Med Gruberjevima razpravama je Woltman (1757-1837) objavil kvantitativne meritve optičnih prividov in spremenljivega lomnega kvocienta, ki jih je Gruber pozneje uporabljal pri svojih raziskavah.¹⁴² Woltman je delal na oddelku za pristanišča in plovne vode, nazadnje kot direktor vodogradenj v Hamburgu. To je bil podoben položaj, kot ga je imel Gabrijel Gruber v Ljubljani. Woltman je objavil enačbo za izračun izgub energije vodnega toka v odprtih kanalih. Leta 1799 je sodeloval pri pobudi za ustanovitev zvezdarne v Hamburgu. Naslednje leto je objavil knjigo o tehniki uravnavanja voda. Kljub razliki v letih so se Woltmanovi znanstveni interesi povsem ujemale z raziskovanji Gruberja in Büscha, ki je bil prav tako iz Hamburga.

Med prvimi pariškimi raziskovalci optičnih prividov je bil matematik Gaspar Monge (1746-1818). Pojav si je ogledal nad vročim puščavskim peskom med Napoleonovo odpravo v Egiptu. Opisal ga je v glasilu instituta v Kairu. Odprave se je udeležil Étienne Louis Malus (1775-1812), ki je tam zasnoval svoje ideje o polarizaciji svetlobe. Mongeove ugotovitve sta pozneje dopolnila Napoleonu manj naklonjena raziskovalca Jean Baptiste Biot (1774-1862) in François Arago (1786-1853). Privide sta opazila pri meritvah poldnevnikarja v Španiji leta 1806, podobno kot pred njima jezuiti v Italiji in v habsburški monarhiji.

¹⁴² Gruber, *Theorie*, 439.

O optičnih prividih so pogosto pisali v Londonu, med drugimi tudi pomemben fizik in kemik Anglež William Hyde Wollaston (1766-1828), od leta 1806 tajnik Kraljeve družbe v Londonu. Wollaston je leta 1800 opazoval fatamorgano v laboratoriju na plasteh raztopin s spremenljivim lomnim kvocientom.

Gruberjeva raziskovanja optičnih prividov so vplivala na poznejše raziskovalce, med katerimi ga je Humboldt citiral ob Aristotelu, Theophrastusu, Büschu, Mongeju, Brandesu, Wollastonu, Trallesu, Woltmannu in Biotu. Flammarion je citiral le Büscha,¹⁴³ Raman pa svojih predhodnikov ni poznal. Enega prvih opisov fatamorgane v slovenskem jeziku je stoletje po prihodu Gabrijela Gruberja v Ljubljano objavil Ivan Tušek (1835-1877), profesor na višji realki v Zagrebu.

4.5. Gruber o toplotnih pojavih v razredčenem zraku (1788, 1791)

Raziskovanje totalnega odboja na meji med segretim in hladnim zrakom je povezano z manjšanjem gostote segretega zraka. Zato je Gruber preučeval pojave v razredčenem zraku. V Pragi in Leipzigu je objavil dve razpravi o ohlajanju pri širjenju plina v območje z nižjim tlakom. Citiral je več raziskovalcev (tabela 3).

Leta 1788 se je skliceval na barometrične meritve profesorja dr. Franza Josepha viteza Gerstnerja (1756-1832), ki je po Tobiji Gruberju prevzel predsedovanje v Kraljevi češki družbi učenjakov med 22. julijem 1802 in 29. julijem 1803 in nato še od 3. junija 1811 do 4. julija 1813, leta 1825 in od 20. decembra 1829 do 26. decembra 1830. Gerstner je opravil svoje meritve v dveh zaporednih zimah. S tehtanjem zraka pri različnih tlakih je skušal dokazati, da v ozračju ne velja logaritmčno spreminjanje gostote z višino¹⁴⁴ po Laplaceovi barometrični enačbi, objavljeni pozneje leta 1796. Leta 1866 je nekoliko spremenjeno barometrično enačbo objavil celovski profesor fizike Karel Robida (1804-1877).

Gruber je skupaj z Gerstnerjem domneval, da na višino živega srebra v barometru močno vpliva izparjevanje vode v izpraznjenem prostoru. Verjel je v teorijo kalorika, ki prosto prehaja skozi steklo barometra.¹⁴⁵ Opisal je še kristalizacijo in širjenje ledu pri ohlajanju. Domneval je, da zrak ne vpliva na kristalizacijo.¹⁴⁶

¹⁴³ Humboldt, *Relation historique*, str. 628; Flammarion, *Atmosphere*, str. 149-150.

¹⁴⁴ Gruber, *Versuche*, str. 139; Gruber, *Bemerkungen über H. Erasmus Darwins*, str. 194.

¹⁴⁵ Gruber, *Versuche*, str. 148.

¹⁴⁶ Gruber, *Versuche*, str. 150.

Leto in stran	Oseba	Naslov dela	Leto natisa
1791/189	Benjamin Franklin	1ster Brief über die Erkältung	(1758)
1788/139 1791/194	Franz Gerstner	Theorie des Barometerhöhen	(1791)
1791/190	Gruber	Versuche	1788
1791/191	Horace Bénédicte de Saussure	Gebirgsreisen, 3ten Theil	1784-1796
1791/188, 195, 197	Erasmus Darwin	(Frigoric Experiments)	(1791)
1791/192	Gruber	Ueber die Bestandtheile	1790
1791/190, 194, 195	Gruber	Beobachtungen	1791

Tabela 3

Profesor medicine na univerzi v Glasgowu Cullen (1710-1790) je začel raziskovati adiabatne pojave pri ohlajanju med izparevanjem realnih plinov. V vakuumski posodi je izmeril spremembo temperature za nekaj stopinj, ko je vanjo spuščal ali iz nje črpal zrak. Arnold je dopolnil Cullenove raziskave v vakuumski posodi. Ugotovitve je predložil kot habilitacijsko tezo za profesorja fizike na univerzi v Erlangenu.

Cullen in Arnold sta imela adiabatno ohlajanje za posebno posledico izparevanja vode. Arnold je pripisal adiabatno segrevanje trenju med tokom zraka in termometrom. Johann Heinrich Lambert (1727-1777) je Cullenove in Arnoldove rezultate pojasnil s spremembami gostote delcev ognja v vakuumski posodi.¹⁴⁷ Lambertovo razlago je leta 1783 sprejel Saussure (1740-1799), ki ga je Gruber citiral v svojem delu.

Gruber je 1. januarja 1791 raziskal pojav, ki so ga opazili leta 1758 na rudniški črpalki v Banski Štiavnici. Ko je stisnjen zrak puhtel skozi ventil, se je na ventilu nabiral sneg. Pojav je Gabriel Jars (1737-1769) iz Lyona opisal leto dni pred svojo smrtjo. Erasmus Darwin (1731-1802), ded Charlesa Darwina (1809-1882), je leta 1773 in 1775 ponovil Cullenove, Arnoldove in druge poskuse. Leta 1784 je v pismu lončarju Josiahu Wedgwoodu (1830-1895) poročal o poskusih, pri katerih zrak ob širjenju vedno jemlje toploto telesom v svoji okolici.

Leta 1784 je Darwin skupaj s Foxom raziskoval hlajenje ob nenadni izpustitvi stisnjenega zraka iz posode. S tem pojavom je Darwin pojasnil zmrzovanje vodne pare iz zraka v Banski Štiavnici. 13. decembra 1787 je pripomnil pred Kraljevo družbo v Londonu, da bi s takšnim postopkom lahko zamrznili celo živo srebro. Razmišljal je o mrazu v višjih legah ozračja, kjer se pri nižjem tlaku zrak razširi in ohladi. Poznavanje adiabatnih sprememb je pravilno uporabil v meteorologiji, vendar njegove ideje niso imele velikega odmeva. Gruber in profesor na univerzi v Halleju Friedrich Albrecht Carl Gren (1760-1798) sta jih kritizirala.

Darwinove ideje je sprejel J. Hutton, ki ga je Darwin leta 1774 vpeljal v Mesečevo družbo v Birminghamu. Darwina je podpiral še Italijan Tiberio Cavallo (1749-1809), član Kraljeve akademije v Neaplju. Cavallo je leta 1782 zaslovel s preizkušanjem papirnatih balonov, leta 1803 pa se je naselil v Londonu.¹⁴⁸ Več Cavallovih del je Gruber lahko našel v Zoisovi ljubljanski knjižnici.

Gruber je kritiziral Darwinove domneve zaradi pomanjkljivih dokazov. Sprejel je Franklinovo domnevo o električni naravi prevajanja toplote. Franklinova pisma je citiral z nemškim naslovom.¹⁴⁹ Bržkone jih je bral v nemškem prevodu, ki so ga ljubljanski jezuiti nabavili leta 1761, tri leta po natisu. Žiga Zois je imel v svoji knjižnici francoski prevod Franklinovih del, v katerem je bil prevajalec kritičen do Franklinove teorije.

Saussure je s poskusi podprl Franklinovo teorijo. Saussurove barometre posebne izdelave so v tem času nabavili na liceju v Ljubljani. Saussure je bil profesor filozofije na akademiji v Ženevi med letoma 1762 in 1784, ko ga je nadomestil prijatelj in učenec Pictet. Saussure je med letoma 1758 in 1779 večkrat raziskoval geologijo in meteorologijo ledenikov. Prvi se je povzpел na vrh Mont Blanca leta 1787. Njegov sin Nicolas Théodore de Saussure (1767-1845) je pojasnil delovanje fotosinteze, ki jo je leta 1779 odkril Nizozemec Jan Ingenhousz (1730-1799) na Dunaju. Ker je Gruber navedel H. B. Saussurova popotovanja z nemškim naslovom, je bržkone bral njegovo delo v prevodu, ki je izhajal med letoma 1784 in 1796. Saussure je meril s posebnim higrometrom na las, izoliranim pod zvonom. Določal je kvaliteto zraka z eudiometrom za dušikov oksid, ki so ga tiste čase imeli za prav tako pomemben merilec kot termometer ali barometer. Podobno kot Volta je imel izparevanje za vir elektrike v ozračju.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Rosenberger, *Geschichte*, str. 74.

¹⁴⁹ Gruber, *Bemerkungen über H. Erasmus Darwins*, str. 189.

¹⁵⁰ Gruber, *Bemerkungen über H. Erasmus Darwins*, str. 191; Rosenberger, *Geschichte*, str. 70, 523.

¹⁴⁷ Kuhn, *Caloric Theory*, str. 133-134.

Gruber ni soglašal z Darwinom, da mehansko raztezanje jemlje toploto telesom. Gruber je menil, da redčenje tekočega kalorika samo zase vpliva na telesa v bližini. Po Gruberju gostejši zrak ne oddaja toplote okolici. Pri računih je uporabil svoje tri leta starejše meritve odvisnosti vrelišča vode od zunanega tlaka.¹⁵¹ Pri raziskovanju razmerij med prostorninami vodne pare in zraka se je skliceval na svojo razpravo iz leta 1790, v kateri je na-elektrene oblake opisal kot toplotne izolatorje.¹⁵² Z domnevo o mrzlih višjih delih ozračja je pojasnil nastanek točc. Menil je, da ozračje plimuje podobno kot oceani.

Darwin je domneval, da živo srebro v barometru vedno pada zaradi tlaka spodnjih elastičnih plasti zraka. Na tlak vpliva še dež, ki med padanjem spremeni količino kisline (CO₂) v ozračju in z njo gostoto zraka. Gruber se je pri vzrokih za spreminjanje višine živega srebra v barometru ob deževju skliceval na svojo potopisno razpravo, ki jo je dal "pravkar" natisniti v Dresdenu. Napisal jo je skupaj z Gerstnerjem in drugimi sodelavci pri znanstveni družbi v Pragi. Model ozračja je ponazoril z rezultati poskusov z zračno črpalko. Podobno zračno črpalko je Gabrijel Gruber pozneje junija 1799 razstavil v prostorih Akademije v Sankt Peterburgu.

Gren je v svoji reviji objavil prevod Darwinove razprave. Nato je objavil še Gruberjevo kritiko, ki jo je podprl z uredniško končno pripombo. Po Grenu izgube toplote ob redčenju zraka ni mogoče pojasniti z mehanskimi pojavi v zraku, kot je to počel Darwin. Gren se je strinjal z Gruberjem, da pojav povzroča toplotni fluid, kalorik.¹⁵³ Gren in Gruber sta bolj kot Darwin upoštevala tedaj prevladujočo teorijo kalorika. Zastopala sta dinamično teorijo Boškovića in Kanta in ne atomizma. Gren je objavil priročnika fizike in kemije po idejah Immanuela Kanta.¹⁵⁴ Izdajal je revijo *Journal der Physik* med letoma 1790 in 1794 in nato *Neues Journal der Physik* do leta 1798. To sta bili predhodnici *Ann. Phys.*

Z adiabatnimi pojavi so konec 18. stoletja skušali pojasniti predvsem meteorološke pojave. Švicar Marc Auguste Pictet (1752-1825), znan po raziskovanju odboja infrardečih žarkov, je leta 1792 raziskal adiabatne pojave ob nastajanju megle pri antičnem Heronovem reakcijskem gorilniku, ki so ga ljubljanski jezuiti nabavili leta 1755. John Dalton (1766-1844) je z natančnimi poskusi ponovno postavil celotni problem. Dvig temperature pri šir-

jenju v prazen prostor je po principih glas-gowskega profesorja Williama Irvina (1743-1787), dopolnjenimi s teorijo kalorika, pojasnil z večjo specifično toploto vakuumu od specifične toplote enake prostornine zraka. Domneva je bila ovržena z meritvami François Delarochaja (1775-1815) in Jacquesa Etienneja Bérarda (1789-1869) leta 1812, ki jih je nagradila pariška akademija.¹⁵⁵

Štiri desetletja po Daltonu je njegovo raziskovanje adiabatnih pojavov dopolnil njegov učenec, pivovarnar iz Manchesterja James Prescott Joule (1818-1889). Joule je leta 1843 začel raziskovati širjenje plina v zaprtem sistemu. Plin je iz zbiralnika pod pritiskom skozi ventil adiabatno odtekal v izpraznjeni zbiralnik. Joule je poskus opisal kot širjenje zraka v vakuum brez opravljenega dela in brez dovedene toplote. Notranja energija in temperatura ostaneta nespremenjeni. Pojav danes poznamo kot Joulovo ali prosto razpenjanje (ekspanzijo). Natančnejše poskuse v odprtem sistemu sta leta 1852 opravila skupaj s Škotom Williamom Thomsonom (1824-1907), poznejšim Lordom Kelvinom. Pojava se je prijel naziv Joule-Thomsonovo ohlajanje. Ni ga bilo mogoče pojasniti, dokler nista Irec Thomas Andrews (1813-1885) in Nizozemec Johannes Diderik van der Waals (1837-1923) ugotovila, da se pri širjenju plina opravlja delo proti privlačnim silam med molekulami. Zato pride do spremembe temperature.

Večina plinov se pri navadnih temperaturah ohlaja med širjenjem v prazen prostor. Nekateri se pri tem segrevajo, med njimi vodik in helij. Adiabatno hlajenje plinov ob širjenju v prazen prostor je postalo uporabno šele s Faradayjevim načrtom za kondenzacijo vseh plinov, tudi tistih, ki so dotlej veljali za permanentne. Izkazalo se je, da je prav širjenje plina v prazen prostor najprimernejši postopek za njegovo ohlajanje. Postopek so uporabljali za pridobivanje tekočega zraka, vodika in helija od sedemdesetih let devetnajstega stoletja dalje. Danes ga uporabljamo v vseh domačih hladilnikih kompresorskega tipa. Postopek je zanimiv tudi za raziskovanje mikroskopskih lastnosti realnih plinov.

5. ZAKLJUČEK

V šestnajstih letih in pol poučevanja v Ljubljani je Gruber postavil temelj obrtnemu in bro-darskemu šolstvu na Kranjskem in širše v monarhiji. Njegov prekop in skrb za plovbo med Ljubljano in Beogradom je pomenil preobrat v razvoju Ljubljane. Gruberjeve novogradnje v Ljubljani in Polotsku so nam v ponos še danes. Gruberjevo naravoslovno in fizikalno delo težko ločimo od dela

¹⁵¹ Gruber, Bemerkungen über H. Erasmus Darwins, str. 190.

¹⁵² Gruber, Bemerkungen über H. Erasmus Darwins, str. 192; Gruber, Betrachtungen über die Bestandtheile.

¹⁵³ Gruber, Bemerkungen über H. Erasmus Darwins, str. 197.

¹⁵⁴ Lind, *Physik im Lehrbuch*, str. 318, 364-365, 375.

¹⁵⁵ Kuhn, *Caloric Theory*, str. 134-135.

njegovega polbrata Tobije, vsekakor pa ga uvršča med vodilne kranjske znanstvenike. Dolgoletno praktično pedagoško, znanstveno in tehnično delo v Ljubljani in Polotsku je bilo le uvod v veličastne politične uspehe njegovih zadnjih let.

LITERATURA

- Aldrovandi, Ulysse (Ulisse): *Storia Naturale*. Bologna, 1605.
- Arduini (Arduino), Giovanni: *Saggio fisico-mineralogico de Lithogonia é Orografia*. Benetke, 1775. – Prevod J. J. Ferberja: *Sammlung einiger mineralogisch = chymisch = metallurgisch = und oryktographischen Abhandlungen*. Dresden : Wather, 1778.
- Arnold, Johann Christian: *De Termometri sub campana antiliae pneumaticae suspensi variationibus*. Erlangen, 1759.
- Barić, Ljudevit: Mineralogija i geologija u sjevernoj Hrvatskoj u 18. stoljeću. *Zbornik radova. Hrvatsko prirodoslovno društvo*. Zagreb, 1978, str. 115-122.
- Der Beobachtungen auf Reisen nach den Riesengebirge von Johan Jirasek, Thaddäus Hänke, (Tob.) Gruber, Franz Gerstner; veranstaltet und herausgegeben von der k. böhm. Gesellsch. der Wissensch.* Dresden : Wather, 1791.
- Bianchini, Giovanni Fortunato: *Gio. Fortunato Bianchini, medico, Osservazioni intorno all'uso dell'elettricità celèste e sopra l'origine del fiume Timavo, riportate in due lettere*. Venezia : G. B. Pasquali, 1754. – Prvo pismo: *Letteri intorno un nuovo Fenomeno Elettrico all'Accademia reale delle scienze di Parigi*. str. 3-37 (Videm 16. 12. 1753). – Ponatis: *Memoires de l'Académie Royale des sciences*, Pariz, 1764, str. 445. – Drugo pismo: *Osservazioni intorno al fiume Timavo scritte in una lettera al Nobile ed Erudito Signore Guido Conte Cobenzl*. str. 41-81 (Videm, 4. 2. 1754). – Nepaginiran dodatek: *Epistola reverendi Patris Petri Imperati Bononiam misa*. str. 85-92.
- Biwald, Leopold Gottlib, S.J.: *Wilhelm Lewis, Mitglied der königl. Grossbritannischen Societät der Wissenschaften zu London. Geschichte des Goldes und verschiedener damit sich beschäftigender Künste und Arbeiten. Assertiones Ex universa philosophia*. Gradec : Erben, 1771.
- Böhm.Ges.* – Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften und Kunste (Dissertationibus Societatis litt. (privatae) in Bohemia) 1778-1784 zvezek 1-6; 1785-1788 serija 2, zvezek 1-4 (Novis); 1790-1795 zvezek 1-3 (Novis); 1802-1823 (neuere) Abhandlungen der königl. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, serija 3, zvezek 1-8.
- Bošković, Rudjer Josip: *Theoria Philosophiae Naturalis*. Benetke : Remondiniana, 1763.
- Brandes, Heinrich Wilhelm: *Beobachtungen und theoretische Untersuchungen über die Strahlenbrechung*. Oldenburg : Schulze, 1807.
- Brown, Edward: Account of the Lake of Zirknitz. *Phil. Trans.* 1669.
- Brown, Edward: On the Uncomon Lake, Called the Zirknitzer Sea, in Carniola. *Phil. Trans.* 54, 1674, str. 1083.
- Büsch, Johann Georg: Beobachtungen über horizontale Strahlenbrechung und die wunderbaren Ercheinungen, welche sie bewirkt. *Ann. Phys.* 3, 1800, str. 290-301.
- Büsch, Johann Georg: *Tractatus duo argumenti optici*. Hamburg : Bohn, 1783.
- Chang, Hasok: Spirit, Air, and Quicksilver: The Search for the "Real" Scale of Temperature. *HSPS.* 31, 2001, št. 2, str. 249-284.
- Cook, James: *Relations des voyages enterpris par ordre de sa majeste' Britanique, actuellement regnante, pour faire des Decouvertes dans l'Hemisphère Meridional*. Pariz : Saillant, 1774.
- Cullen, William: Of the Cold Produced by Evaporating Fluids, and of Some Other Means of Producing Cold. *Phil.Soc. Edinburgh Essays and Observations, Physical and Literary.* 2, 1756, str. 146-156. – Ponatis: Edinburgh, 1770, 1777 in 1782.
- Dalton, John: Experiments and Observations on the Heat and Cold Produced by the Mechanical Condensation and Rarefaction of Air. *Memoirs of the Literary and Philosophical Society of Manchester.* 5, 1802, str. 515-526.
- Darwin, Erasmus: Frigoric Experiments on the Mechanical Expansion of Air. *Phil.Trans.* 78, 1788, str. 43-52. – Prevod: Versuchen auf die Erzeugung der Kälte. *Gren's J. Phys.* 3, 1791, št. 1, str. 73-77.
- Darwin, Erasmus: *The Botanic Garden*. London, 1791.
- Delius, Christoph Traügott (Trangott Dellius): *Anleitung zu der Bergbaukunst nach ihrer Theorie und Ausübung, nebst einer Abhandlung von den Grundsätzen der Bergwerks – Kammeralwissenschaft fur die k. k. Schemnitz – Bergwerkersakademie entworfen*. Dunaj : Trattner, 1773. – Ponatis: Dunaj : Hof. Staats, 1806.
- De Luc, Jean-André: Examen d'un mémoire de M. Monge sur la cause des principaux phénomènes de la météorologie. *Annales de chemie.* 8, 1791, str. 79-81.
- De Luc (Deluc), Jean-André: *Lettres physiques et morales, sur les montagnes et sur l'histoire de*

- la terre et de l'homme, adressées à la Reine de la Grande-Bretagne.* Haag : Detune, 1778.
- De Luc, Jean-André: *Lettres physiques et morales sur l'histoire naturelle de la terre et de l'homme.* Haag, 1779.
- Durchlasser, Ernest Wenzel, Renner, Friedrich Conrad, Kaltschmidt, Abraham (graver kovine): *Area et Prospectus Renkouianae sic ad Savi Fluvium (Plan und Prospect von den sogenannten Renkou Schwall, an dem Sau Strom.* Bakrorez. Ljubljana : Renke, 1739.
- Ellenberger, François, Gohau, Gabriel: A l'aurore de la stratigraphie paléontologique: Jean-André De Luc, son influence sur Cuvier. *RHS.* 34, 1981, št. 3-4, str. 217-257.
- Faninger, Ernest: Izvor rodovine Zois in njeni najpomembnejši predstavniki na Slovenskem. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike.* 9, 1987, str. 89-107.
- Ferber, Johann Jacob: *Lettres sur la minéralogie et sur divers autres objets de l'histoire naturelle de l'Italie, écrites à Mr. le chev. De Born, ouvrage traduit de l'allemand, enrichi de notes et d'observations faites sur les lieux par Mr. le Baron (Phil. Fred.) de Dietrich.* Strasbourg : Bauer & Treuttel, 1776.
- von Fichtel, Johan Ehrenreich: *Die Mineralogen gegen Ende des achtzehnten Jahrhunderts.* Leipzig, 1792 – Ponatis: Frankfurt, Leipzig : Grundstoffindustrie, 1993.
- Flammarion, C.: *The Atmosphere.* (ur. James Glaisher). New York : Harper, 1873.
- Franklin, Benjamin: *New Experiments and Observations on Electricity in Several Letters to Mr. Collinson.* London, 1751. – Prevoda: *Briefe von der Elektrizität.* Leipzig, 1758. *Oeuvres.* Pariz, 1758.
- Galli, Mario: *Timavo. Esplorazioni e studi.* Trst : Commissione Grotte "Eugenio Boegan", 1999.
- Gerstner, Franz Joseph vitez: Beobachtungen über den Gebrauch des Barometers bei Höhenmessungen. *Die Beobachtungen auf Reisen.* 1791.
- Gilbert, Ludwig Wilhelm, Beobachtungen besonderer Strahlenbrechung von Boscowich, Monge und Ellicot. *Ann.Phys.* 3, 1800, str. 302-308.
- Gruber, Tobija: Anhang zu den Briefen hydrographischen und physikalischen Inhalts aus Krain. An Ignaz Edlen von Born kaiserl. königl. wirklichen Hofrath. Von Tobias Gruber, Weltpriester; k.k. Baudirektor auf den Kameralherrschaften in Böhmen. *Born's Physikalische Arbeiten der einträchtigen Freunde in Wien.* Dunaj : Wappler, 1784, Des zweyten Quartals, str. 1-24.
- Gruber, Tobija: Bemerkungen über H. Erasmus Darwins Folgerungen aus Versuchen auf die Erzeugung der Kälte durch die mechanische Ausdehnung der Luft u.s.w. *Journal der Physik* 1 Heft S. 73. *Gren's J. Phys.* 3, 1791, str. 188-196.
- Gruber, Tobija: Betrachtungen über die Bestandtheile der Atmosphäre in beziehung auf Dichtigkeit und Druck. *Böhm. Ges.* 1, 1790-1791, str. 187-189.
- Gruber, Tobija: Fortsetzung. Des Anhangs zu den Briefen hydrographischen und physikalischen Inhalts aus Krain. *Born's Physikalische Arbeiten der einträchtigen Freunde in Wien.* 1785, Des dritten Quartals, str. 1-34.
- Gruber, Tobija: *Herrn Tobias Grubers, Weltpriesters und k.k. Bau- und Navigationsdirektors im Temeswarer Banat, Briefe hydrographischen und physikalischen Inhalts aus Krain an Ignaz Edlen von Born k.k. wirklichen Hofrath.* Dunaj : Krauss, 1781.
- Gruber, Tobija, Theorie des katoptrischen Phänomens von Senkung und Hebung der Objecte am Horizont. *Böhm.Ges.* 1799 – Ponatis: Theorie der mit Spiegeln verbundenen Senkung und Hebung der Objecte am Horizont vom Abbé Gruber, k.k. Baudir. *Ann. Phys.* 3, 1800, št. 4, str. 439-446.
- Gruber, Tobija: Ueber die Strahlenbrechung und Abprellung auf erwärmten Flächen. *Böhm.Ges.* 2, 1786, str. 298-330. – Ponatis: *Physikalische Abhandlung über die Strahlenbrechung (sic!) und Abprellung auf erwärmten Flächen, von Abbé Tobias Gruber, k.k. Kameral=Baudirektor.* Dresden : Waltherisch, 1787. – Ponatis: Beobachtungen über die Strahlenbrechung auf erwärmten Flächen. *Ann. Phys.* 3, 1800, str. 377-396. – Recenzija: *Magazin für das Neueste aus der Physik und Naturgeschichte*, 5, 1788, 1. del, str. 144-153.
- Gruber, Tobija: Versuche über die Ausdünstung des Wassers im leeren Raume des Barometers. *Böhm. Ges.* 4, 1788, str. 139-151.
- Gruner, Gottlieb Sigmund: *Die Eisgebyrge Schweizerlandes mit allen dabei vorkommen Mineralien.* 1-3. Pariz : Zingg, 1760-1762. (1. del: *Naturgeschichte Helvetiens.*) – Prevod: *Histoire naturelle des glaciers de Suisse.* Pariz, 1770.
- Gruner, Gottlieb Sigmund: *Versuch eines Verzeichnisses der Mineralien des Schweizerlandes.* Bern : Gesellsch, 1775.
- Habe, France, Kranjc, Andrej: Delež Slovencev v speleologiji. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike.* 5-6, 1981, str. 13-93.
- Hacquet, Baltazar: *Oryctographia carniolica.* I-IV. Leipzig, 1778, 1781, 1784, 1789.
- Hacquet, Baltazar: Schreiben an H. Ignaz v. Born über verschiedene auf einer Reise nach Semlin gesammelte Beobachtungen. *Abhandlungen*

- einer Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik etc. 2, 1776, str. 230-257.
- Hacquet, Baltazar: *Veneti-Illiri-Slovani. Poslovenil in priredil Rasto Švajgar*. Nova Gorica : Branko, 1996. – Povzeto iz: *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven*. Leipzig : Industrie-Comptoir, 1801.
- Hlaj, Nataša: Ladijski modeli patra Gabriela Gruberja. *Primorska srečanja*. 23, 1999, št. 222-223, str. 767-769.
- Humboldt, Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander baron: *Relation historique du Voyage aux Régions équinoxiales du Nouveau Continent*. Stuttgart : Brockhaus, 1970.
- Inglot, Marek, S. J.: Gabriel Gruber, S. J. (1740-1805): nel bicentenario della sua elezione a generale della compagnia di Gesù. *Archivum Historicum Societatis Iesu*. 71, 2002, št. 142, str. 353-368.
- Inglot, Marek, S. J.: *La Compagnia di Gesù nell'impero Russo (1772-1820) e la sua parte nella restaurazione generale della Compagnia*. Rim : Pontificia Università Gregoriana, 1997.
- Kesaer, Franz von: Ueber die Central-kräfte. *Born's Physikalische Arbeiten der einträchtigen Freunde in Wien*. 1784, Des zweyten Quartals, str. 25-46.
- Kircher, Athanasius, S. J.: *Athanasii Kircheri Fuldensis e Soc. Jesu Presbyteri Misurgia universalis sive Ars magna Consoni et Dissoni in X. libros digesta*. Rim : Corbelletti, 1650.
- Kircher, Athanasius, S. J.: *Athanasii Kircheri e Soc. Jesu Iter extaticum II. Qui et Mundi Subterranei Prodromus dicitur*. Rim : Mascardi, 1657.
- Kirwan, Richard: *Versuche und Beobachtungen über die specifische Schwere und Anziehungs Kraft verschiedener Salzarten, und über die wahre neuentdeckte Natur des Phlogistons*. Berlin, Stettin : Nicolai, 1783.
- Der Königl. Akademie der Wissenschaften in Paris physische Abhandlungen 1692-1718. *Breslau : Korn, 1748-1750*.
- Kopatkin, Viktor, S.J.: Gabrijel Gruber S.J. in njegov prekop. *Kronika*, 1, 1934, št. 1, str. 8-14.
- Kranjc, Andrej: Dvorni matematik J. A. Nagel na kranjskem krasu 1748. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*. 13-14, 1998, str. 335-343.
- Kuhn, Thomas S.: The Caloric Theory of Adiabatic Compression. *Isis*. 49, 1958, str. 132-140.
- Lambert, Johann Heinrich: *Pyrometrie, 1760 – Ponatis: Pyrometrie oder vom Maase des Feuers und der Wärme*. Berlin, 1779.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm: *Protozea*. Göttingen, 1683. – Ponatis: 1749.
- Lehmann (Lehman), Johann Christian: *Versuche einer Geschichte von Flöz-gebirgen betreffend deren Entstehung, Lage, darinnen befindliche Metallen, Mineralien und Fossilien*. Berlin : Klüter, 1756.
- Liesganig, Joseph Xavier, S. J.: *Dimensio graduum meridiani Viennensis et Hungarici Augg jussu et auspiciis peracta*. Dunaj : Bernardi, 1770.
- Lind, Gunter: *Physik im Lehrbuch 1700-1850. Zur Geschichte der Physik und ihrer Didaktik in Deutschland*. Berlin : Springer, 1992.
- Lukács, Ladislaus: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Societatis Jesu (1555-1773)*. I-III. Rim : Institutum historicum S. J., 1987-1988.
- Mako, Paul von Kerek-Gede, S. J.: *Dissertatio physica de natura et radiis Fulguris; de proprietatis Tonitruum et mediis contra ictum fulminis*. Dunaj : Trattner, 1772. – Ponatis: Gorica : Vakeriis, 1773. – Prevoda: Dunaj : Trattner, 1775. – Ljubljana : Eger, 1775.
- Marković, Željko: *Rude Bošković*. Zagreb : JAZU, 1968-1969.
- Mitteis, Heinrich: Abbé Nollet in seiner Stellung gegen Benjamin Franklin. *Programm Ober-gymnasiums zu Laibach*. Ljubljana : Kleinmayr & Bamberg, 1856, str. 3-12.
- Pahor, Miroslav: Gabrijel Gruber ali ladjedelstvo-navigacija. *Slovensko morje in zaledje. Zbornik za humanistične, naravoslovne in družboslovne raziskave*. 1981, št. 4-5, str. 11-40.
- Palter, Robert: Some Impressions of Recent Work on Eighteenth-Century Science. *HSPS*, 19, 1989, št. 2, str. 349-401.
- Physique de Monde. Theorie der Erde*. 1-2. Leipzig : Breitkopf & Härtel, 1797.
- Pictet, Marc Auguste: Note sur un froid considerable produit par la sortie prompte de l'air atmosphérique, fortement comprimé. *Journal de physique*, 47, 1798, str. 186.
- Polvani, Giovanni: *Alessandro Volta*. Pisa : Domus Galileana, 1942.
- Raman, Sir Chandrasekhara Venkata, Pancharatnam, S.: The Optics of Mirages. *Proc. Indian Acad. Sci. A*. 49, 1959, str. 251-261.
- Ravikovič, A. N.: *Čarlz Laiel*. Moskva : Nauka, 1976.
- Rosenberger, Ferdinand: *Die Geschichte der Physik in Grundzügen mit synchronistischen Tabellen*. III. Braunschweig : Vieweg, 1890.
- Rousseau, Pierre: *Zgodovina znanosti*. Ljubljana : DZS, 1955.
- de Saussure, Horace Bénédict: *Essais sur l'hypométrie*. Neuchâtel, 1783.
- de Saussure, Horace Bénédict: *Voyages dans les Alpes*. Ženeva, 1779-1796. – Prevod: *Gebirgsreisen*, 1784-1796.
- Schönleben, Janez Ludvik: *Carniola antiqua et nova*. Ljubljana : Mayr, 1681.

- Schott, Gaspar, S. J.: *Magia Universalis Naturae et Artis*. Würzburg, 1657. – Ponatis: Bamberg : Schönwetter, 1671; Frankfurt, 1677.
- Schöttl, Gregor: *Des wöchentlichen Kundschaftsblattes im Herzogthume Krain*. Ljubljana : Eger, 1776.
- Schöttl, Gregor: *Tentamen Physicum de Fluidis in Genere ac in Specie de Aqua*. Ljubljana : Eger, 1771.
- Scopoli, Janez Anton: *Einleitung zur Kenntniss und Gebrauch der Fossilien*. Riga, 1769.
- Scopoli, Janez Anton: *Flora Carniolica*. Dunaj : Krauss, 1760. – Ponatis: Gradec : Akademische Druck, 1772.
- Scopoli, Janez Anton: *Principia mineralogiae systematicae et practicae*. Praga : Gerle, 1772.
- Serše, Saša: Začetki obrtnega šolstva na Kranjskem v obdobju 1750-1850. *Arhivi*, 22, 2000, št. 2, str. 41-46.
- Shaw, Trevor R.: *Bishop Hervey at Trieste and in Slovenia*. Acta Carsologica SAZU. 30, 2001, št. 2, str. 279-291.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : DZS, 1982.
- pl. Steinberg, Franc Anton: *Gründliche Nachricht von dem in dem Inner-Crain gelegenen Czirknitzer See*. Ljubljana : Reichhardt, 1758.
- Steska, Viktor: P. Gabriel Gruber. *Mitteilungen Des Muscalvercins für Krain*. 1905, str. 43-46.
- Stoeger, Joannes Nepomuk: *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu*. Dunaj : Congregationis mechitharisticae, 1855.
- Šorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor : Obzorja, 1984.
- Šumrada, Janez: Žiga Zois in Déodat de Dolomieu. *Kronika*. 49, 2001, št. 1-2, str. 65-72.
- Taufferer, Inocenc, S.J.: *Dissertatio Cl. Mairani De Causa Variationum Barometri. Tentamen Publicum ex Universa Philosophia. Prolusionis loco Explanabuntur Phaenomena motus Astrorum Systematis Copernicani*. Ljubljana : Heptner, 1760.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Ljubljana, Nürnberg : Endter, 1689.
- Valvasor, Janez Vajkard: The Zirknitzer Sea in Carniola described. *Phil. Trans.* XVI/191 1687, str. 414. – Prevod: Lacus Cirknicensis Potiora Phaenomena, ex principiis physicis & mathematicis explanatis. *Acta Eruditorum*. 9, 1689, str. 634-644.
- Vollständiger Bücher=Lexicon*, Erster Theil. Leipzig : Schumann, 1834.
- Voroncov-Beljaminov, B. A.: *Laplas*. Moskva : Nauka, 1985.
- Vrhovnik, Ivan: Mali zapiski. Kdaj je prišel Gruber v Ljubljano? *Mitteilungen Des Muscalvercins für Krain*. 15, 1905, str. 98-99.
- Walcher, Joseph, S. J.: *Kurzer Inhalt der mechanischen Collegien*. Dunaj : Kurzbock, 1759-1760. – Ponatis: 1767.
- Walcher, Joseph, S. J.: *Nachriten von den Eisbergen in Tyrol*. Dunaj : Kurzbock, 1773.
- Winter, Edward: *Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie*. Dunaj : Europa, 1971.
- Woltman (Woltmann), Reinhard: *Theorie und Gebrauch des Hydrometrischen Flügels*. Hamburg, 1790.
- Woltman, Reinhard: *Beiträge zur Hydraulischen Architectur*. Göttingen, 1791-1799.
- Woltman, Reinhard: Beobachtungen über die Brechung der Lichtstrahlen, die nahe über der Erdoberfläche hinfahren. *Ann. Phys.* 3, 1800, str. 397-438.

ZUSAMMENFASSUNG

Die pädagogische und wissenschaftliche Arbeit der Brüder Gruber

Anlässlich der 200-Jahr-Feier der Wahl Gabrijel Grubers zum General des Jesuitenordens werden im vorliegenden Beitrag bisher unbekannte Einzelheiten über seine physikalischen Forschungen veröffentlicht, die sein Halbbruder Tobija hatte drucken lassen. Nach einem kurzen Lebenslauf der beiden Brüder stehen die Autoren verzeichnet, die Gabrijel Gruber in seinen krainischen Briefen sowie in den Werken, die sich auf sie beziehen, zitiert. Es wird bewiesen, daß Gruber gute Kenntnisse von den Forschungen seiner Zeitgenossen hatte.

Es werden Grubers Forschungen zur Mechanik der Flüssigkeiten erörtert, die den Kern seiner Arbeit als Wissenschaftler und Ingenieur darstellen. Grubers wissenschaftliche Ergebnisse können mit denjenigen seiner Zeitgenossen verglichen werden, wie etwa Žiga Popovič (1705-1774), Scopoli, Hacquet und Zois. Mit seiner praktischen Arbeit bei der Projektierung des Kanals in Ljubljana, bei der er sich von der Arbeit des Jesuitenkreises um Bošković inspirieren ließ, übertraf er jedoch alle.

So wie viele krainische und andere Naturwissenschaftler setzte sich Gruber auch mit der Deutung der sich verändernden Oberfläche des Cerknica-Sees auseinander. Er war der erste, der sie mit der Niederschlagstätigkeit in Verbindung brachte. Grubers Briefe waren nicht nur naturwissenschaftliche Beobachtungen, sondern auch

Reiseberichte mit einem Hauch der Zeit, in der sie entstanden. Sie enthalten praktische Hinweise eines erfahrenen Mannes über gefährliche Räuber, Wettererscheinungen und andere Reiseerfahrungen.

Naturbeobachtungen verleiteten Gruber zur Erforschung optischer Phänomene, vor allem der Fatamorgana. Diese Naturerscheinung beobachtete er über mehrere Jahre; im Jahre 1781 vor allem experimentell, fünf Jahre später aber mit einem vorbildlichen mathematischen Apparat, wie es niemand vor ihm bis dahin in Krain getan hatte.

Gabrijel Gruber kannte Naturerscheinungen sehr gut, vor allem ihre technischen Nutzungsmöglichkeiten. Seine Erfolge am Hofe des russischen Zaren überraschen daher nicht weiter. Aufgrund der zahlreichen späteren Veröffentlichungen von Tobijas kann man darauf schließen, daß Gabrijel Gruber noch viele weitere Entdeckungen hätte machen können, wenn er sich nicht infolge der Notlage der Gesellschaft Jesu in seinen reifen Jahren auf politische Tätigkeit umorientiert hätte.

pregledni znanstveni članek

UDK 070(497.4)(043.2)

prejeto: 30. 4. 2003

Andreja Juvan

univ. dipl. francistka in novinarka, novinarka, Slovenska tiskovna agencija, Tivolska cesta 50, SI-1000 Ljubljana

Charles Nodier in Ilirija

IZVLEČEK

Članek predstavlja francoskega književnika Charlesa Nodiera ter njegovo publicistično in književno pisanje, ki ga je navdihnilo bivanje v Ljubljani, kjer je leta 1813 deloval kot zadnji urednik uradnega lista Ilirskih provinc *Télégraph officiel*. Poleg prispevkov, ki jih je Nodier spisal za *Télégraph*, so v članku predstavljeni tudi njegovi kasnejši, v Franciji objavljeni publicistični in književni prispevki, s poudarkom na tistih, ki zadevajo Slovence in slovensko. Ob koncu se članek ukvarja tudi z odmevom Nodiera pri Slovencih.

KLJUČNE BESEDE

Ilirske province, *Télégraph officiel*, Nodier, Francozi, Slovenci

SUMMARY

CHARLES NODIER AND ILLYRIA

In the article, Charles Nodier, a french litterateur, is presentend in the light of his publicistic and literary writing, inspired by his sojourn in Ljubljana, where he in 1813 worked as the last editor of the official newspaper of the Illyrian Provinces, the *Télégraph officiel*. Beside Nodier's writing for the *Télégraph*, the article also presents his later publicistic in literary works, published in France. The article focuses on Nodier's work, which concerns the Slovenians and the slovene. At the end, the article also deals with the response of Slovenians to Nodier.

KEY WORDS

Illyrian Provinces, *Télégraph officiel*, Nodier, the French, the Slovenians

Umestitev Charlesa Nodiera v Ilirijo

Obdobje francoske vladavine na slovenskih tleh je bilo v slovenski zgodovini že od druge polovice 19. stoletja deležno obširnega pregleda z različnih vidikov. Poleg splošnega pregleda obdobja Ilirskih provinc, ki ga nudijo vsa obča zgodovinska dela, obstaja vrsta knjig in člankov, ki se ukvarjajo z njegovimi posameznimi segmenti. Napoleonova Ilirija je bila tako že pretresena z gospodarskega, kulturnega, političnega in še kakšnega vidika v zvezi s slovenskim narodom. Tudi pričujoč članek se ukvarja z enim od vidikov zgodovine Ilirskih provinc. Obravnava namreč vprašanje pomena delovanja in ustvarjanja francoskega književnika iz prve polovice 19. stoletja Charlesa Nodiera za Slovence in slovenski narodno-kulturni preporod. Nodier je leta 1813 devet mesecev bival v Ljubljani ter tam urejal in pisal prispevke za uradni list francoske vlade v Iliriji *Télégraph officiel*.

Charles Nodier (1780-1844) je bil v prvi vrsti literat in kot takega ga opisuje tudi francoska literarna kritika. Pisatelja, ki je bil rojen še pod vladavino Ludvika XVI, bi lahko po ocenah literarnih kritikov označili kot literata, ki je zaradi ostroumnosti duha, enciklopedičnega znanja in delovanja na vseh mogočih področjih z eno nogo še trdno stopal po poti francoskega klasicizma, z drugo pa že oral ledino romantikom, predvsem zaradi svoje nagnjenosti do vsega fantastičnega, grozljivega, zaradi svojega pesimizma in tipično romantične drže moža, ki je vedno proti.

Njegovo življenje je že v otroštvu v Besançonu, kjer se je rodil 29. aprila 1780, zaznamovala francoska revolucija, že takrat pa se je tudi izkazal za dobrega govornika, ki obvlada jezik. Leta 1796 je postal pomočnik besançonskega bibliotekarja, leto kasneje pa ustanovil tajno društvo. Pot ga je nato nesla v prestolnico Pariz, kjer se je prvič srečal s porajajočim se romantizmom, istega leta pa tudi objavil svoje prve delo, prevod Shakespearjevih Misli. Kmalu so sledila njegova prva izvirna dela in romani.

Kot prvi veliki francoski romantik Chateaubriand je bil tudi Nodier velik nasprotnik Napoleona, kar je javno pokazal z objavo satirične ode *La Napoléone*, zaradi česar je bil aretiran, nato pa – zahvaljujoč zadnjemu generalnemu guvernerju Ilirskih provinc Fouchéju, ki je bil takrat francoski policijski minister – le izgnan iz Pariza v rodni Besançon. Leta 1808 se je poročil in postal profesor književnosti v mestu Dole. V tem času je napisal znanstvena dela o filologiji in entomologiji. Nekaj let je nato živel v Amiensu kot tajnik angleškega viteza Herberta Crofta, kmalu zatem pa je prišla na vrsto njegova ilirska avantura. Po vrnitvi v Francijo je deloval kot časnikar in urednik pri konservativnih časnikih *Journal des Débats* in *La*

Quotidienne ter objavil vrsto romanov, ki jih večinoma zaznamuje fantastičnost, pa tudi ilirska tematika, poskusil pa se je tudi v gledališču. V tem času je dozorel kot pisatelj in na pomembno mesto v francoski literaturi postavil žanr fantastične zgodbe.

Leta 1824 je bil imenovan za ravnatelja kraljeve biblioteke Arsenal, kjer je med letoma 1824 in 1827 zasedal prvi francoski romantični krožek, v katerem so sodelovali vsi veliki francoski romantiki kot Alphonse de Lamartine, Alfred de Vigny, Augustin Sainte-Beuve, Victor Hugo, Alfred de Musset in Alexandre Dumas starejši. V letih od 1832 do 1837 je izšlo njegovo zbrano delo. Zadnjih deset let Nodierovega življenja je zaznamoval predvsem sprejem v vrste prestižne Francoske akademije in sodelovanje pri *Revue de Paris*, kjer je kljub boleznim objavil številne zgodbe. Umrli je 27. januarja 1844, v 64. letu starosti. Pokopan je na znamenitem pariškem pokopališču Pere Lachaise.¹

Nodierovo bivanje v Ljubljani za časa Ilirskih provinc je v večini krajših biografij o književniku le omenjeno, pa tudi obširnejša biografska dela mu namenjajo le nekaj strani. Zaradi vsebine tega članka pa je potrebno omeniti ne le njegovo delovanje pri *Télégraph officiel*, marveč tudi vprašanje njegovega prihoda v Ilirske province in njegove prve vtise o tej deželi. O tem najbolje priča njegova korespondenca. Iz Nodierovih pisem zvestemu prijatelju Charlesu Weissu je razvidno, da ga je Napoleon 21. septembra 1812 imenoval za bibliotekarja mesta Ljubljana in da ga je generalni guverner Ilirskih provinc general Bertrand obenem obvestil, da mu je zaupal urednikovanje uradnega lista ilirskih pokrajin.²

Kot pravi Maixner, je izbira Nodiera za novega urednika *Télégrapha* padla prav zaradi slabega stanja, v katerem se je znašel ta časnik. Nodier je sicer v tistem času ravno iskal službo, ki bi mu prinesla boljši zaslužek. Kot navaja Pingaud, naj bi do njegovega imenovanja za bibliotekarja in urednika v Ljubljani pomagal dramatik Charles-Guillaume Etienne, ki je takrat opravljal službo cenzorja v Parizu.³ Po mnenju Maixnerja pa se ima Nodier za službo v Ljubljani zahvaliti predvsem pesniku Françoisu Tercyju, prihodnjemu svaku, ki je bil generalni sekretar intendance v Ljubljani, k njej pa ga je spodbujal tudi njegov nekdanji delodajalec Croft.⁴ Ker je nova služba Nodieru obljubljala dober zaslužek, prav tako pa si je želel opravljati prav delo bibliotekarja in časnikarja, ni veliko pomišljal.

¹ Nodier, *Romans*; Nodier, *Smarra, Tribly et autres contes*; Maixner, *Charles Nodier i Ilirija*.

² Nodier, *Correspondance inédite*, str. 135.

³ Pingaud, *La jeunesse de Charles Nodier*, str. 108.

⁴ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 15-16.

Charles Nodier, litografija (Nodier, *Romans*, str. 9).

Tako se je v začetku decembra 1812 skupaj z ženo in hčerko odpravil na pot in v Ljubljano pripotoval ob koncu tega meseca. V pismu Weissu 2. januarja 1813 je Nodier z navdušenjem opisal popotovanje po Italiji, začudenje nad spremembo podnebja na Kranjskem, podal pa že tudi prve vtise o Ljubljani, ki jo je tu, zanimivo, poimenoval Lubiane in ne Laybach. V pismu je tako med drugim zapisal, da je Ljubljana mesto "manjše od Dijona, a prijetno in veselo".⁵ V istem pismu je spregovoril tudi o stanovanju, kamor so ga nastanili, in ki ga je zaradi preprostosti in majhnosti primerjal s Sparto. Opisal je tudi večerjo pri generalnem intendantu Chabrolu, ki ga je presenetila zaradi bogastva. V enem izmed pisem Weissu je sicer Nodier tudi pohvalil ljubljansko knjižnico, ki da je vsako leto bogatejša.⁶

Nodier in *Télégraph officiel*

Nodier je bil zadnji urednik *Télégrapha*, ki ga je ustanovil že prvi generalni guverner Ilirskih provinc maršal Marmont. Slednji je 27. julija 1810 v Ljubljani ustanovil glavno cenzuro za Ilirske dežele. Tretji člen naredbe o ustanovitvi glavne cenzure je določal, da bo skrbela za uredništvo uradnega periodičnega lista, ki bo prinašal vladne akte, politične in drugačne novice. *Télégraph Offi-*

ciel des Provinces Illyriennes naj bi izhajal dvakrat na teden v dveh izdajah hkrati: ena v francoščini in nemščini, druga v italijanščini in ilirščini.⁷ Z ilirščino je bila mišljena srbohrvaščina oziroma štokavsko narečje Dalmacije, od koder je prihajal Marmont. V skladu s cenzurnim odlokom je 28. julija 1810 z datumom 25. julij izšel prvi oglas za *Télégraph officiel* v francoskem, italijanskem, nemškem in ilirskem, to je hrvaškem jeziku. V njem je bila med drugim francoščina imenovana za vladni in armadni jezik. Prva številka *Télégrapha* je nato izšla 3. oktobra 1810, a le v francoščini in italijanščini.

Urejanje uradnega lista je bilo poverjeno glavnemu cenzorju, njemu podrejeni pa naj bi bili prevajalci za italijanščino, nemščino in ilirščino. Glavni cenzor je bil ob začetku izhajanja *Télégrapha* Bartuo Benincasa, ki je pred tem pod francosko oblastjo v Zadru urejal prvi hrvaški list *Regio Dalmata – Kraljski Dalmatin* (1806-1810). Ilirska, torej hrvaška izdaja *Télégrapha* ni obstajala, ker ali ni bilo prevajalca ali so obstajale tiskarske težave, na slovensko izdajo pa nista mislila ne Marmont ne Benincasa.⁸ Nodier, zadnji urednik *Télégrapha*, je sicer v svojih spominih zapisal, da je list dva meseca izhajal tudi v slovenskem jeziku (*slave vindique*), kar pa se je spričo tudi sicer nezanesljivih podatkov v Nodierovih spominih in dejstva, da ni bil odkrit niti en sam slovenski primer lista, izkazalo za neresnično.

Italijanska izdaja *Télégrapha* je izhajala od 3. oktobra do 29. decembra 1810 in nato od 1. julija do 30. septembra 1812, predvsem zaradi tega, ker se je italijansko govorilo le v manjšem delu Ilirskih provinc, nemška pa od 2. januarja 1811 do 24. avgusta 1813. Prvi urednik lista je bil, kot je bilo že rečeno, Benincasa, a je funkcijo opravljal le dva meseca, oktobra in novembra 1810, nato pa prevzel položaj generalnega cenzorja in vrhovnega upravitelja javnih bibliotek v Ilirskih deželah. Sledil mu je Beaumes (od decembra 1810 do julija 1811), nato generalni tajnik ljubljanske intendance Paris (od julija 1811 do januarja 1813), kot zadnji pa je položaj prevzel Nodier (od januarja do septembra 1813).⁹

Namen *Télégrapha* je bila objava raznih vladnih odlokov in drugih uradnih sporočil ter političnih vesti, prispeval pa naj bi tudi k oblikovanju javnega mnenja in prinašal novice, ki bi zanimale prebivalstvo. Obsegal je od štiri do šest strani. Vesti so bile naslovljene z imenom države, od koder je novica prihajala, pri čemer ni nikoli manjkalo francosko cesarstvo. Povzete so bile večinoma ali po uradnem francoskem časniku *Le Moniteur uni-*

⁵ Nodier, *Correspondance inédite*, str. 141.

⁶ Nodier, *Correspondance inédite*, str. 143.

⁷ Tavzes, *Slovenski preporod pod Francozi*, str. 19.

⁸ Tavzes, *Slovenski preporod pod Francozi*, str. 20-24.

⁹ Kos, *Télégraph Officiel* in njegove izdaje, str. 6.

versel ali po časopisu *Journal des Débats*. Zadnji razdelek lista je bil naslovljen s *Provinces Illyriennes*, pod njim pa so bili večinoma objavljeni uradni odloki, ki so zadevali province, včasih pa tudi vesti iz črne kronike in razni oglasi pod naslovom *Avis*. Od 80. številke *Télégrapha* 5. oktobra 1811 so bile novice razdeljene v dve rubriki, naslovljeni *Extérieur* in *Intérieur*, torej na novice iz domovine, kamor so spadale tudi ilirske province, in tujine. Novice iz tujine pa tudi tiste iz domovine so večinoma prinašale razne politične vesti. Literarni prispevki so bili v listu do prihoda Nodiera redki. Prvi je bil objavljen v 17. številki 28. novembra 1810, šlo pa je za pesem z naslovom *Italia Girolama Agapita*, ki je bil takrat profesor retorike in zgodovine ter bibliotekar na centralni šoli v Ljubljani. Do prihoda Nodiera, ki je pomemben predvsem zaradi uvedbe zanimivega literarnega feljtona v časniku, je *Télégraph* po mnenju Tavzesa izpolnil le svoj prvi namen, to je objavo vseh pomembnih vladnih uredb.¹⁰

Za Slovence je do prihoda Nodiera kot urednika sicer pomembna objava Vodnikove Ilirije oživiljene, ki je izšla 31. julija 1811 v 61. številki *Télégrapha* v slovenščini s poleg stoječim latinskim prevodom. S toplo besedo jo je pozdravil tedanji urednik lista Paris.

Zanimivo je tudi navdušenje Jerneja Kopitarja za *Télégraph*. V pismu z dne 19. januarja 1811 je Jakoba Zupana nagovarjal, naj v uradnem listu objavlja svoje slavistične prispevke, a Zupan tega ni storil.¹¹ Tako je poleg Vodnika pri *Télégraphu* sodeloval le še frankofil Martin Kuralt, ki je 15. avgusta 1813 v 65. številki uradnega lista objavil latinsko prigodnico z naslovom *Die XV. Augusti, Elatae ad coelos Mariae sacro, Napoleonis natali*.

Šibka prizadevanja tako s strani urednikov Benincase, Beaumesa in Parisa kot slovenskih preporoditeljev so le malo doprinesla k zanimivosti in berljivosti *Télégrapha*. Prav zaradi tega dejstva je prihod Nodiera v Ljubljano toliko bolj pomemben. Nodier se je dela pri uradnem listu lotil z veliko vnemo, o čemer priča že dejstvo, da so bile po njegovem prihodu tudi politične vesti in novice iz črne kronike v *Télégraphu* napisane v bolj literarnem in manj administrativnem jeziku. Njegova največja zasluga pa je uvedba feljtona, v katerem se je, brez podpisa, loteval najbolj raznovrstnih tem, od literarne kritike, zgodovine Ilirije, geologije, botanike, meteorologije in lingvistike.

Kot pravi Tavzes, je bila uvedba feljtona v kak časnik popolna novost za ilirske dežele,¹² s čimer se verjetno ne bi popolnoma strinjal Vatovec, ki je za zametek feljtonističnih prispevkov označil že

rubriko *Povedanje od slovenskiga jezika* v prvem slovenskem časniku, Vodnikovih Ljubljanskih novicah. V njej se je namreč Vodnik loteval zgodovine, šeg in navad, lastnosti, jezikov, krajevnih imen in slovanstva Slovanov.¹³ Uvedba podlistka s strani Nodiera sicer skoraj zagotovo ni bila naključna, saj se je ta novinarska zvrst rodila prav v Franciji. Feljton so namreč prvič uvedli v *Journal des Débats* 28. januarja 1800. V to prilogo, ki je bila sprva uvrščena med oglase in šele kasneje v sestavni del časnika pod debelo črto ločnico, je idejni oče podlistka, abbé Jean Louis Geoffrey, kot prvi pisal gledališke kritike in zabavne prispevke.¹⁴

Kljub obširni tematiki je bil, kot ob nesistematičnosti vendarle kažejo njegovi feljtoni, Nodierov prvi namen pisati o lokalnih prebivalcih, njihovi zgodovini, literaturi in znanosti na splošno, kar je nakazal že v prvem feljtonističnem članku z naslovom *Statistique illyrienne*. Tam je zapisal, da bo namen statistike, se pravi celotnega sklopa feljtonov, "počasi zbirati gradivo za lokalno zgodovino".¹⁵ Pri tem lahko le domnevamo, da je bil Nodier v zvezi s prispevki v *Télégraphu* deležen pritiska francoskih oblasti. Nodierovi ilirski feljtoni so bili vsaj delno politično motivirani. Z njimi je namreč poskušal ustvariti vtis, da je umetno združena geografsko-politična tvorba ilirskih provinc naravna in že od nekdaj, kar seveda ni bilo res. Nodier sicer delno zaradi pomanjkljivega znanja, predvsem pa zaradi svojega značaja, ni imel nikoli, tudi kasneje v Parizu, popolnoma izoblikovanih pojmov o različnih jezikih in narodih na območju Ilirije, čeprav se je zanje zagotovo iskreno zanimal.

Prispevkov, v katerih se je Nodier ukvarjal z vsem, kar se bolj ali manj tiče ilirskega, je sedemindvajset. Poleg petindvajsetih feljtonov, ki so bili v uradnem listu večinoma objavljeni pod črto, sta bila še dva prispevka objavljena pod rubriko *Provinces Illyriennes*. Vsi članki z ilirsko tematiko pa se ne nanašajo na Slovence in jih zato članek ne obravnava.

Slovenska tematika Nodierovih člankov v *Télégraphu*

Nodierove prispevke v *Télégraph* officiel, ki bolj ali manj zadevajo Slovence, lahko delimo v štiri sklope. Prva skupina feljtonov tvori skupaj nekakšen poziv k sodelovanju pri uradnem listu, druga obravnava ilirski jezik, tretja ilirsko poezijo, v četrtem sklopu pa je en sam članek, v katerem se je Nodier v rubriki *Provinces Illyriennes* zavzel za uporne slovenske kmete.

¹⁰ Tavzes, *Slovenski preporod od Francozi*, str. 25.

¹¹ Dobrovoljc, *Slovenska književnost v dobi Ilirije*, str. 85.

¹² Tavzes, *Introduction*, str. XIII.

¹³ Vatovec, *Slovenski časnik*, str. 86.

¹⁴ Vatovec, *Slovenski časnik*, str. 88.

¹⁵ *TC*, 17. 1. 1813, št. 5; prevod po: Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 3.

Naslovnica prve številke časopisa *Télégraph officiel* (Vatovec, Slovenski časnik, str. 151).

"Kakšna dežela za topografa, to je tista, ki je pod svojimi pogledi združila dva največja prizora narave, morje in Alpe? Kakšna dežela za književnika, za slovničarja in filozofa, namreč tista, ki je ohranila izvoren jezik, tako prvobiten kot njene gore?"¹⁶ se sprašuje Nodier v svojem prvem članku v *Télégraphu*, *Statistique illyrienne*, z očitnim navdušenjem nad novo deželo. Prav iz tega navdušenja, ki se je porodilo ob pogledu na Nodieru doslej neznano pokrajino, se je francoskemu književniku verjetno porodila ideja, da bi v nezanimivem in iz Pariza kritiziranem uradnem listu francoske uprave poleg političnih in uradnih vesti domači učenjaki ob njegovi pomoči objavljali raznovrstne prispevke o svoji domovini, kulturi, jeziku in navadah. Jedro tega prvega članka tako tvori poziv domačim učenjakom, naj zbirajo gradivo o lokalni zgodovini in ga posredujejo uradu *Télégrapha*. Vsi prispevki bodo po Nodierovih besedah sprejeti s hvaležnostjo, napisani pa naj bodo v latinščini, nemščini, italijanščini ali francoščini – za ilirščino, ki bi bila v tem primeru

skoraj gotovo slovenščina, Nodier očitno ob sebi ni imel prevajalca. Kot kaže članek o ilirski statistiki, je bilo književniku veliko do sodelovanja (in priznanja) s strani domačih intelektualcev.

Nodier je s pozivom k sodelovanju pri načrtu statistike, ki bi vzbujala radovednost in zanimanje, nadaljeval v naslednjem članku, v šesti številki *Télégrapha* z naslovom *Bibliographie* in datumom 21. januar 1813, v katerem se sicer spominja del naravoslovca Janeza Antona Scopolija, ki je napisal dve pomembni naravoslovni knjigi z območja današnje Slovenije, *Flora Carniolica* in *Entomologia Carniolica*.¹⁷ Ker po Nodierovem mnenju Scopolijeva naravoslovna dela niso popolna, bi jih bilo potrebno dopolniti: "Menim, da bi moral to idejo predložiti ilirskim učenjakom, ki so svoj prosti čas posvetili naravoslovju, in ne dvomim, da je dediči slavnega Scopolijevega imena ne bi hitro sprejeli".¹⁸ Kot kaže ta članek, se je Nodier zagotovo že kmalu po prihodu v Ljubljano seznanil s tam živječimi slovenskimi učenjaki in njihovim delom. Ko govori o *savants illyriens* ima gotovo v mislih na prvem mestu barona Zoisa. Ta je v času francoske vladavine na dom sprejemal francoske goste, skoraj zagotovo tudi Nodiera, verjetno pa je tudi obiskoval večere v ljubljanski škofijski palači, kjer so si generalni guvernerji – z izjemo Fouchéja, ki je stanoval pri njem – uredili razkošno domovanje.¹⁹ V članku je francoski književnik cilj dal tudi na botanika Franca Hladnika, za katerega je prvi generalni guverner v provincah Marmont ustanovil botanični vrt, in pa seveda na Valentina Vodnika.

Tudi naslednji članek, ki je bil pod naslovom *De la manière d'étudier l'histoire d'Illyrie* objavljen v osmi številki uradnega lista 28. januarja 1813, nadaljuje poziv k sodelovanju. V njem se Nodier, kot kaže že naslov, ukvarja z načinom, na katerega bi bilo potrebno proučevati zgodovino Ilirije, ki prave zgodovine še nima. Kot ugotavlja, obstaja nekaj natiskanih in rokopisnih monografij o določenih mestih in provincah ilirskega naroda, ki jih tudi navede, a te so po njegovem mnenju pomanjkljive. Med drugim še zapiše, da ilirski narod nima lastnih zgodovinarjev, zaradi česar je potrebno za njegovo starejšo zgodovino konzultirati zgodovinarje velikih ljudstev, ki so bili v različnih časih povezani z njim. V članku je sicer predvsem zanimiva in omembe vredna primerjava Francije in Ilirije, ki na tem mestu ne more biti drugega kot območje današnje Slovenije, saj Nodier drugih delov provinc ni nikdar videl. "Mislim, da ni človeka, na poti iz Francije proti Iliriji, ki ob vstopu v Julijske Alpe ne bi pomislil, da je ponovno zagledal

¹⁷ Dobrovoljc, Charles Nodier. *Statistique Illyrienne*, str. 126.

¹⁸ *TO*, 21. 1. 1813, št. 6; prevod po: Dobrovoljc, Charles Nodier. *Statistique Illyrienne*, str. 4.

¹⁹ Dobrovoljc, Slovenska književnost v dobi Ilirije, str. 81.

¹⁶ *TO*, 17. 1. 1813, št. 5; prevod po: Dobrovoljc, Charles Nodier. *Statistique Illyrienne*, str. 2.

*svojo domovino. V fizionomiji, v navadah, v vsem narodnem značaju obstaja ne vem kakšna podobnost, ki gane srce; in če ga je naključje rodilo ob vznožju švicarskih Alp, postane ta podobnost še bolj osupljiva.*²⁰ Prav iz te podobnosti Nodier, ki se je sam rodil ob vznožju švicarskih Alp, povleče z današnjega stališča smešno hipotezo, da sta galško in ilirsko – to je južnoslovansko – ljudstvo istega izvora. Omenjeno primerjavo je v *Geschichte Krains* kot zanimivost izpostavil že Dimitz.²¹

Nodierovo razpletanje o ilirski zgodovini ni ostalo brez odmeva. V deseti številki z datumom 4. februar 1813 je bilo pod rubriko *Provinces Illyriennes* objavljeno pismo uredniku – *Au Rédacteur*, v katerem se je nepodpisani pošiljatelj dokaj ostro odzval na Nodierove navedbe o tem, da Ilirija še ne pozna pravega zgodovinskega dela. Pošiljatelj v njem urednika med drugim opominja na zgodovinarja Valvasorja, pismo pa naj bi poslal zaradi literarnega ponosa Ilirije. Omenjeno pismo je gotovo poslal nekdo iz Zoisovega kroga,²² kar dokazuje, da so bili slovenski učenjaki pozorni na Nodierovo pisanje. Književnik je na kritično pismo odgovoril še v isti številki. V svojem *Réponse* se je izgovoril, da je v članku le menil, da Ilirija še ne pozna splošne zgodovine. Ker Ilirija kot taka do prihoda Francozov sploh ni obstajala, seveda dotlej ni bilo ilirskih zgodovinarjev in zgodovine. Da bi se dodatno izvele in na bralce naredil vtis s svojim poznavanjem zgodovine provinc, ki je bilo po mnenju Dobrovoljca le namišljeno, je Nodier v odgovoru navedel kar nekaj imen zgodovinarjev, ki so se ukvarjali z zgodovino ilirskih krajev. Te pa je preprosto izbrskal iz knjig, ki so bile na voljo v ljubljanski licejski knjižnici, na primer v Linhartovi *Geschichte von Krain und übrigen südlichen Slaven Österreichs*.²³

Kljub temu, da mu je nekdo iz Zoisovega kroga z zgoraj predstavljenim pismom zadal vsaj blago zaušnico, Nodiera to ni ustavilo, da se Iliriji, Ilircem, predvsem pa slovenskim učenjakom ne bi še naprej poskušal pokloniti ali jim vsaj polaskati. Tako v članku z naslovom *Rapido Sguardo etc. Coup d'oeil rapide sur l'état actuel des sciences en Allemagne. (Opuscoli scientifici du docteur Fr. Tantini.)* Pise, 1812, in 8. v 23. številki 21. marca 1813 razpravlja o delu italijanskega zdravnika in naravoslovca Francesca Tantinija iz prve polovice 19. stoletja, v katerem je ta analiziral stanje literature in znanstvenih ved v Nemčiji. Ta feljton neposredno nadaljuje namen, ki ga je Nodier iz-

postavil v svojem prvem članku v *Télégraphu*, to je zbirati in predstavljati vse, kar se tiče lokalne zgodovine, jezika, kulture, literature. Kot pravi, se je za predstavitev Tantinijevega dela odločil zaradi dejstva, ker Ilirija, če že ni vključena v nemško politično območje, spada vsaj v njegovo literarno območje. Članek je književnik nato izkoristil predvsem za poklon Ilirskim provincam, ki so zaradi izjemnega geografskega položaja uživale stik z najlepšimi svetovnimi literaturami, njihovi prebivalci pa zaradi tega govorijo tako francoski, nemški kot italijanski jezik. Nadalje je navedel, da je Tantini prepotoval Ilirijo, oziroma vsaj tisti njen del, kjer govorijo nemško, in kot razsvetljeni opazovalec videl Kranjsko.²⁴

Tu je Nodier menil, da je Tantinija v Ljubljano pripeljala verjetno prav ljubezen do mineralogije, kjer je imel priložnost videti in občudovati učenjaka, ki dela čast temu mestu. Verjetno z namenom polaskati baronu Zoisu, je urednik *Télégrapha* nato prevedel cel odstavek iz Tantinija, v katerem se je slednji poklonil slavnemu slovenskemu učenjaku: *"Baron Zois si je s svojimi talenti, pronicljivostjo, velikim znanjem, ki je rezultat njegovega študija in velikega poznavanja glavnih sodernih jezikov, pa tudi z velikodušnostjo in dobrodelnostjo, pridobil ne samo največjega spoštovanja med naravoslovci, postal je tudi zgled za sodržavljane, ki nanj gledajo kot na očeta."*²⁵

Nodier je 6. maja 1813 v 36. številki *Télégrapha* napisal še en članek pod istim naslovom, a ta se vsebinsko popolnoma loči od prvega. Tu ni več govora o samem Tantinijevem delu, niti se Nodier več ne ukvarja s slovenskimi učenjaki. Članek je namreč posvečen kritičnemu pretresu stanja francoske književnosti tistega časa, s poudarkom na vplivu, ki ga sta ga imela nanjo Goethe in Schiller. Nodier tematiko tega feljtona logično nadaljuje v 42. številki *Télégrapha* 27. maja 1813 pod naslovom *De l'influence de Goethe et de Schiller, sur les nouvelles Écoles dans la littérature française, 2e article*, v katerem okerca posnemovalce teh dveh nemških avtorjev v Franciji. Članek za slovensko inteligenco tistega časa ne bi bil pomemben, če ne bi Nodier v njem kot eden izmed prvih na slovenskih tleh omenjal Goetheja in Schillerja. Kot pravi Lojze Krakar, ki se je ukvarjal z vplivom Goetheja pri Slovencih, ni znano, katera Goethejeva dela so brali člani Zoisovega kroga in kako so jih sprejemali. Je pa znano, *"da je časnik Télégraph officiel... v svoji 42. številki seznanjal bralce med drugim z Goethejevim in Schillerjevim vplivom na francosko književnost. V tem članku je bil ome-*

²⁰ *TC*, 28. 1. 1813, št. 8; prevod po: Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 9.

²¹ Dimitz, *Geschichte Krains*, IV, str. 356.

²² Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 129.

²³ Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 129.

²⁴ *TC*, 21. 3. 1813, št. 23; prevod po: Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 25.

²⁵ *TC*, 21. 3. 1813, št. 23; prevod po: Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 26.

njen tudi Werther, česar Vodnik – in morda še kdo iz njegovega kroga – bržkone ni prezrl.²⁶

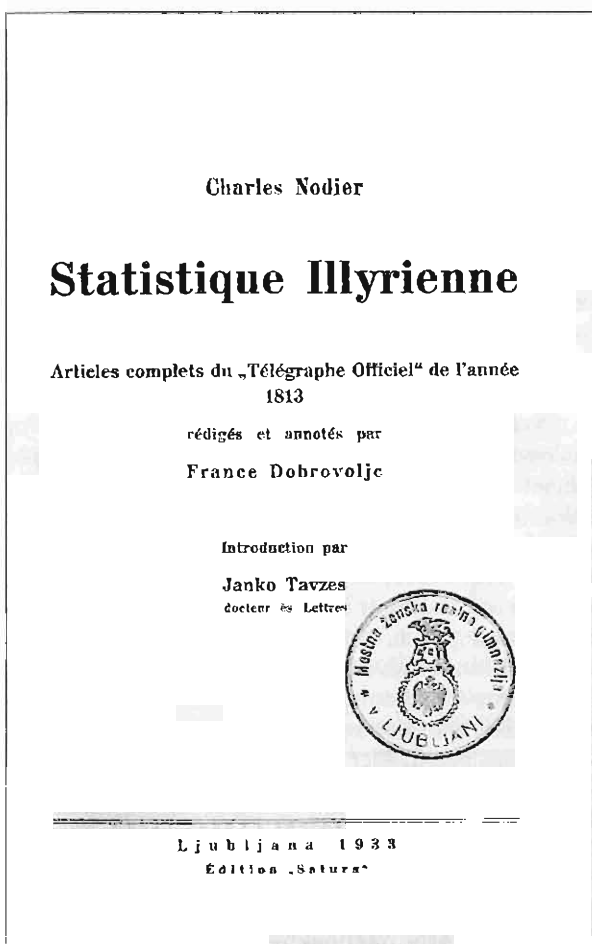
Naslednji sklop Nodierovih člankov, ki so zanimivi za slovenski kulturni prostor, zadeva njegova razpletanja o ilirskem jeziku. Gre za štiri članke, naslovljene z *Langue illyrienne*, od katerih je četrti posvečen Vodnikovemu načrtu za izdelavo nemško-slovensko-latinskega slovarja. Pred podrobnim vpogledom v te članke je potrebno izpostaviti, da se je francoski književnik ves čas ljubiteljsko ukvarjal z lingvistiko, ki je bila po njegovem mnenju "najčistejša in najbolj inteligentna znanost, kar jih je Bog podaril človeku".²⁷ Nodier se je zanimal za iskanje prvotnega jezika, to je neke vrste prototipa jezikov, s čimer so se ukvarjali njegovi številni sodobniki. Teorija prvotnega jezika predvideva, da se je prvotna govorica (*première langue mère*) med širjenjem po zemlji spridila in razpadla na neke vrste matične jezike (*langues-mères*), iz katerih so se rodili sekundarni jeziki

(*langues-filles*), Nodier in njegovi somišljeniki pa so, kot je dokazala zgodovina, napačno in neuspešno izvor jezikov iskali v keltščini.²⁸

Ob prihodu v Ljubljano je Nodier svojo lingvistično tezo razširil tako, da je med matične jezike uvrstil tudi ilirščino, kar se odraža v njegovih ilirščini posvečenih člankih. Tako v prvem v nizu štirih člankov v 43. številki *Télégrapha* 30. maja 1813 obžaluje, da se z ilirskim jezikom kot enim izmed matičnih jezikov ne ukvarja niti eno priznано literarno društvo. Sicer ljubiteljski lingvist v tem članku istoveti pojma ilirski in slovanski jezik (*langue slave*). Po mnenju Pogačnika se termin slave pri Nodieru pod vplivom italijanščine pojavlja tako za slovanščino kot slovenščino.²⁹ V prvem, drugem in tretjem članku o ilirskem jeziku (*Télégraph officiel*, 3. 6. 1813, št. 44; *Télégraph officiel*, 6. 6. 1813, št. 45), kjer se ukvarja s predstavitvijo nekaterih besed iz srbohrvaškega slovarja Josepha Voltiggija oziroma Voltića (1750-1825) iz leta 1802 in njihovimi domnevnimi francoskimi izpeljankami, Nodier slovenščine ne izpostavlja kot samostojnega jezika. V drugem članku o ilirskem jeziku sicer ugotovi, da ilirski jezik, ki ga, kot pravi, sam zelo slabo razume, sestavlja veliko število zelo različnih narečij, kaj več pa ne. Nodierove siceršnje ugotovitve, po katerih naj bi imel nenatančno definirani ilirski jezik pomembno vlogo pri oblikovanju francoskih ali celo latinskih besed, slovenski učenjaki niso vzeli resno, čeprav so jim morda laskale.³⁰

Nodier je kmalu po prihodu v Ljubljano spoznal Valentina Vodnika in mu predstavil svoj etimološki slovar, ki je ravnokar izšel v Parizu, pri čemer je Vodnik takoj ugotovil njegove pomanjkljivosti in Nodierovo veselje nad jezikovnimi uganjaji brez znanstvene podlage.³¹ Tako so bili slovenski učenjaki že pred članki na temo ilirskega jezika seznanjeni z Nodierovim kvaziznanstvenim jezikovnim ukvarjanjem. Nodier se je očitno tudi sam zavedal svojih pomanjkljivosti, kritik glede drugega članka o ilirskem jeziku pa naj bi bili deležni tudi s strani francoske uprave.³² Verjetno je prav zato v tretjem članku med drugim zapisal: "Moje domneve, ki nimajo zaslug znanosti, so pa vsaj dobronamerne, ne morejo biti popolnoma nekoristne, pa četudi bi bile popolnoma zgrešene."³³

Ob omenjenih Nodierovih jezikovnih cvetkah,

V *Statistique Illyrienne* so objavljeni vsi Nodierovi članki iz *Télégraph officiel*.

²⁶ Krakar, *Goethe pri Slovencih*, str. 15.

²⁷ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 30.

²⁸ Pogačnik, Nodierovi pogledi na jezike Ilirije, str. 364.

²⁹ Pogačnik, Nodierovi pogledi na jezike Ilirije, str. 365.

³⁰ Pogačnik, Nodierovi pogledi na jezike Ilirije, str. 367.

³¹ Dobrovoljc, *Slovenska književnost v dobi Ilirije*, str. 89.

³² Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 145.

³³ Pogačnik, Nodierovi pogledi na jezike Ilirije, str. 367. V: *TO*, 6. 6. 1813, št. 45; povzeto po: Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 68. Iz Dobrovoljčevega dela je prevajal tudi Pogačnik.

kot jih imenuje Pogačnik,³⁴ v prvih treh člankih o ilirskem jeziku je zato mnogo pomembnejši Nodierov četrti članek o ilirskem jeziku, ki je bil objavljen v 51. številki *Télégrapha* 27. junija 1813. *Langue illyrienne. – Deutsch-slovenisch-lateinisches Wörterbuch. Slovar nemško-slovensko-latinski, c'est-à-dire, Dictionnaire allemand-slave-latin, par le professeur Valentin Vodnik. Prospectus.* namreč predstavlja Vodnikov načrt nemško-slovensko-latinskega slovarja. V tem članku Nodier najprej ugotovi, da bi bilo težko napisati slovar, ki bi zajel ves slovanski jezik, to je *langue slave*, ki ga govorijo "od Jadrana do Baltika, od Črnega do Severnega morja, pod janičarjevim šotorom in v kolibi na Kamčatki".³⁵ Zato Nodier toliko bolj pohvalno oceni načrt Vodnikovega slovarja:

"Gospod profesor Valentin Vodnik je torej pokazal odličen okus, ko nam je naznanil, da bo izbiro besed, ki naj bi bile zastopane v njegovem slovarju, omejil na jasno zaokroženo narečje, ki ga natančneje imenujejo karnijsščina in ki ga brez kakršnihkoli razlik govorijo na Kranjskem in Koroškem, v Trstu in Gorici. Spričo tega bomo natančno vedeli, kje so meje ene od velikih razdelnih enot slovenskega jezika, mimogrede tiste, ki so jo slovaropisci doslej najmanj upoštevali, čeprav nosi v sebi vse značilne poteze velike starosti in avtonomne čistosti, tako da jo nekateri učenjaki obravnavajo kot vzorec za vse ostale."³⁶

V tem članku pride torej Nodier do za Slovence zelo pomembne ugotovitve, to je, da obstaja karnijsščina oziroma kranjsščina, ki se govori na jasno zaokroženem območju, pa čeprav ta za Nodiera še vedno predstavlja le narečje. Do te ugotovitve so mu zagotovo pomagali učenjaki Zoisovega kroga s samim Vodnikom na čelu.

Če Nodier za časa bivanja ni prišel do zaključka, da se na območju Ilirije ne govorijo le različna narečja, marveč samostojni jeziki, je to vsaj nekako ugotovil kasneje, čeprav popolnoma razjasnjenih pojmov o tem vprašanju ni imel nikoli. Najprej je ilirski jezik omenil v odmevnem članku z naslovom *Laybach*, ki je izšel 15. januarja 1821 v pariškem časniku *La Quotidienne*, nato v članku z naslovom *La Langue et la littérature illyriennes*, objavljenem v *Dictionnaire de la Conversation* iz leta 1836, pa tudi v članku, ki je izšel posthumno leta 1852 v *Revue de Paris*. V *La Quotidienne* je Nodier glede jezika v Ljubljani zapisal: "Narodni jezik je vendska slovanščina, ki se le v maločem razlikuje od hrvaščine in prave istrjsčine".³⁷ Tu je torej slave *vindique*, torej sloven-

ščina, za Nodiera že postala jezik. Nekaj let zatem pa je v *Dictionnaire de la Conversation* ugotovil: "Pravega ilirskega jezika ni; jezik, ki ga govorijo prebivalci Ilirije, je slovansko narečje, ki je razdeljeno na toliko različnih narečij, kolikor šteje različnih naravnih pokrajin Ilirija."³⁸

Kaj Nodieru tu pomeni termin narečje, ni povsem jasno. Po mnenju Pogačnika pa narečje pri njem obsega dve stopnji – prva naj bi ustrezala današnjim slovanskim jezikom, druga pa dejanskim slovenskim narečjem.³⁹ V posthumno objavljenem članku je Nodier pisal o ilirski poeziji, ki jo tu imenuje slovansko (*poésie des Slaves*) in slovanskem jeziku (*langue slave*), ki v tem prispevku med drugim obsega dalmatinsko, hrvaško in vendsko narečje.⁴⁰ Sicer se Nodier v poilirskem obdobju ni preveč poglobljal v vprašanje ilirskega jezika. Termin *slave* je sicer kasneje zamenjal z *esclavon*, termin *carnique*, ki naj bi ustrezal slovenščini, pa najprej s *slave vindique*, kot kaže članek v *La Quotidienne*, kasneje pa tudi z *esclavon vindique*.⁴¹

Naslednji sklop člankov, tistih o ilirski poeziji, ki so bili sicer v poilirskem obdobju deležni največje pozornosti s strani Nodiera samega pa tudi s strani njegovih sodobnikov in kasnejših kritikov, je za Slovence zanimiv le z vidika Nodierovega napačnega razumevanja samega območja Ilirije. Štirje članki obravnavajo poezijo Dalmacije, Hrvaške in Srbije, slovenske poezije pa se v ničemer ne tičejo, verjetno tudi zaradi dejstva, ker v tistem času pravzaprav sploh še ni obstajala – z izjemo same ljudske poezije, ki pa so jo v času Ilirije šele zbiral (s tem se je na primer ukvarjal Jakob Zupan) – in pa Vodnikovih Pesmi za pokušino. Trije članki z naslovom *Poésies illyriennes* so izšli v *Télégraph officiel* aprila (11. 4. 1813, št. 29; 22. 4. 1813, št. 32; 25. 4. 1813, št. 33), četrti z naslovom *Le Ver Luisant, d'Ignazio Giorgi* pa junija 1813 (*Télégraph officiel*, 20. 6. 1813, št. 49).

V prvem feljtonu Nodier morlaškega, to je dalmatinskega pevca, primerja z Ossianom, legendarnim keltskim bojevnikom in bardom iz 3. stoletja. Domnevne Ossianove pesmi je ob koncu 18. stoletja izdal Škot James Macpherson, v evropskem literarnem svetu, kjer se je ravno porajal romantizem, pa so vzbudile veliko zanimanje. Pri tej Nodierovi primerjavi ni nič spornega, razen dejstva, da dalmatinskega pevca imenuje barda Julijskih Alp, kar očitno kaže na Nodierovo nerazumevanje same geografske razsežnosti ilirskih provinc in posledično kulturne raznolikosti. Tako je tudi dalmatinski pevec največkrat imenovan kar ilirski pevec.

³⁴ Pogačnik, Nodierovi pogledi na jezike Ilirije, str. 367.

³⁵ *TO*, 27. 6. 1813, št. 51; povzeto po: Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 79.

³⁶ *TO*, 27. 6. 1813, št. 51; prevod po: Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 80.

³⁷ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 63.

³⁸ Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 149.

³⁹ Pogačnik, Nodierovi pogledi na jezike Ilirije, str. 366.

⁴⁰ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 100-101.

⁴¹ Pogačnik, Nodierovi pogledi na jezike Ilirije, str. 367.

Ob koncu tega članka, v katerem nadalje govori o dalmatinski pesmi in kolu in domnevnem dalmatinskem vampirizmu, kar so njegovi kritiki večkrat izpodbijali, pa Nodier poziva k zbiranju ljudske poezije v "tem lepem narodnem jeziku".⁴² torej fiktivnem ilirskem jeziku.

V drugem in tretjem feljtonu o ilirski poeziji se je Nodier lotil predstavitve srbske ljudske balade Hasanaginice in obenem objavil dele pesmi v francoskem prevodu. Balada je sicer svetovno znana postala prav potem, ko jo je v že omenjenem delu v originalu in v italijanskem prevodu izdal Fortis, še bolj pa potem, ko jo je v nemščino prevedel Goethe. Nodier sicer pravi, da Fortisovega prevoda ni imel pri roki, kar je glede na dejstvo, da ga je bilo moč najti v Ljubljani, prav malo verjetno, in da se je zato prevoda pesmi lotil s pomočjo "neke preproste osebe".⁴³ Izmed štirinajstih prevodov Hasanaginice v francoščino naj bi bil Nodierov prevod v *Télégraphu* drugi.⁴⁴ Četrty Nodierov članek o ilirski poeziji pa je posvečen predstavitvi pesmi Ignjata Djurdjica (1675-1737), dubrovniškega pesnika in zgodovinarja, Le ver Luisant oziroma Sviječnjak ali Zgoda ljuvena.

V 64. številki *Télégrapha* 12. avgusta 1813 je pod rubriko *Provinces Illyriennes* izšel za Slovence najzanimivejši Nodierov članek. V njem je književnik spregovoril o vsakodnevnih pritožbah, ki jih je francoska vlada zaradi davkov dobivala tako s strani fevdalnih gospodov kot kmetov. Pri tem je zapisal, da je generalni guverner Fouché od svojih intendantov zahteval, naj uporabijo vsa mogoča sredstva za spravo med kmeti in gospodi. V članku je Nodier obsodil vsakršno upiranje, a se obenem očitno postavil na stran kmetov, saj je med drugim zapisal, da morajo intendantii fevdalce opomniti, "da so ti kmetje ljudje, in če morajo izpolniti naloge in plačati dajatve, pa imajo tudi pravice, ki jih zakoni zagotavljajo vsem".⁴⁵ Nodier je v svojih spominih po lastnih navedbah sam generalnega guvernerja Fouchéja razsvetlil, da upor kmetov ni političen, da se ti upirajo le zaradi dvojnih davkov, da je vlada razglasila odpravo tlačanstva in zaščito pred zlorabo fevdalcev ter dajatve na skupni ravni.⁴⁶ Članek je Nodier po lastnih navedbah objavil dan po tem pogovoru s Fouchéjem. Ta ga je po objavi vprašal, kje je našel te "kaprice", nakar mu je Nodier odgovoril: "V moji zavesti, gospod, in tako zelo sem jih pripravljen

priznati pred celo deželo, da sem jih dal prevesti in natisniti v ljudsko slovanščino."⁴⁷

Prav ta Nodierova izjava naj bi botrovala ideji za slovensko izdajo *Télégrapha*, ki naj bi nato dva meseca dejansko obstajal. To se je izkazalo za zgodovinsko neresnico, ostaja pa velika možnost, da je omenjeni članek bil preveden in objavljen v slovenščini, čeprav ga do danes niso odkrili. Znano je namreč, da so Francozi različne odloke in uradne izjave objavljali tudi v slovenskem jeziku, pa tudi, da jih je večinoma prevajal Valentin Vodnik.⁴⁸

Slednji je sicer zadnji za Slovence pomemben članek, objavljen v *Télégraph officiel*. Ljubljanska epizoda je bila za Nodiera pomembna, saj je kmalu po vrnitvi v domovino v časopisnih prispevkih nato pa tudi v književnih delih nadaljeval s pisanjem na temo ilirskega, pa tudi slovenskega.

Nodierove ilirske razprave v francoskem tisku

Že kmalu po članku o upor slovenskih kmetov se je moral Nodier skupaj s francosko upravo in uradnim listom umakniti iz Ljubljane v Trst. Tam je 31. avgusta objavil članek o topografiji Dubrovnika, nato pa je izšlo še sedem števil *Télégrapha*, zadnja 26. septembra 1813. Zatem je francoski književnik skupaj z družino pobegnil v Francijo. Zahvaljujoč Charlesu-Guilaumu Etiennu, ki mu je pomagal že do službe v Ljubljani, je Nodier 29. novembra 1813 dobil mesto pri pariškem *Journal des Débats*.

V tem časniku je Nodier lahko nadaljeval s pisanjem o Iliriji, kjer je imel pred ostalimi pisci, ki so se ukvarjali s to tematiko, prednost, da jo je obiskal. 14. in 21. februarja 1814 je pod naslovom *Littérature slave* ponatisnil tri članke o ilirski poeziji iz *Télégraph officiel*. Te je sicer kasneje z več ali manj spremembami objavil še trikrat. Najprej leta 1820 v *Mélanges de littérature et de critique*, zatem v skrajšani obliki pod naslovom *La chant de Morlaques* v *Annales romantiques* v letih 1827 in 1828 in nato še leta 1836 v svojem *Dictionnaire de la Conversation*.⁴⁹ Ti članki niso pomembni za slovensko literaturo, v kolikor jih ne spremljajo Nodierova stališča o ilirskem jeziku.

Zanimivejša je v *Journal des Débats* Nodierova ocena knjige *L'Illyrie et la Dalmatie ou mœurs, coutumes et usages de leurs habitants* Baltazarja Hacqueta. Gre za Francoza, ki je ob koncu 18. stoletja več kot desetletje bival v Sloveniji, njegovo delo pa je iz nemščine v francoščino prevedel

⁴² *TC*, 11. 4. 1813, št. 29; prevod po: Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 44.

⁴³ *TC*, 22. 4. 1813, št. 32; prevod po: Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 44.

⁴⁴ Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 140.

⁴⁵ *TC*, 12. 8. 1813, št. 64; prevod po: Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 94.

⁴⁶ Nodier, *Souvenirs de la révolution*, str. 312.

⁴⁷ Nodier, *Souvenirs de la révolution*, str. 314.

⁴⁸ Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 153.

⁴⁹ Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 138.

Breton. Nodier v članku, ki je bil objavljen 1. februarja 1815, najprej ugotavlja, da je pred francosko zasedbo le malo Francozov poznalo Ilirijo, po obdobju 1806-1814 pa naj bi se to precej spremenilo. Zaradi tega, še pravi Nodier, je nekdanjemu generalnemu guvernerju Ilirskih provinc Bertrandu predlagal ustanovitev Svobodne ilirske akademije (*Académie libre illyrienne*), da pa do tega zaradi francoske evakuacije iz provinc ni prišlo. Akademija naj bi se ukvarjala s statistiko Ilirije, saj so bile doslej te dežele opisane le v nekaj spisih dveh ali treh spoštovanja vrednih pisateljev. Ti pa so jih slabo napisali, ker je bilo njihovo znanje o deželah povprečno, obenem pa niti niso poznali jezika prebivalstva.⁵⁰

Nodier sicer v članku Hacquetu na eni strani očita, da je videl le Kranjsko, na drugi pa Fortisu, da le Dalmacijo, zato bi bilo potrebno zgodovino Ilirije poiskati pri drugih avtorjih. Med njimi na prvo mesto postavi Kreglianovič-Albinonija in F. M. Appendinija, ki sta se ukvarjala predvsem z Dalmacijo, za Slovence pa je med ostalimi navedenimi avtorji pomembna omemba Vodnika in Zoisa. Ob razpredanju o Hacquetovem delu Nodier sicer zapiše marsikatero neresnico. Tako sebe označi za poznavalca Hrvaške, pa čeprav je videl le Kranjsko in Istro. Ima tudi pripombe na nekatere Hacquetove navedbe v zvezi s praznoverjem slovenskega prebivalstva.

Ilirske avanture se je Nodier spomnil še v enem članku. S slovenskega vidika gre za najpomembnejši Nodierov članek po padcu Ilirskih provinc, saj je v celoti posvečen Ljubljani. Književnik ga je objavil 15. januarja 1821 v časniku *La Quotidienne* pod naslovom *Laybach* in to v času kongresa svete aliance v Ljubljani. Članek je dosegel tudi slovensko prestolnico in tam dvignil precej prahu. Že istega leta je namreč Blaž Krobat, prijatelj Franceta Prešerna in njegov kasnejši odvetniški predstojnik, v 24. in 25. številki *Ilyrisches Blatt* 15. in 22. junija s podpisom B.R. Chroat, Ilirec, objavil obširen in ostro kritičen odgovor nanj.

Če najprej pogledamo Nodierov članek, je ta v njem Ljubljano opisal z vseh mogočih vidikov, pri čemer je na mnogih mestih ponovno pustil prosto pot svoji domišljiji. Prav zaradi tega je bil s strani slovenske inteligence deležen kritičnega pretresa. Nodier je najprej zapisal, da je Laybach prestolnica Kranjske, leži pa v nekdanji Vendski Iliriji. V antiki so jo imenovali Aemon. *"Ime Laybach so ji dali Avstrijci. Italijani jo imenujejo Lubiana, domačini pa Lublan. Ta različna imena so tudi imena reke, ki jo zaliva in ki jo po vsej svoji dolžini loči na dva*

skoraj enaka dela."⁵¹ Nadalje Nodier navede, da Ljubljana ne šteje več kot dvajset tisoč prebivalcev in da je narodni jezik vendska slovenščina, kar sem že omenila ob Nodierovih člankih o ilirskem jeziku v *Télégraph officiel*. Pri tem doda, da *"ni nikogar, ki ne bi obenem znal tudi nemščine ali italijanščine ali moderne grščine ali pogosto vseh teh jezikov hkrati"*.⁵² Da novogrško v Ljubljani niso govorili, je jasno. So pa takrat grško govorili v Trstu, kjer je bilo veliko število grških priseljencev, ki so bili pomembni predvsem za trgovinsko dejavnost v tem mestu.

Nodier nadalje še zapiše, da je Ljubljančanom med francosko zasedbo domača postala tudi francoščina in da sta v Ljubljani mnogo bolj kot pri najvišjih razredih francoske družbe razširjeni latinščina in stara grščina. V članku književnik naprej opisuje ljubljanske ulice, ki so široke in čiste, ter navede, da sta oba dela mesta povezana s tremi mostovi. Spregovori celo o fizičnem vidiku Kranjcev. Ti so visoki in robustni, ženske pa imajo lepo kožo, a žal *"slabo okrašena usta"*,⁵³ verjetno zaradi slabe kakovosti vode. Ženske naj bi tudi imele pretiran okus za okrasje, ples in zabavo, a ljubko narodno nošo. Pri tem Nodier ne pozabi pohvaliti moralnih kakovosti Ljubljančanov, ki so trezni, pobožni, gostoljubni ter delavni in ki v spominu ne nosijo niti ene revolucije, niti ene politične nevihte, niti prehodnega nereda.⁵⁴ Doda še, da *"še ljudje, ki so več let živeli v Ljubljani, ne spomnijo, da bi bilo kdaj govora o kakem zločinu... Leta 1812 je minilo 51 let odkar je Ljubljana videla smrtno kazen, tam pa ne poznajo niti oblike niti uporabe priprav, ki v drugih delih Evrope služijo usmrtitvi obsojencev"*.⁵⁵

Nodier spregovori tudi o gospodarski situaciji, pri čemer navede, da je Ljubljana v rednih stikih z Dunajem in Benetkami pa tudi s Carigradom, kar je bilo res le med francosko celinsko blokado na tem območju. Spomni se tudi nekaterih drugih slovenskih mest, pa tudi rek. Govori o bogati flori in favni in celo o velikem ulovu rakov v Ljubljani, pa tudi o tem, da Kranjci očitno ne marajo udobja, saj so si morali tam živeči Francozi pripeljati pohištvo. Šele s Francozi so se domačini kljub bližini Benetk seznanili tudi z nekaterimi igrami na srečo. Seveda Nodier omeni tudi znanstvene razmere v Ljubljani in izkoristi priložnost, da se ponovno pokloni slovenskim učenjakom. Med tistimi, ki jih je proizvedla Ljubljana, tako navede naravoslovca Scopolija, nato pa mineraloga Zoisa, Pezzneigerja, prevajalca vrste grških pesnikov, Vodnika, Adelunca, slovničarja Gientza,

⁵⁰ Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 144; Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 36.

⁵¹ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 63.

⁵² Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 63.

⁵³ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 64.

⁵⁴ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 64.

⁵⁵ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 64.

zdravnika Jennikerja in bibliotekarja Kalisterja. Na koncu članka Nodier seveda ne pozabi poudariti, da ti niso mogli drugega kot uspevati pod vplivom modrih in zmernih francoskih oblasti.⁵⁶

Članek o Ljubljani je kljub nekaterim pretiravanjem in napakam, ki so Nodieru tako rekoč lastna, ne le zanimiv, marveč resnično naklonjen prebivalcem slovenske prestolnice, o katerih je literat spregovoril s spoštovanjem in prijaznostjo. Obenem se od vseh ostalih ilirskih razprav razlikuje po samem dejstvu, da je Nodier v njem spregovoril o stvareh, ki jih je dejansko videl, ne pa prebral v delu kakega drugega avtorja.

Kar se tiče Nodierovih napačnih navedb in pretiravanj, Maixner omenja pismo generalnega policijskega komisarja v Ljubljani Toussainta, ki je 13. decembra 1812 zunanjemu ministrstvu v Parizu pisal, da so po skoraj dveh letih miru na Kranjskem v drugi polovici septembra različne skupine zlikovcev začele napadati na večjih cestah in vdirati v kmečke hiše ter da so napadati in krasti začeli celo v Ljubljani. Kar se tiče naprav za usmrteitev, naj bi giljotino iz Kopra v Ljubljano pripeljal zadnji guverner Fouché, uporabili pa da je niso nikoli, ker je obsojenec storil samomor.⁵⁷

Navedbe o slovenskih učenjakih so delno pravilne, delno napačne. O Scopoliju, Vodniku in Zoisu je Nodier pisal že v *Télégraphu*, Kalisterja pa sem omenila ob književnikovem prihodu v Ljubljano. Pezzneigger oziroma Pessenger, po rodu Bavarec, je bil profesor latinščine in urednik nemške izdaje *Télégrapha*, Gientz oziroma pravilno Guentz je bil resnično gramatik, v Ljubljani pa bolj znan kot profesor matematike, zdravnik Jenniker oziroma pravilno Jeuniker pa se je v slovenski zgodovini ohranil predvsem kot velik privrženec cepljenja.

Napake pri navedbah o slovenskih učenjakih v Nodierovem članku je v omenjenem ostrem odgovoru nanj v članku z naslovom *Nachrichten über Laibach* v *Ilyrisches Blatt* opazil že B. R. Chroat oz. Blaž Krobat. V svojem članku popravi že omenjeni imeni Jeuniker in Pessenger ter zapiše, da Adelunca v Ljubljani ne poznajo. Nodieru tudi očita, da je Zoisa označil le za mineraloga in ne tudi za botanika ter da je pozabil omeniti botanika Hladnika, prevajalca svetega pisma Ravnika in profesorja cerkvenega prava Dolinarja. Krobat se v članku med drugim čudi Nodierovim navedbam o tem, da Ljubljana ni poznala nobene revolucije, saj je bil leta 1809 velik kmečki upor in pri tem navede, da le-tega književnik verjetno ni omenil zato, ker je bil uperjen proti Francozom. Poudari tudi, da so giljotino Francozi knalu pripeljali v

Ljubljano, kjer pa je niso nikoli uporabljali. Najbolj ostri so Krobatovi očitki Nodieru glede imena slovenske prestolnice in njene reke. Tu navede, da se mesto imenuje Lublana, ne Lublan, reka pa Lublanza in ne Lublan. Opreka tudi poimenovanju Vendska Ilirija. Glede jezikov zapiše, da je narodni jezik slovenščina (*slowenisch*) in doda, da Ljubljančani sicer govorijo nemško, drugje na Kranjskem pa manj. Glede italijanščine navede, da jo res govori veliko prebivalcev, a še zdaleč ne vsi, glede nove grščine pa, da ve o njej Nodier očitno več kot on. Pri tem se tudi ponorčuje iz Nodierovih navedb o tem, kako dobro govorijo Ljubljančani latinsko in starogrško, in zanika, da bi dobro govorili francosko. Krobatov članek je v lokalnem ljubljanskem, pa tudi dunajskem tisku, sprožil viharo polemiko.⁵⁸

Naslednji, ki se je spomnil Nodierove Ljubljane, je bil Valentin Mandelc, ki je celoten književnikov članek v slovenskem prevodu s kratkim uvodom na treh straneh pod naslovom *Ljubljana leta 1821* objavil v celovškem *Slovenskem glasniku* leta 1866. V uvodu je Mandelc med drugim zapisal, da ve, "da častiti bralci ne bodo našli v njem nobene posebne cene za našo temno zgodovino", da pa se je on ob branju kratkočasil, zato je menil, da bi ta lahko zanimal tudi koga drugega. Na koncu je še navedel, naj "o Francozovem spisu sodi vsak po svoje".⁵⁹

Leta 1884 je zgodovinar Dimitz od 210. do 214. številke *Laibacher Wochenblatt* spisal feljton v petih nadaljevanjih z naslovom *Charles Nodier und seinen Beziehungen zum Krain*. V njem je predstavil poglavje o Fouchéju iz Nodierovih spominov, njegov zgodovinski roman *Jean Sbogar*, pod naslovom *Die Congresszeit* pa je bilo četrto nadaljevanje feljtona namenjeno članku o Ljubljani. Zgodovinar tu na prvem mestu zapiše, da članka ni dobil v originalu, zato je povzet po *Stuttgarter Morgenblatt* iz leta 1821. Pri tem ne pozabi navesti, da je že uredništvo nemškega časnika ugotovilo, da vse Nodierove trditve ne držijo. Tako kot Krobat tudi Dimitz na prvem mestu izpostavi Nodierovo napačno poimenovanje Ljubljane in dejstvo, da ta med književnikovim bivanjem ni mogla šteti več kot 15.000 prebivalcev, prav tako pa spomni, da so čez Ljubljanico leta 1814 postavili še četrty most. Po omenjenem zapiše, da Nodierove nadaljnje navedbe priključijo nasmešek na ustnice, a so kljub temu zanimive. Dimitz je nato v nemškem prevodu objavil Nodierov članek in omenil Kroatovo kritiko iz leta 1821, ki ni ostala brez odmeva. Kasneje je del Nodierovega članka o Ljubljani v tridesetih letih prejšnjega stoletja v *Zgodovini slovenskega naroda* s pohvalnimi

⁵⁶ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 65; Dobrovoljc, *Charles Nodier. Statistique Illyrienne*, str. 136.

⁵⁷ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 65.

⁵⁸ Dobrovoljc, *Slovenska književnost v dobi Ilirije*, str. 93.

⁵⁹ Mandelc, *Ljubljana leta 1821*, str. 216.

besedami o francoskem književniku prevedel tudi Josip Mal.⁶⁰

V istem letu kot Nodierov članek o Ljubljani je v Franciji na to temo izšel še en članek z naslovom *Notice sur la ville de Laybach*, ki ga je v *Annales de la littérature et des arts* objavil francoski književnik Jean Pierre Brès. Slednji je v francosko-ilirski dobi prav tako bival v Ljubljani in je bil po mnenju Dobrovoljca pri podatkih preciznejši in stvarnejši od Nodiera. Brès je med drugim zapisal: "Dolge neraznovrstne narodne pesmi, nekaj zanimivih zgodb, več pesmi po zgledu antičnih od, slovnice in ravnokar končani slovar, to so zakladi slovanskega narečja, ki ga govorijo na Kranjskem."⁶¹ Brès je pravilno ugotovil, da slovenski jezik še ni rodil nobenega dela klasične vrednosti, podatke za svoj članek pa naj bi dobil pri Zoisu.⁶²

Ilirija in Slovenci v Nodierovih književnih delih

Z objavo člankov v francoskem tisku si je Nodier v Franciji ustvaril ime poznavalca ilirskih pokrajin in njihove literature, čeprav je bilo njegovo poznavanje večinoma omejeno na nekaj knjig, ki so obravnavale pokrajino in kulturo območja nekdanjih Napoleonovih provinc. A to mu je vsaj takrat uspešno uspelo zakriti z bujno domišljijo, iz katere so zrasla zanj tipična pretiravanja in pa tudi čiste izmišljotine. "Ilirske vezenine",⁶³ kot jih je na več mestih označil Maixner, je Nodier uporabil tudi v svojih leposlovnih delih in spominih. Gre za romana *Jean Sbogar* (1818) in *Mademoiselle de Marsan* (1832), povest *Smarra* (1821) ter spomine z naslovom *Souvenirs de la Révolution et de l'Empire* (1872).

Povest *Smarra* velja omeniti le na kratko, saj pri njej ni mogoče govoriti o vplivu slovenske pokrajine ali literature. Nodier je k sami povesti pripel še tri prevode, kot jih je sam označil, ilirskih ljudskih pesmi. Snov za *Smarro* še bolj pa za k njej pripete pesmi je Nodier črpal skoraj izključno iz Fortisovega potopisa in dela Fortisovega kritika Lovrića. *Smarro*, beseda naj bi v slovanskem jeziku (*langue slave*) pomenila nočno moro, naj bi po Nodierovih navedbah v predgovoru k prvi izdaji – gre seveda za reklamno potezo – spisal nek plemeniti Dubrovčan. To dvojje pa je v tej vampirsko-čarovniški zgodbi vse, kar je slovanskega. Ker je bil Nodier navdušen občudovalec vsega, kar je v sebi nosilo duh vampirskega, je bilo dovolj, da je v Fortisovem delu našel navedbo, da je v Dalmaciji verovanje v vampirje še vedno zelo živo. In je v

Smarri združil svoji priljubljeni temi – ilirsko in vampirsko.⁶⁴

Iz Fortisa je Nodier črpal tudi v svojem prvem t.i. ilirskem romanu z naslovom *Jean Sbogar*, ki je anonimno izšel v Parizu maja 1818. Je pa ta zgodovinski roman, kot ga je označil Nodier, s slovenskega stališča zanimivejši, saj ni Nodier ime na glavnega junaka Jeana Sbogarja oziroma Janeza Žbogarja dobil nikjer drugje kot v Ljubljani. Kako in kdaj natančno je do tega prišlo, pa si je Nodier izmislil oziroma po svoje popačil.

V predgovoru k tretji izdaji romana je na primer zapisal, da je bil roman zasnovan leta 1812, ko naj bi bil v Ljubljani zaprt in obsojen razbojnik z imenom Jean Sbogar, vodja rokovnjaške skupine. Tu je še navedel, da ga je v zaporu dvakrat ali trikrat videl. Sbogar naj bi po Nodierovih navedbah tekoče govoril francosko, italijansko, nemško in novogrško pa tudi večino slovanskih narečij, izrazil pa naj bi mu tudi skoraj vsa revolucionarna stališča, ki jih je nato pisatelj uporabil v romanu. Pisatelj naj bi portretu razbojnika v romanu dodal le nekaj detajlov oziroma fizičnih olepšav.⁶⁵

Da je Sbogar resnično obstajal, je Nodier dokazoval tudi v svojih spominih v poglavju Fouché. Tam je obnovil pogovor, ki ga je imel z generalnim guvernerjem. Fouché naj bi od sodišča dobil v roke dosje Jeana Sbogarja, ki je čakal na njegov podpis za izvršitev kazni. Nodiera naj bi ob tem vprašal, kdo je ta človek in ali je ubijal, na kar mu je Nodier po lastnih navedbah odgovoril, da gre za sistematičnega in inteligentnega razbojnika, ki ga prebivalstvo pogosto omenja, ubijal pa naj bi le v obrambi. Fouché naj bi zatem dosje vrgel v smeti in izjavil, da bi bil lahko ta mož koristnejši od samega sodišča.⁶⁶ Tega pogovora med Nodierom in Fouchéjem ni bilo, pisatelj pa si ga je sposodil in priredil pri spominih avanturistke Ide Saint-Elme, ki je v zadnjih dneh Ilirskih provinc obiskala francoski dvor v Ljubljani. Slednja je v svojih spominih navedla, da je Fouché prejel dosje štirinajstih razbojnikov, obsojenih na smrt, glede katerih je generalni guverner dejal, da bolj potrebuje te razbojnike kot celotno sodišče.⁶⁷

Resnica v primeru Jeana Sbogarja – razbojnika, ki pomaga zatiranim Ilircem, hkrati pa se izdaja za beneškega plemenitaša – je mnogo manj romantično obarvana. *Télégraph officiel* je namreč v svoji 9. številki iz leta 1813 v rubriki Provinces Illyriennes objavil vest o procesu proti petim osebam, obtoženim umora:

⁶⁰ Mal, *Zgodovina slovanskega naroda*, str. 191-192.

⁶¹ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 67.

⁶² Dobrovoljc, Slovenska književnost v dobi Ilirije, str. 92.

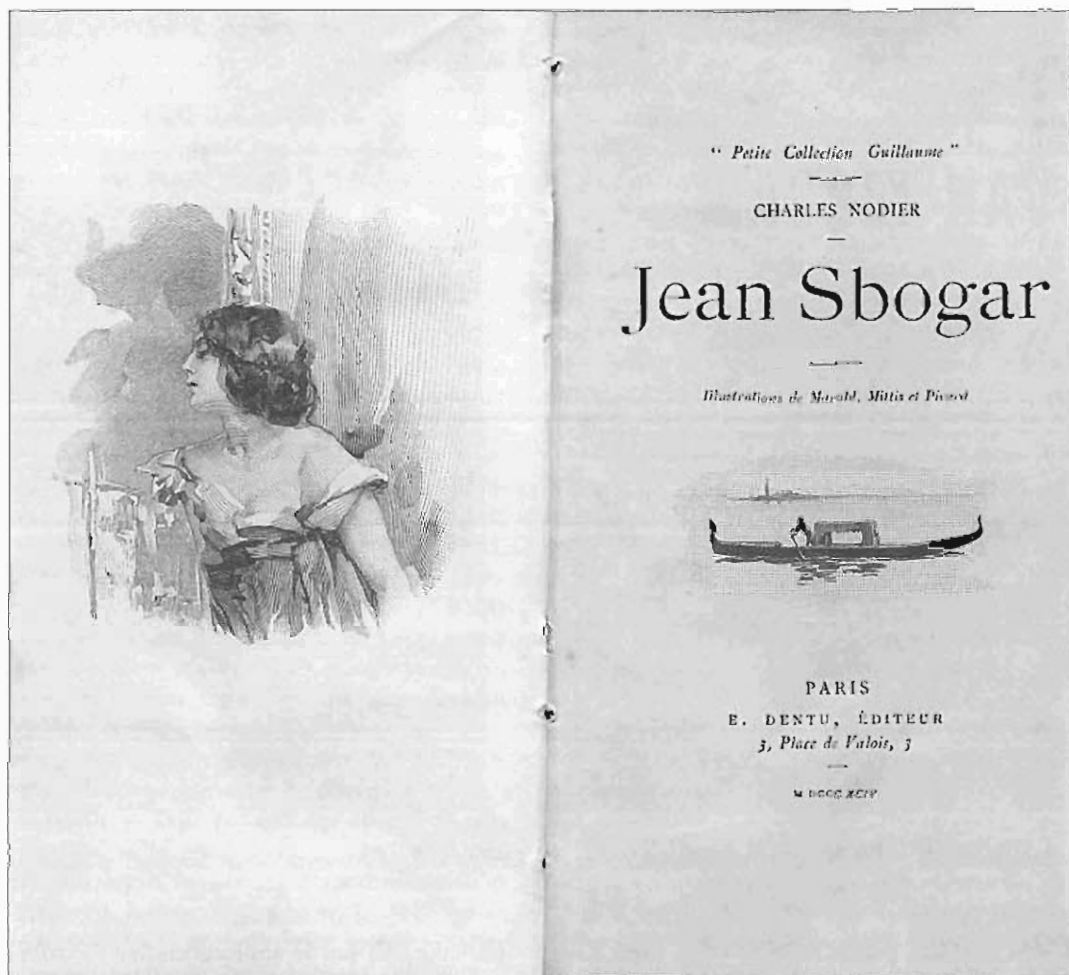
⁶³ V originalu: "les broderies illyrisantes".

⁶⁴ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 70.

⁶⁵ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 52.

⁶⁶ Nodier, *Souvenirs de la révolution*, str. 310.

⁶⁷ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 22.

Francoska izdaja Nodierovega romana *Jean Sbogar*.

"Ljubljana, 20. januar. 11, 12, 13, 14, 15 in 16 tega meseca je posebno izredno sodišče v Ljubljani prisluhnilo razpravam in informacijam v zvezi z afero imenovanih Martina in Marie Chiargo, moža in žene, Josepha Chiarga, njunega sina, Philippa Sbogarja, brata Marie Chiargo, in Josepha Sbogarja. Vseh pet je obtoženih, da so 1. novembra umorili osebo Madeleine Clamnich... Orambo so prevzeli gospodje La Goutray, Crivelin, Casatti in de Milly."⁶⁸

Ob izidu tega članka je Nodier seveda že urejal *Télégraph* in skoraj zagotovo tu dobil ime za svojega romanesknega junaka.

Da je Nodier ime Sbogar dobil v Ljubljani, je v spremni besedi k slovenskemu prevodu romana z naslovom Janez Žbogar iz leta 1932 zapisal že Fr. Robar. Navedel je, da so Nodiera kot urednika *Télégrapha* zanimala razmere v deželi, posebno roparji, ki jih je bilo takrat v Istri in na Kranjskem

obilno. Tudi uradno je imel Nodier opraviti z rokovnjači zaradi urejanja *Télégrapha*, kjer je tudi dobil ime Žbogar. 20. januarja 1813 je *Télégraph*⁶⁹

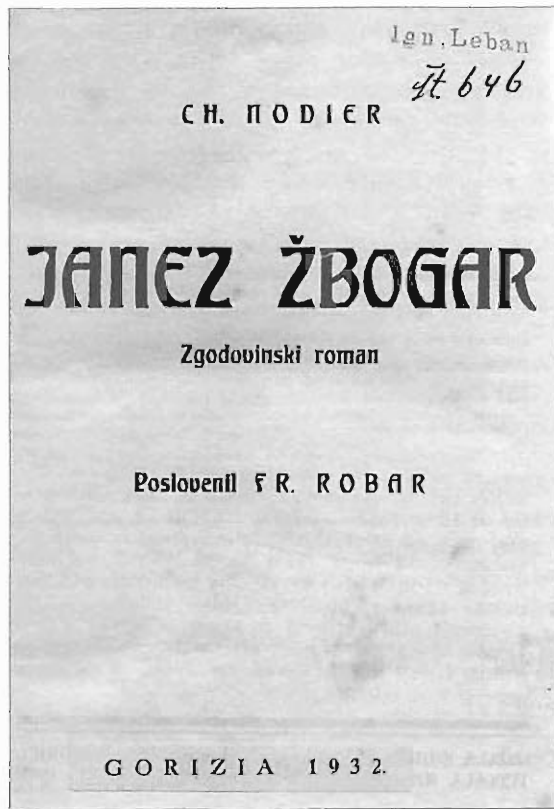
Tržaški zaliv, prizorišče dogajanja romana *Jean Sbogar*, v Nodierovem času (*Nodier, Romans, str. 88*)

⁶⁸ TO, 31. 1. 1813, št. 9. Imena obtožencev sem v slovenskem prevodu pustila v francoski transkripciji, da jih ne bi prevajala napačno.

⁶⁹ Tu Robar navaja napačen datum izida *Télégrapha* officiel. Kot sem omenila, vest sicer nosi datum 20. januar, objavljena pa je bila 31. januarja.

Prva izdaja romana "Jean Sbogar" v slovenščini iz leta 1886.

Druga izdaja romana "Jean Sbogar" v slovenščini iz leta 1932.

prinesel vest o sodbi petim razbojnikom, med katerimi sta bila tudi dva Žbogarja, je še navedel Robar.⁷⁰ Omenjeni slovenski prevod Jeana Sbogarja – prevedel ga je Anton Kacin – pa ni prvi. Prvič je namreč roman v slovenščini izšel v časniku Slovenski narod in nato v knjižni izdaji že leta 1886 pod naslovom Ivan Zbogar v prevodu Josipa Kržišnika. Roman je bil med drugim preveden tudi v italijanščino, španščino in angleščino, doživel pa je celo predelavo za gledališče, a melodrama, ki sta jo pripravila Cuvlier et Léopold, ni bila deležna preveč pohvalnih besed kritikov.⁷¹

V zvezi s tem romanom pa ostaja dejstvo, da razen imena glavnega junaka in opisa nekaterih slovenskih pokrajinskih značilnosti nima skoraj nič opraviti s Slovenci, čeprav so Nodieru pri motivu samih razbojnikov poleg že navedene gotovo pomagale tudi druge vesti, ki jih je v zvezi z obsoodbami sodišča v Ljubljani objavljaval v Télégraphu. 22. aprila 1813 v 32. številki uradnega lista je bila na primer objavljena vest o razbojniški družini, ki je dalj časa ogrožala Dolenjsko. Dogajanje v romanu je sicer večinoma postavljeno v devinski gozd, v Trst, kjer prepevajo in na gusle igrajo Dalmatinci, ki jih je Nodier povzel po Fortisu, ter

v Benetke. Ali kot je zapisal Smolej: "V romanu, ki se dogaja v bližini današnje italijansko-slovenske meje, je Nodier slovenskemu prebivalstvu v regiji pripisal balkansko plesno folkloro."⁷² Razbojnik Sbogar je obenem v romanu prekorachil za tisti čas – dogajanje se začne leta 1807 – skoraj nepremostljive zemljepisne razdalje. Proti krivicam se je tako boril v Črni Gori, na Kranjskem, Hrvaškem in v Dalmaciji!

Kljub temu je roman v Sloveniji naletel na prijazen odziv. Jeanu Sbogarju je eno izmed nadaljevanj v že omenjenem feljtonu o Nodieru in njegovem odnosu do Kranjske posvetil Dimitz. 6. septembra 1884 je v 213. številki Laibacher Wochenblatt tako zapisal, da je Nodier z Jeanom Sbogarjem že pred Charlesom Fourierom in Saint-Simonom razvil načela socializma in komunizma. Dimitz se je nadalje posvetil tistemu, v čemer se roman nanaša na Kranjsko in v zvezi s tem predstavil že omenjeno Nodierovo spremno besedo k tretji izdaji romana. Prvi prevod romana je nato v knjižni obliki sledil leta 1886, drugi pa 1932.

Za vprašanje, kako se je na Jeana Sbogarja odzvala slovenska inteligenca, je zanimiv članek Avgusta Žigona z naslovom K zgodovini Gregor-

⁷⁰ Nodier, *Janez Žbogar*, str. 14.

⁷¹ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 62.

⁷² Smolej, *Perspektive imagologije*, str. 256.

čičeve Soči, ki je bil objavljen leta 1915 v *Domu in svetu*. V njem je namreč Žigon navedel, da je znanstveno delo Nodiera, "*ki ni bil nikoli Napoleonov general, marveč lingvist, bibliograf in beletrist*", zelo cenil tudi Matija Čop, ki si je iz Sbogarja celo prepisal opis Trsta. Žigon v svojem članku tudi ugotavlja, da je Nodier že pred Gregorčičem opeval lepote Soče in v zvezi s tem objavil odlomek o Soči iz prvega prevoda romana.⁷³ Tu bi še omenila, da je morda prav Nodierov roman navdihnil *Rokovnjače* (1882) Josipa Jurčiča, ki jih je dokončal Janko Kersnik. V njih namreč nastopa romantični rokovnjaški glavar Nande, ki nazadnje kot prostovoljni francoski vojak pade v Rusiji.

Zaradi omembe slovenske pokrajine je potrebno izpostaviti tudi roman *Mademoiselle de Marsan*, delo, ki je v obliki avtobiografskega romana glavnega junaka Maxima Odina izšlo leta 1832. Junak Odin, Nodierov literarni alter ego, je naravoslovni raziskovalec in revolucionar, ki v romanu med drugim preiskuje obalo Jadrana, ob tem pa poleg Pulja in Ogleja obišče tudi Cerknjsko jezero, rudnike v Idriji ter bregove Save.⁷⁴ Sicer v tem romanu ni kaj več slovenskega.

Iz Nodierovih spominov *Souvenirs de la Révolution et de l'Empire* oziroma iz poglavja o Fouchéju, o katerih je bilo govora že drugje v pričujočem članku, velja predstaviti še predvsem nekaj Nodierovih lepih in omembe vrednih misli o ilirskem ljudstvu, kar se je spričo njegovega omejenega poznavanja celotnih provinc gotovo nanašalo predvsem na Slovence: "*A to je bilo ilirsko ljudstvo, tako naivno v svojih občutjih, tako zgledno v svojih navadah, tako zvesto svojemu vedenju in prepričanju, a vendar tako razsvetljeno v vseh vprašanjih, ki zadevajo resnično slavo in resnično srečo družb; to je bilo ljudstvo brez morilcev, brez tatov, brez zlobnežev; ... najboljši zbor dobrih ljudi, ki jih je Bog postavil na zemljo: tisti, v krogu katerega bi človek rad umrl*".⁷⁵

Nodier je tako, kot že pred tem o članku o Ljubljani v *La Quotidienne*, izpostavil nepokvarjenost prebivalstva Ljubljane, kjer so vrata zapora slabo zaprta, saj so tam "*malopridneži tako redki, da v petih letih niso našli niti deset zapornih kazni zaradi dokazanih zločinov*". Zaradi slabo zaprtega zapora, iz katerega naj bi pobegnilo nekaj upornih kmetov in razbojnikov, naj bi po odredbi Fouchéja začeli graditi nov zapor, glede česar je Nodier v spominih zapisal: "*Upam, da ga moji dragi Ilirci iz dobre, mirne in pobožne Kranjske, še vedno ne potrebujejo. Sedaj tudi nas ne potrebujejo več*". Tudi glede samega *Télégrapha* je Nodier zapisal zanimivo navedbo, da je postal uradni

list pod Fouchéjem sredstvo za vedno bolj prijateljsko popuščanje med francosko oblastjo in zasedeno deželo.⁷⁶

O tem poglavju Nodierovih spominov je spregovoril tudi Dimitz v feljtonu *Laibacher Wochenblatt*. Nodierovim spominom so bila posvečena prva tri nadaljevanja feljtona, v njih pa je zgodovinar poleg prevoda skoraj celotnega poglavja o Fouchéju že tistega 1884. leta zapisal, da slovenske izdaje *Télégraph officiel* kljub obsežnemu raziskovanju ni odkril. Slovencem naklonjene izseke iz Nodierovih Spominov je v Zgodovini slovenskega naroda v tridesetih letih prejšnjega stoletja prevedel in predstavil tudi zgodovinar Josip Mal.⁷⁷

V literarnih delih in spominih na temo Ilirije je Nodier predvsem pretiraval oziroma puščal domisljiji prosto pot, saj so mu bila dejstva mnogo manj pomembna kot zanimivost zgodbe. Slednje je tudi sam priznal v novem predgovoru k zbirki zgodb *Trilby* iz leta 1832, kjer je med drugim zapisal, da mu je bilo pri njegovih literarnih delih najbolj zanimivo povezati preprosto zgodbo s spomini na kraje, katerih lepote sicer ne bi znal popolnoma izraziti. Ti so opisani "*tako natančno, kolikor to dopušča rahlo pretirana narava mojih običajnih vtisov*".⁷⁸

Odmev Nodiera pri Slovencih

Celotno obdobje francoskih Ilirskih provinc je v slovenskih zgodovinskih delih obsežno obdelano in praviloma predstavljeno v luči slovenskega narodnega preporoda. Že v splošnozgodovinskih delih preteklega stoletja, kot sta *Zgodovina slovenskega naroda* Josipa Mala in *Zgodovina slovenskega naroda* Boga Grafenauerja, je v povezavi s *Télégraph officiel* omenjen tudi Charles Nodier. Splošne zgodovine so si verjetno pri vprašanju *Télégrapha* in njegovega najbolj zmožnega urednika mnogo pomagale z *Geschichte Krains Augusta Dimitza*, ki je že v sedemdesetih letih 19. stoletja predstavila francosko obdobje na slovenskih tleh in pri tem podčrtala tudi pomen Nodiera. Uradni list se je namreč po navedbah Dimitza pod Nodierovim urednikovanjem z ljubeznijo ukvarjal z jezikom in zgodovino njemu simpatičnih južnoslovanskih dežel.

Nodier je veliko pozornost med slovensko inteligenco vzbudil že zelo kmalu po odhodu z naših tal s člankom o Ljubljani v *La Quotidienne*. Veliko zanimanje za *Télégraph officiel* in Nodiera je vzniknilo v dvajsetih in tridesetih letih preteklega stoletja, verjetno tudi zaradi samega političnega ozračja v takratni Jugoslaviji, ki je bila Francozom

⁷³ Žigon, K zgodovini Gregorčičeve Soči, str. 269.

⁷⁴ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 98.

⁷⁵ Nodier, *Souvenirs de la révolution*, str. 309.

⁷⁶ Nodier, *Souvenirs de la révolution*, str. 315.

⁷⁷ Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 190-191.

⁷⁸ Maixner, *Charles Nodier et Illyrie*, str. 114.

vsekakor bolj naklonjena kot v prvi svetovni vojni padla Avstroogrska. Prvi je vprašanje francoskega uradnega lista in njegovih izdaj že leta 1915 v *Domu in svetu* na kratko predstavil Avgust Žigon, ki se je v članku K zgodovini Gregorčičeve Soči tudi poklonil zadnjemu uredniku vladnega glasila Ilirskih provinc. Natančneje je vprašanje izdaj *Télégrapha* v *Glasniku muzejskega društva za Slovenijo* (1926/27) obdelal Milko Kos, kjer je Nodieru odmeril dve strani. Za njim je književniku in njegovim člankom v uradnem listu poseben prostor v svoji inavguralni disertaciji *Slovenski preporod pod Francozi* odmeril tudi Janko Tavzes. Verjetno najpomembnejše izmed vseh del, v katerih se je slovenska inteligenca spominjala francoskega književnika na naših tleh, je *Statistique Illyrienne*, v kateri je France Dobrovoljc ob Tavzesovi spremni besedi ponatisnil vse Nodierove članke v *Télégraph officiel*, prevedene v moderno francoščino. Te si je sicer mogoče ogledati le v originalnih izdajah *Télégraph officiel*, ki jih hranita rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice in Narodni muzej v Ljubljani.

Nodiera je Dobrovoljc predstavil tudi v pripevku Slovenska književnost v dobi Ilirije in odmev Francoskih okupacij naših dežel v slovenskem leposlovju, ki je bil skupaj še z nekaterimi zanimivimi članki objavljen v knjižici *Napoleonove Ilirske province*. Ta je nastala ob istoimenski razstavi v Narodnem muzeju leta 1964. V vseh omenjenih delih je Nodier, kot že pri Dimitzu, hvaljen zaradi uvedbe feljtona v uradni list, zaradi zanimanja za ilirsko zgodovino, jezik in literaturo, vsi avtorji pa mu očitajo dejstvo, da je v svojih spominih zapisal neresnico glede slovenske izdaje *Télégrapha*. Isto dejstvo Nodieru očita tudi Fran Vatovec v *Slovenskem časniku*, kjer je *Télégraph officiel* predstavljen na treh straneh. Od novejših slovenskih zgodovinarjev, ki se ukvarjajo z Ilirskimi provincami, je potrebno izpostaviti Janeza Šumrado. Slednji je med drugim sestavil članek o *Télégraph officiel*, kjer omenja tudi Nodiera, za Enciklopedijo Slovenije.

Nodiera sicer na kratko predstavljajo ali omenjajo številni članki na temo ilirskih provinc, leta 1991 pa je bil francoski književnik v članku *Vladimirja Pogačnika v Zgodovinskem časopisu* deležen tudi kritičnega pretresa z lingvističnega vidika.

Zanimivo je, da se je Nodier na slovenskih tleh pojavil tudi kot literarni junak. Med množico leposlovnih del, ki so nastale na temo francoske zasedbe slovenskih ozemelj in slovenskih vojakov, ki so se morali udeležiti Napoleonovih vojaških pohodov, je tudi zgodovinski roman, *Pod novim orlom* (1904) Miroslava Malovrha, časnikarja pri Slovenskem narodu, v katerem avtor med drugim predstavlja Nodiera. Ta v romanu, ki prikazuje francosko okupacijo v Sloveniji, nastopa kot prikrit

nasprotnik francoskega cesarja, ki med domačini išče zaveznike za morebiten upor. Pisatelj se je v delu sicer deloma posluževal zgodovinskih virov, vendar je izkrivljal dejstva in po lastni domišljiji predstavljal visoke osebnosti tiste dobe. Na tem mestu bi lahko rekli, da se je zgodovinska usoda na svoj način poigrala z Nodierom, ki je v vseh svojih delih na temo Ilirije izkrivljal, pretiraval ali si izmišljeval, nato pa leta 1904 v izkrivljeni in potvorjeni podobi postal literarni junak nekega ilirskega pisatelja.

Doprski kip Charlesa Nodiera pred nekdanjimi prostori francoskega kulturnega inštituta v Ljubljani na današnji Slovenski cesti.

V Sloveniji je književnikovo ime dandanes gotovo najbolj znano zaradi francoskega kulturnega inštituta v Ljubljani, ki nosi njegovo ime, čeprav po mojem mnenju večina Ljubljancanov in Slovencev sploh ne ve, kdo je bil Nodier. *Institut Français* je bil s prvotnim imenom Centre Culturel Français "Charles Nodier" ustanovljen 15. decembra 1966 po sporazumu med francosko državo in ljubljansko občino z namenom obnove kulturne izmenjave med državama. To je med svetovnima vojnima že vzdrževal francoski inštitut, ki ga je leta 1921 ustanovil Oton Župančič. Danes ima Institut Français sedež na Bregu 12, njegov obseg dela pa se je s same kulturne izmenjave razširil

tudi na druga področja. Po Nodieru so ga poimenovali prav zaradi njegovega bivanja v Ljubljani in, kot je povedal generalni sekretar Institut Français Daniel Pirat, zaradi članka v *La Quotidienne* o Ljubljani iz leta 1821. Institut že vrsto let izdaja mesečni list z naslovom *Le Petit Nodier*, ki napoveduje ali predstavlja različne dogodke s področja francosko-slovenske kulturne in druge izmenjave. Sicer Institut razen enajstih beletrističnih del nima na voljo pomembnejšega dela v zvezi z Nodierom oziroma njegovim bivanjem v Ljubljani, kar bi obiskovalec kulturnega centra, ki nosi njegovo ime, vendarle pričakoval.

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISI

TO – *Télégraph officiel*; 1813

(Pri navajanju vira sem se naslanjala na prevode Franceta Dobrovoljca).

LITERATURA

Chroat, B. R.: Nachrichten über Laibach. *Ilyrisches Blatt*, 3, 1821, št. 24, str. 93-96; št. 25, 1821, str. 97-100.

Dimitz, August: Charles Nodier und seinen Beziehungen zum Krain. *Laibacher Wochenblatt*, 1884, št. 210-214.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*. Laibach. IV, 1876.

Dobrovoljc, France: *Charles Nodier. Statistique Illyrienne. Articles complets du Télégraph officiel de l'année 1813*. Ljubljana : Satura, 1933.

Dobrovoljc, France: Slovenska književnost v dobi Ilirije in odmev francoskih okupacij naših dežel v slovenskem leposlovju. *Napoleonove ilirske province* (ur. Branko Reisp, Darinka Zelinkova). Ljubljana : Narodni muzej, 1964, str. 79-98.

Grafenauer, Bogo: *Zgodovina slovenskega naroda V*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1974.

Kidrič, France: *Zgodovina slovenskega slovstva. Od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana : Slovenska matica, 1929-1938.

Kos, Janko: Francoska revolucija in slovenska literatura. *Zgodovinski časopis*, 44, 1990, št. 3, str. 413-426.

Kos, Milko: *Télégraph Officiel in njegove izdaje. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*, VI-VII, 1926-27, str. 5-12.

Krakar, Lojze: *Goethe pri Slovencih*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1972.

Maixner, Rudolf: *Charles Nodier et l'Illyrie*. Paris : Didier, 1960.

Maixner, Rudolf: *Charles Nodier i Ilirija*. Rad Jugoslovanske akademije, 229, Zagreb, 1924, str. 1-48.

Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda II*. Celje : Mohorjeva družba, 1993.

Malovrh, Miroslav: *Pod novim orlom*. Ljubljana : Narodna tiskarna, 1914.

Mandelc, Valentin: Ljubljana leta 1821. *Slovenski glasnik*, 12, 1866, str. 215-219.

Napoleonove Ilirske province = Les provinces illyriennes de Napoleon : 1809-1814 : razstava v Narodnem muzeju v Ljubljani (ur. Branko Reisp, Darinka Zelinkova). Ljubljana : Narodni muzej, 1964.

Nodier, Charles: *Correspondance inédite*. Paris : Librairie du Moniteur universel, 1876.

Nodier, Charles: *Ivan Zbogar*. Ljubljana : Narodna tiskarna, 1886.

Nodier, Charles: *Janez Žbogar*. Gorizia : Založba Sigma, 1932.

Nodier, Charles: *Jean Sbogar*. Paris : Gide fils et Henri Nicolle, 1818.

Nodier, Charles: *Portraits de la Révolution et de l'Empire*. Paris : Tallandier, 1988.

Nodier, Charles: *Romans*. Paris : Vialetay, 1972.

Nodier, Charles: *Smarra, Trilby et autres contes*. Paris : Garnier-Flammarion, 1980.

Nodier, Charles: *Souvenirs de la révolution*. Paris : Charpentier et Cie, 1872.

Pignaud, Léonce: *La jeunesse de Charles Nodier*. Les Philadelphes. Paris : Dodivers, 1919.

Pogačnik, Vladimir: Nodierovi pogledi na jezike Ilirije. *Zgodovinski časopis*, 45, 1991, št. 3, str. 363-368.

Prijatelj, Ivan: Slovensčina pod Napoleonom. *Veda*, 1, 1911, str. 27-42, 125-137, 223-237, 320-336, 417-435, 584-600.

Smolej, Tone: Perspektive imagologije. *Primerjalna književnost*, 24, 2001, str. 253-262.

Šumrada, Janez: *Télégraph Officiel des Provinces Illyriennes. Enciklopedija Slovenije*, 13, 1999, str. 216.

Tavzes, Janko: *Slovenski prepored pod Francozi : Inavguralna disertacija*. Ljubljana, 1929.

Tavzes, Janko: Introduction. *Statistique Illyrienne*, Ljubljana, 1933, str. V-XVI.

Vatovec, Fran: *Slovenski časnik 1557-1843*. Maribor : Založba Obzorja, 1961.

Žigon, Avgust: K zgodovini Gregorčičeve Soči. *Dom in svet*, 1915, str. 268-269.

ZUSAMMENFASSUNG

Charles Nodier und Illyrien

Im vorliegenden Beitrag wird der französische Schriftsteller Charles Nodier sowie sein publizistisches und literarisches Werk vorgestellt, das von seinem Aufenthalt in Ljubljana angeregt wurde, wo er sich im Jahre 1813 als letzter Redakteur des Amtsblattes der Illyrischen Provinzen *Télégraphe officiel* aufhielt. Außer den Artikeln, die Nodier für den *Télégraphe officiel* verfaßte, werden im vorliegenden Beitrag auch spätere in Frankreich veröffentlichte publizistische und literarische Arbeiten vorgestellt, mit besonderer Berücksichtigung jener, die sich auf die Slowenen und alles Slowenische beziehen. Am Ende setzt sich der Beitrag auch mit dem Echo, das Nodier bei den Slowenen fand, auseinander.

Um noch einmal auf Nodiers Schreiben zurückzukommen: Es bleibt festzuhalten, daß er sich in seinen Artikeln im *Télégraphe officiel* vor allem mit der Geschichte, Wissenschaft und Kultur Dalmatiens und Dubrovniks beschäftigte, wobei er aus den zu diesem Thema veröffentlichten Werken schöpfte. Was die Slowenen betrifft, so findet man bei ihm wiederholt eine Hommage an die slowenische Landschaft und an die ortsansässigen Gelehrten. Erwähnenswert sind außerdem seine Feststellungen in Zusammenhang mit den Sprachen Illyriens, vor allem im Hinblick auf das von Vodnik geplante deutsch-slowenisch-lateinische Wörterbuch, sowie sein Artikel über den Aufstand der slowenischen Bauern, in dem er sich auf die Seite der Unterdrückten stellte. Auch nach seiner Rückkehr nach Frankreich setzte sich Nodier außer mit der illyrischen Thematik meistens nur mit der illyrischen Poesie auseinander, d.h. mit der Poesie Dalmatiens, Kroatiens und Serbiens. So ist für die

Slowenen nur sein Beitrag über Ljubljana aus dem Jahre 1821 von Bedeutung, in dem er, abgesehen von einigen Fehlern, der Hauptstadt und ihrer Einwohner lobenswerterweise gedachte. Läßt man seine literarischen Werke Revue passieren, so ist für die Slowenen vor allem der Roman *Jean Sbogar* bzw. *Janez Žbogar* von Interesse, der zweifelsohne nicht das Licht der Welt erblickt hätte oder wenigstens nicht unter diesem Namen, wenn sich der französische Literat nicht in Ljubljana aufgehalten hätte.

Obwohl sich Charles Nodier keine größeren Verdienste um die slowenische national-kulturelle Wiedergeburt erworben hat, so stellt er doch eine bedeutende Persönlichkeit für die slowenische Nation dar. Die wiederholten Respektbekundungen des Literaten an die Adresse der slowenischen Gelehrten der damaligen Zeit, die Beschreibungen der slowenischen Landschaft in seinen Artikeln, sowohl im *Télégraphe officiel* als auch in der Pariser Presse, seine Sympathie für die einfache slowenische Nation, die in seinen Memoiren und einigen literarischen Werken ihren Niederschlag fand, sowie allein die Tatsache, daß er die Landschaft und die Einwohner des heutigen Slowenien mit einem Hauch eigener Phantasie in seine Werke einschloß, sind zweifelsohne erwähnenswert, was auch die späteren slowenischen Kulturschaffenden nicht übersehen konnten.

Es ist auch ein Verdienst von Nodier, daß im 19. Jahrhundert zahlreiche Franzosen durch seine "illyrischen" Beiträge in der Pariser Presse zum ersten Mal von der Nation und den Gelehrten des damaligen Krains hörten. Von Bedeutung ist auch Nodiers Beitrag zur attraktiveren Gestaltung des *Télégraphe officiel* sowie zum damaligen Journalismus auf slowenischem Boden selbst. Aus der geschickten journalistischen Feder des französischen Literaten stammen für jene Zeit interessante literarische Feuilletons, die zu den ersten auf dem Gebiet des heutigen Slowenien gehören.

izvirni znanstveni članek

UDK 821.163.6-6
prejeto: 5. 5. 2003

Nataša Budna Kodrič

univ. dipl. zgodovinarica, višja arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

Zgodba Josipine Turnograjske in Lovra Tomana

IZVLEČEK

Josipina Urbančič Turnograjska (1833-1854), prva slovenska pisateljica, in Lovro Toman (1827-1870), politik in pesnik, sta se poročila na gradu Turn pri Preddvoru 22. septembra 1853. Od njunega prvega srečanja so minila dobra tri leta. V tem času sta si dopisovala. Njuna korespondenca je bogat vir vsakdanjega življenja na Turnu, v Preddvoru, Kranju, Ljubljani in Gradcu, kjer je študiral Lovro. Poleg znanih Slovencev srečamo množico neznancev, ki nam podoba življenja okrog leta 1850 naredijo še bolj pestro.

KLJUČNE BESEDE

Josipina Turnograjska, Lovro Toman, 19. stoletje, meščanstvo, Preddvor, Kranj, Ljubljana, Gradec

SUMMARY

THE STORIES OF JOSIPINA TURNOGRAJSKA AND LOVRO TOMAN

Josipina Urbančič Turnograjska (1833-1854), the first Slovene woman writer, and Lovro Toman (1827-1870), a politician and poet, got married at the castle Turn near Preddvor on September 22nd 1853. Three years have passed since their first meeting. During that time, they wrote to each other. Their correspondence is an abundant source of data on everyday life at Turn, in Preddvor, Kranj, Ljubljana, and in Graz where Lovro studied. Besides known Slovenes, we meet a multitude of unknown people who make the image of life around 1850 even more variegated.

KEY WORDS

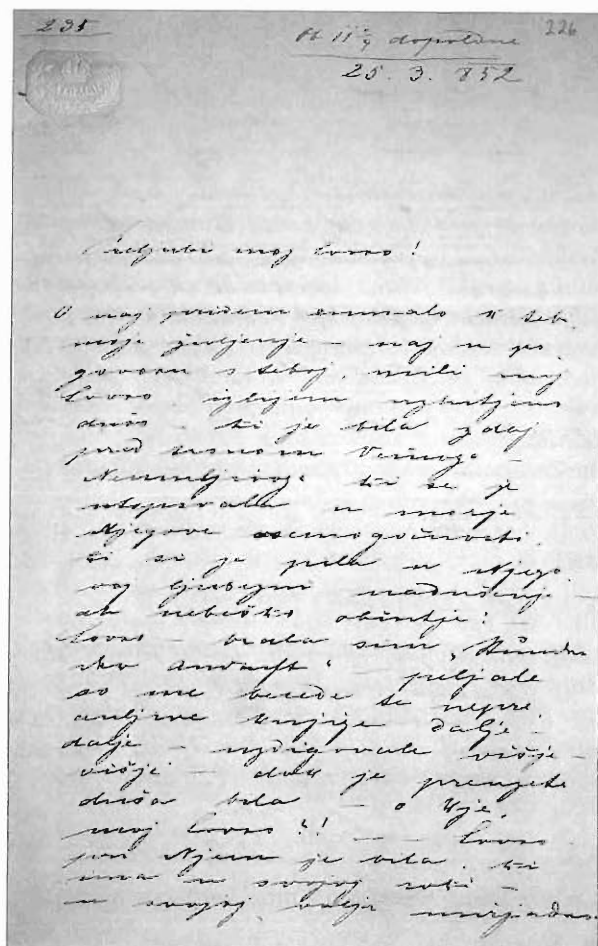
Josipina Turnograjska, Lovro Toman, 19th century, bourgeoisie, Preddvor, Kranj, Ljubljana, Graz

Okvir

Pisma Josipine Urbančič Turnograjske in Lovra Tomana so vir in okvir pričujočega sestavka. Pisala sta si od jeseni 1850 do poroke septembra 1853, ko je Lovro v Gradcu študiral, bil doma v Kamni Gorici na počitnicah, ko je v vmesnih postankih med Gradcem in domom prebil kakšen dan v Ljubljani in ko je opravljal pripravništvo v Kranju. Po skoraj stopetdesetih letih od nastanka imajo ta pisma širši pomen kot le predstavitev ljubezenske zgodbe dveh znanih Slovencev. Ko poročajo o malih in velikih dogodkih iz zgodnjih petdesetih let 19. stoletja, odkrivajo nekoliko tudi življenje meščanstva na Kranjskem v obdobju po marčni revoluciji. Z njihovo pomočjo se zlahka preselimo v oddaljeni

čas in ga živimo na Turnu in v Gradcu, poleg tega pa spremljamo še dogodke v Kranju in Ljubljani. Omenijo nam številne neznane ljudi pa tudi imena pomembnih sodobnikov. Spremljanje vsakodnevni dogodkov preseka edino čas, ki sta ga dopisovalca preživela skupaj na Turnu. Lovro je navadno ostal kak mesec, s presledki, ki jih je preživel doma v Kamni Gorici.

Zgodbo dopolnjujejo še pisma Radoslava Razlaga in Lovra Pintarja, pa dopisovanje med Jožefino Urbančič in Valentinom Levičnikom in med Rudolfom Lokarjem in Jožefino Urbančič, slednje že po Josipinini smrti. Josipina si je vsaj nekaj časa dopisovala tudi s prijateljico Serafino Zois, vendar ta pisma niso ohranjena.

"O naj pridem enmalo k tebi, moje življenje – naj u pogovoru s teboj izlijem užitjeno dušo – ki je bila zdaj pred tronom Večnoga – Neumljivoga ..." V takem stilu so se navadno začnjala njuna pisma.

(NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 25. 3. 1852)

V začetku dopisovanja sta si Josipina in Lovro pošiljala zelo lepo okrašena pisma, pozneje pa samo ob izjemnih priložnostih. Eno lepših, sicer brez posebnega razloga, je 21. novembra 1851 poslal Lovro.

(NUK, Rokopisni oddelek, Ms 1446, IV. Korespondenca.)

Zgodba

Zgodba, ki nam jo pripovedujejo pisma, je v kratkem naslednja. Josipina in Lovro sta se spoznala neke deževne sobote proti koncu avgusta leta 1850, ko je Toman prišel na Turn s preddvorskim kaplanom Lovrom Pintarjem "pod jednim širokim rdečim dežnikom".¹ Zatem je prišel v kratkem še dvakrat. S Turnskimi in Pintarjem so hodili na sprehode na Tabor, do žage ob Kokri, na Pusti grad, kar je opisala Josipina v svoji črtici. Ko je Lovro sredi oktobra odšel v Gradec, sta si z Josipino začela dopisovati. Prvo Lovrovo pismo je sicer izgubljeno, napisano pa je bilo verjetno okrog 25. oktobra 1850. Josipina mu je prvič odpisala 30. oktobra. Sredi novembra sta si izpovedala ljubezen.²

Lovro je obiskoval Josipino ob praznikih in med počitnicami. Po sedmih mesecih dopisovanja sta sklenila, da si bosta pisala vsak dan. Od jeseni 1851 sta se tikala. Postopoma iz pisem veje vse burnejše čustvovanje, polno romantične melanholije in bolečine ločenih zaljubljenecv. To je, vsaj pri Tomanu, v precejšnji meri pripisati vplivom obdobja romantike.

Julija 1852 je Lovro končal študij prava v Gradcu. V jeseni 1852 je v Kranju pri Peršetu opravljal odvetniško prakso. Poleti 1853 sta z Josipino načrtovala poroko, vendar je bila zaradi spora med Tomanom in Josipino mamo Jožefino preložena na september. Po poroki se je vsa družina preselila v Gradec. Tam je Josipina 1. junija 1854 umrla.

Lovro Pintar (1814-1875) je v Slovenskem biografskem leksikonu označen kot nabožen pisatelj, sadjar in politik. V Predvoru je prišel za kaplana leta 1850 iz Radovljice, kjer se je spoprijateljil s Tomanom. Bil je zelo agilen v ilirskem in pozneje slovenskem gibanju kot tudi v materialnih stvareh, pri gradnji župnišča, številnih cest in mostov v Predvoru in okolici. Iz Predvora je odšel leta 1860 v Zali Log. Umrl je v Tupaličah. (Dom in svet, 1899)

Josipina (1833-1854)

Josipina je bila za tisti čas izjemna ženska. Ni bila samo nadpovprečno izobražena in talentirana, temveč tudi cenjena materina pomoč v gospodinjstvu in gospodarstvu, enakopravna razpravljalka v krogih prijateljev, sorodnikov in znancev. V svojem kratkem ustvarjalnem obdobju je napisala blizu trideset povestic, ki so temeljile na historičnih dejstvih, anekdotah, celo aktualnih političnih dogodkih. Bila je prva, ki je v slovenski literaturi obravnavala motiv Veronike Deseniške, njena Rožmanova Lenčica je bil eden prvih zapisov te ljudske pesmi v prozni obliki.³ Pisala je o

¹ Rebol, Josipina Turnogradska-Tomanova, str. 324/325.

² "Josipina! Mila, ljuba Josipina! – ah ne zamerite, če Vaše presladko ime pervikrat tako imenujem z občutjeno sladkoto, ki jo v sebi hrani! – ne zamerite da od nepremagljive notrajne serca sile gnan pridem v Vaše zavetje – Vam serce popolnoma razkrivaje, njega želje vam razodevaje, kterih porodnica, kterih konc ste Vi! Molčal sim, ah molčal svoje nevrednosti in ničnosti si svest, alj moč mi ni več zakopano imeti v globočini serca, kar je moje življenje – moja jedina sreča – da Vas ljubim, ah neskončno ljubim iz celiga serca – kar je mogoče le vmerjoči stvari! ! – ..." (ARS, AS 792, š. 49, pismo z dne 13. 11. 1850)

Josipina mu je v naslednjem pismu odgovorila: "S tresujočo roko, ali z neizrečenim, sladkim občutkom začnem danes te verstice pisati, – ali saj vam imajo ravno te verstice moje čutenje povedati, saj vam imajo moje serce razkriti. O res, res je, kar vi v prekrasni svoji pesmici od dušne zlahte rečete. Čutim, prepričana sim, da je neskončno dobrotljivi vladar naših osod duše vstvaril, ktere so enakih občutkov, enakiga hrcpenjenja, ktere le zjedinjene zamorejo svoj namen – svojo večno srečo doseči. Čutim, da ste take duše vaša in – moja. Zakaj moje serce le za vas bije in vse strune v njem mi le vedno vedno v sladki harmoniji pravijo: da vas ljubim." (NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, pismo z dne 18. 11. 1850)

³ Do tedaj ni bila objavljena še nobena slovenska različica te pesmi, zato Stanko Janež ugotavlja, da "ima prečiščeno besedilo Rožmanove Lenčice pač vrednost samostojne in časovno prve naše variante". (Janež, *Zgodovina slovenske književnosti*, str. 276)

doživljanju narave, o obisku Prešernovega groba, Pustega gradu, o hoji iz Preddvora na Turn in podobno.⁴ V spisu Sprava je pisala o dveh kmetih, ki se tožita pri sodnikih, kar spominja na poznejšo literaturo realistov (na primer na Kersnika). Nekateri literarni kritiki so ji priznavali, da je skušala ubirati svoja pripovedna pota.⁵ Imela je ambicije (ali pa so jih imeli z njo drugi), da bi pisala in razvijala tudi literarno teorijo, na primer metriko proze. O tem je zapisala: *"Ali jaz vidim, da sim premalo pripravljena za tako delo, pri katerom se na nič ne morem naslanjati – ko na skušnje! Alj teh – manjka! Nerada bi kaj pisala, kjer bi veliko luknic ostalo!"*⁶

V istem pismu tudi pove, da ni za pisanje pesmi, čeprav je s svojo Zmiraj krasna je narava⁷ dokazala, da je (tudi) na tem področju kos Lovru.⁸ Obenem je tudi komponirala in bila po mnenju Dragotina Cvetka najzanimivejša med glasbenimi diletanti, ki so se pojavili v času nacionalnega gibanja. *"Gradivo pripoveduje, da je bila dobra pianistka. Komponirala je klavirske skladbe in napeve s klavirjem na slovenske tekste (tudi na Prešernove, op. a.). V klavirski kompozicijski tehniki je bila dobro razgledana, stilno pa še pretežno usmerjena v klasiko. Romantični element, ki se kaže tu in tam, je predvsem v izrazu. Kaže, da bi se kot skladateljica razvila, če ne bi tako mlada umrla."*⁹

Langusova upodobitev Josipine Turnograjske. V Slovenskem biografskem leksikonu preberemo, da se Tomanu ni izpolnila želja, da bi Langus Josipino portretiral v domači noši.
(Obzornik, 1977, št. 9)

Ko je začela objavljati v Slovenski Bčeli, so jo spoznali širom po slovenskih deželah in tudi na Slovaškem.¹⁰ Z objavo v Razlagovi Zori leta 1852 pa se je glas o njej razširil preko meja Avstro-Ogrske. Cenjena je bila v ruskih kulturnih krogih (na primer v krožku grofice Bludove).¹¹ Njeno povest o bolgarskem knezu Borisu je prevedel v bolgarščino in jo objavil K. D. Petkovič,¹² ki je Josipino tudi osebno poznal. Seznanila sta se decembra 1852, ko je Petkovič (imenovala sta ga Alber) prišel s Tomanom na Turn. V pisnih stikih sta bili tudi z Bludovo.

⁴ V obdobju pred znanstvom s Tomanom in na začetku, ko je bil njen edini mentor še Pintar, je napisala sledeča dela: Hoja iz Preddvora na Turn (januarja 1850), Popotnik, Pomlad (marec 1850), Povračilo (b.d.), Kakor bo božja volja, tako pa bo (april 1850), Vojvoda Ferdinand Brannšveigovski in francoski v vojski vjeti oficirji (b.d.), Jelen (prevod, maj 1850), Cesar v Ljubljani (maj 1850), Petelin (prevod, b.d.), Razvaline pustiga grada, Domoljubje, Svoboda (vse septembra 1850), Jesen (b.d.), Sprava (oktober 1850) itd. (NUK, Ms 655).

⁵ Legiša-Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva*, II. knjiga, str. 199.

⁶ NUK, Ms 18/66, II. Tuja korespondenca (R-Ž), pismo z dne 28. 9. 1852.

⁷ V nekem pismu Lovru pove, kako je napisala pesem: *"Začela sim 'naravo' pisati, brez da bi bila pred kaj premislila kaj in kam. In tako se je snidlo jutro z spomladjo in je rodilo misel drugo. Bila je moja misel od začetka, da bi bila dalje šla, ne samo se ozerati na nebo – na čase – ampak tudi na kraje; postavim kraj pri jezeru, med visocimi gorami, itd. – lahko bi se bilo tam dalje pisalo, ali nepopolna bi bila, ak bi bila še tak popolna pesem, ko bi nikoli ne mogla vse u se ujeti!"* (NUK, Ms 18/66, II. Tuja korespondenca (R-Ž), 16. 11. 1851)

⁸ V Jutru so ob stoletnici Tomanovega rojstva omenili Josipino kot *"mlado, zelo nadarjeno slovensko pisateljico..., ki je idejno in jezikovno znatno prekašala svojega moža..."* (Ob stoletnici rojstva Lovra Tomana, Jutro, št. 187, 10. 8. 1927.)

⁹ Cvetko, *Stoletja slovenske glasbe*, str. 198.

¹⁰ Članek o Turnograjski M. J. Hurbana v Slovenske Pohlady leta 1851.

¹¹ Gl. Čurkina, *Rusko-slovenski kulturni stiki*, str. 67-69.

¹² V pisnih imenovan Fedor Albert Petkovič?

Prva stran Josipininega latinskega zvezka.
(NUK, Ms 1445, II. Šolski zvezki)

Josipini je njena izobrazba omogočala poučevati oba mlajša brata, ki ju je pripravljala na sprejemne izpite, starejšega Janka (1835-1911) za gimnazijo, Fidelisa – imenovali so ga tudi Fidko ali Delko – (1840-1918) pa za realko. Njej je bila pot do uradne izobrazbe zaprta. Po opravljeni ljudski šoli v Predvoru so jo doma poučevali najeti učitelji. Zadnji je bil Tomanov prijatelj Lovro Pintar. Izobraževala se je v splošnih predmetih, latinščini, grščini, romanskih jezikih in glasbi, pozneje še v slovanskih jezikih, nazadnje v ruščini. Iz pisem le delno izvemo, kaj natančno je brala. Toman jo je zalagal predvsem s slovansko literaturo (rusko, srbsko), pa tudi z nemškimi klasiki. Brala je Puškina, pa Shakespeara, ki ji ga je prinesel Pintar. Tudi sama je naročala knjige, na primer novembra 1851 v Zagrebu več južnoslovanskih del, med drugim srbske pesmi Vuka Karadžića, Gundulića, Preradovića...

Predvsem pa je bila navdušena nad Prešernom. Pomilovala ga je kot osebo in častila kot pesnika. Njegov grob sta s Tomanom obiskala 8. avgusta 1851. Iz tega je nastal spis Obisk Prešernovega groba. Takole piše: "Bila sim na grobu neumerjočega Prešerna, – bila ondi presrečna iz istoga občutja, kateri je bil nesreča slavnoga pesnika – na strani Lovreta. Tresli so se še zadnji zlatotoki na večernom nebu, ko smo stopili na mesto, kjer počiva truplo, u katerom je omagalo blago, od sveta nepoznano, zavrčeno serce. Zelena travica po-

kriva njegovo zapušeno gomilo. Čern, lesen reven križec stoji na njoj – žalostno znamenje krajnske rodoljubnosti. Celo življenje nesrečnoga pevca mi je stopilo pred dušne oči. Černi, slabi križ še zdaj oznanuje, kako ceni 'svet' blago serce, kako bister um, kako plačuje iskrenim rodoljubom. – In stopi tje Lovre, beli pergamentni blekec se kmalo bliši na črnem križu, sledeče besedice je nanj zapisal:

Dokler živ – si bil nesrečen,

Mertev pak si – pevec večni!

Vila sim jaz nesrečnomu Prešernu iz lepih svetličic venec. Obesim ga zdaj na leseni križ. Kaka sprememba zdaj! Bila je gomila pred zapušena – naj bolj revna na pokopališu, in zdaj? Venec – dar ljubezni jo kinči! Zdelo se mi je, kakor da bi se vse pesmice miloga pevca zopet uživele u rožicah. – In zatonuje sonce u blesku večernom zarje, hladen pihljček lije čez okinčano gomilo, čudni miris razdihajo svetlice, kakor ga bi hotle počastiti neumerjočega pevca. Tužno se tresejo trave, žalostno obesijo svoje glave, kakor da bi hotle solzico milovanja potrositi na gomilo 'nesrečnoga' – ah saj mu je 'svet' ne daruje.

– Lahka ti zemljica bila slavni Prešern! Prestal si taj svet, prestal njegovo nehvaležnost! Tamkaj si zdaj, kjer je duh oprošten tuživnih sponov, kjer se gleda u nezmerno morje luči in čistosti, kjer te ne more več raniti nehvaležnost sveta!

– Srečen si zdaj!"¹³

Že pred tem se je v pismih pogosto hudovala nad lesenim, polomljenim križem, ki je stal na Prešernovem grobu. Ko so leta 1852 začeli kranjski rodoljubi zbirati denar za Prešernov spomenik, je to komentirala tudi v pismih. "Slišala sim včeraj, da bodo zdaj Prešernov prah i pepel izkopali – i prenesli h kapeli, kjer bode spomenik postavljen! – Ah ni mu miru – še u grobu ne!" je zapisala sredi aprila.¹⁴

Lovro (1827-1870)

Lovro Toman je bil v času, ko sta se spoznala z Josipino, že znan in cenjen pesnik in govornik. Leta 1849, leto pred srečanjem z Josipino, je izšla zbirka njegovih pesmi Glasi domorodni. Izza pomladi narodov je bil poznan kot vodja mladine, ki je v prevratnih dneh na ljubljanskem gradu nemško zastavo zamenjal z belo-modro-rdečo trobojnico.¹⁵

Rojen je bil v Kamni Gorici v premožni družini fužinarjev. Devetleten je izgubil očeta, vendar to ni preprečilo njegovega šolanja v Ljubljani, najprej na normalki, potem v gimnaziji. Bil je marljiv učenec z najboljšimi ocenami. V tem času je imel

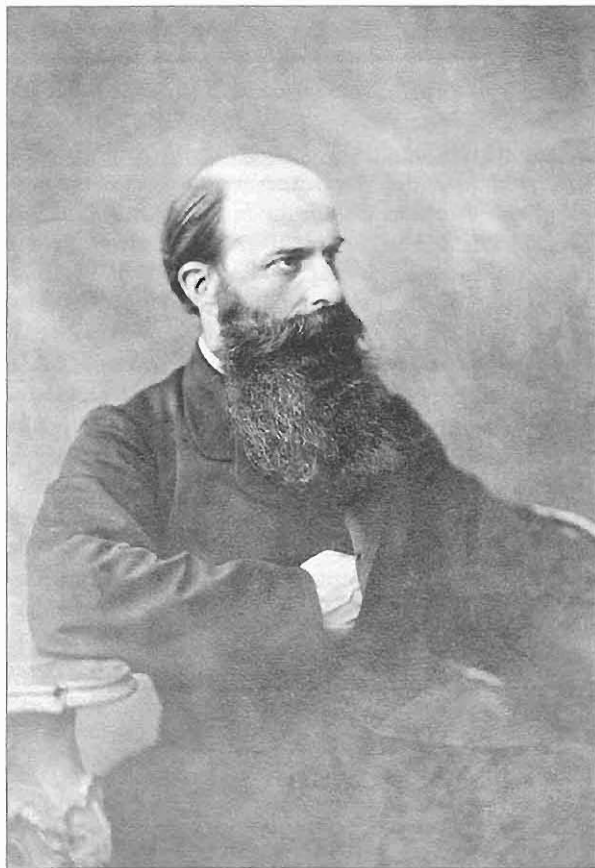
¹³ NUK, Ms 1445, II. Dela.

¹⁴ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 15. 4. 1852.

¹⁵ Lah, V borbi za Jugoslavijo, str. 27.

na čast petindvajsetletnice županovanja Janeza Nepomuka Hradeckega svoj prvi javni govor v slovenščini, ki je bil obenem prvi slovenski govor sploh, zložil pa mu ga je sam Prešeren.¹⁶

Po gimnaziji je odšel študirat pravo na Dunaj, končal ga je v Gradcu leta 1852. Že zgodaj, očitno že ob koncu ljubljanske gimnazije, ko ga je Bleiweis izbral za recitatorja na Hradeckijevi proslavi, se je približal krogu poznejših slovenskih političnih prvakov. Veljal je za Bleiweisovega naslednika, vendar je umrl že pred njim.

Ena izmed številnih upodobitev Lovra Tomana.
(ZAL, LJU 342, Fototeka, Krisperjev album)

Značajsko ga lahko ocenjujemo na podlagi znanih zgodovinskih dejstev,¹⁷ še bolj pa seveda iz njegove korespondence. Pokazal se je kot ambiciozen, samovšečen in precej zamerljiv. Na Josipino je vplival – gledano iz sedanjosti – bolj negativno kot pozitivno. Njen jezik se je v obdobju dopisovanja z njim bistveno skvaril. Začela je pisati tako "nemarno" kot on.¹⁸ Tudi v odnosu do ljudi

je Josipina povzemala Lovrove poglede; občudovala je, kogar je častil on, in omalovaževala, kogar on ni cenil.

Pozneje se je izkazal še kot pohlepnež. Zaradi tedaj potekajoče zemljiške odveze je dobil vpogled v razmere in premoženje turnskega gospostva. Kot pravnik so ga pritegnili k zadevi, čeprav se je Jožefina Urbančič opirala predvsem na Valentina Levičnika in sorodnika Fidelisa Terpinca. Josipina mu je maja 1852 še prostodušno popisala posest, ki so jo nameravali prodati, in pri tem sama izračunala vrednost, ki je nanesele dobrih sto tisoč goldinarjev. Temu znesku še sama ni verjela. Pozneje se je izkazalo, da ni računala vrednosti glede na kategorijo zemljišč, toda Lovru se je vseeno zvirtelo v glavi. Od takrat je vztrajal samo še pri prodaji Turna in delitvi premoženja na enake dele.

Iz neznanega vzroka, verjetno pa zato, ker ni dobila primerne kupca, mogoče tudi zaradi nasprotovanja Alojza Urbančiča kot varuha otrok, se je Jožefina odločila, da Turn prevzame Janko, druga dva otroka pa izplača. Josipininih pet odstotkov od vrednosti posestva je uspelo Lovru nazadnje na zelo grob in nesramen način izsiliti: Josipino je obvestil, da ga ne bo več na Turn, njeni materi pa poslal pismo, v katerem ji je dal vedeti, kaj si misli o njej.¹⁹ Pred preveliko sramoto se je Jožefina uklonila in popustila Lovrovim zahtevam, ki so bile slej ko prej finančnega značaja. Vse do poroke so bili odnosi napeti in verjetno hudo naporni, predvsem za Josipino, ki je bila posrednica med obema stranema.

pervo" (NUK, Ms 1446, III. Pisma, 8. I. 1851).

Kritizirali so ga že sodobniki. Šuklje mu pripisuje *duševno plitvost*, za njegove politične govore pravi, da so *"obstojali iz nakopičenih votlodonečih fraz, kakor so bili v navadi izza 1848, jedra ni bilo v njih in stvarnega znanja"*. (Šuklje, *Iz mojih spominov I*, str. 34).

Janez Trdina je zapisal: *"Lovre Toman je prejel od prirode pravo pesniško žilo in goreča čustva za ideale, ali se je žal prehudo sprl in stregel s pravilno slovenščino. Jezik mu je nečeden in grapast, da ga omikan človek ne more čitati brez nejevolje."* (Trdina, *Spomini II*, str. 271).

Anton Slodnjak je Levstiku položil v usta *"črvivo pesničenje Lovreta Tomana in drugih mladokljunih pličev z vrta Jovana Vesela Koseskega"* (Slodnjak, *Pogine naj pes I*, str. 237).

¹⁹ Povod je bilo očitno Lovrovo snubljenje Josipine za poroko, na kar se je Jožefina odzvala preveč *"merzlo – premerzla za najno občutje bila"*, za kar je bil vzrok, da je bila *"ravno tisti dan bolj u skerbeh za naji – kakor kedaj!"* Lovro je presodil, da hoče doseči, da se on odpove vsemu Josipininemu premoženju in da bo zadovoljen z vsem, kar bo Josipina dobila od posestva. Jožefini je očital, da skrbi le za Janka, drugima dvema otrokoma pa hoče škodovati. Jožefina iz tega sprevidi, da ji Lovro ne zaupa, in preko Josipine odgovori na njegov napad (NUK, Ms 18/66, II. Tuja korespondenca (R-Z), Josipino pismo Lovru z dne 18. 8. 1853).

¹⁶ Praprotnik, *Dr. Lovro Toman*, str. 6.

¹⁷ Zajel jih je Josip Vošnjak v svoji drami *Doktor Dragan*.

¹⁸ Vsekakor je res, da v njegovih izvajanjih ne najdemo tako strnjene misli in tekoče besede kot pri njej, precej je šepal tudi slovnično. Sam pravi, *"da na gramatiko in na 'obrazje' (form) prav malo deržim – da je zerne mi*

Turn

Grad, kjer se je rodila in živela Josipina Urbančič, stoji odmaknjen iz Preddvora pod hribom sv. Jakoba. Njeni biografi so ga opisovali kot romantično bivališče pod mogočnimi gorami, obdanega z gozdom in z lepim pogledom na rodovitno polje proti Kranju in Triglavu.²⁰

Josipinin oče Jančz Nepomuk (1797-1841) je dobil grad od očeta Martina Urbančiča, ki je bil nekaj časa oskrbnik gradu Brdo. Turn je kupil leta 1793. Po smrti strica, maminega brata Vincencija Dietricha, so si nečaki Alojz, Janez Nepomuk in Fidelis razdelili še gospostvo Strmol, dokler ga ni leta 1843 na dražbi odkupil Alojz.

Grad Turn pod Novim gradom iz Preddvorske smeri, verjetno s konca 19. stoletja.

(ARS, AS 1201, Zbirka fotografij iz osebnih, rodbinskih in graščinskih fondov, št. 36)

Alojz Urbančič (1786-1855), priženjen na grad Preddvor, je postal po bratovi smrti varuh njegovih mladoletnih otrok. Odnosi med družinama so se po smrti Janeza Nepomuka ohladili.²¹ Brata sta

²⁰ "... čarobni razgled na prekrasno triglavsko skalno morje in milobni pogled na rodovitna žitna polja: vse to je mogočno in blagodejno vplivalo na živahno, pesniško nadahnjeno grajsko gospodično." (Rebol, Josipina Turnogradska-Tomanova, str. 321) Josipina sama je v spisu Hoja iz Preddvora na Turn opisala razgled s klopce pod gradom: "Vsedimo se zdaj na klopico, ktera pred snamnjem stoji, in pogledimo, kaj se vse našimu učesu prikaže. Pogledamo pred sebe, vidimo lepo ravnino ktero krog in krog manjši in višji gore obdajajo. Pogledamo na desno roko, zagledamo tam poglavarja vsih krajskih sneznikov – s večnim snegom pokrilga Triglava. – Ako se ozrem po polju, se nam prikaže cerkvice pri cerkvi, vas za vasjo in boršt za borštičen. Od snamnja se potem kmalo na Turn pride." (NUK, Ms 1445, II. Dela)

²¹ Po njegovi smrti naj bi Alojz zasovražil Jožefino. Josipina navaja "Njegovo očitno sovraštvo do matke i nas, ki se je začelo, ko rajni oče stisnuli očesa" kot enega od vzrokov za odvzem varušstva nad otroki. (NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 3. II. 1852). Prič za to so-

se očitno še dobro razumela, saj se je Alojz leta 1823 odrekel Turnu v korist Janeza Nepomuka.

Sklepamo lahko, da je šlo za nesimpatijo med Jožefino in Urbančiči v Preddvoru. Josipini so se zdeli ošabni in patronatski, zamerila jim je nemško usmerjenost in jih imenovala *denaruhe*. Preddvor ji je bil *najneprijetnejši kraj tega sveta*. Najbolj nesimpatična med njimi sta bila stričeva žena Marija (roj. Brunich) in najstarejši sin Edvard, dedič Preddvora in Strmola. Njegov brat Ferdinand je tedaj živel v Trstu. Najmlajši Alojz (*Loizl*), zdravnik na Dunaju, je poletja preživel v Preddvoru in je bil Josipini še najbolj pri srcu. Kaj je bil vzrok nerazumevanja med Jožefino in Preddvorskimi, lahko samo domnevamo: morda res le varušstvo in Alojzovo domnevno slabo opravljanje te naloge.

Josipinina mati Jožefina Urbančič iz okrog leta 1890. (Obzornik, 1977, št. 12)

Maja 1852 se je mati Jožefina odločila Alojzu po sodni poti odvzeti varušstvo nad otroki.²² To ji je uspelo leta 1853, ko je sodišče v Kranju Josipini spregledalo štiri leta do polnoletnosti, mladolet-

varušstvo naj bi bilo veliko, med njimi znani tržiški rano-celnik, ki je zdravil tudi Turnske, Tomaž Pirč.

²² Josipina v omenjenem pismu navaja štiri vzroke: 1. Alojz naj bi bil varuh iz materialnih koristi, saj ga bodo morali ob izteku varušstva izplačati; 2. njegovo sovraštvo do Jožefine in drugih; 3. njegova starost, nesposobnost izpolnjevati dolžnosti varuha; 4. njegova zanikrnost, zanemarjanje, s čimer jim dela ogromno škodo glede premoženja.

nima bratoma pa postavilo za skrbnika mater Jožefino in Rudolfa Lokarja, trgovca iz Kranja.²³ Po Josipinini poroki je Alojz Urbančič zares oddal varuštvo in bil s tem, kot sam pravi v pismu Levičniku, osvobojen težkega bremena.²⁴

Josipinina mati Marija Jožefina (1813-1898) je bila hčerka kranjskega meščana in trgovca Jakoba Terpinca.²⁵ Rodila se je v hiši, v kateri je pozneje živel France Prešeren. Jakob je bil verjetno v bližnjem sorodstvu z Blažem in njegovim bratom Antonom Terpincem, trgovcem oziroma lastnikom *mušlinarske* delavnice,²⁶ ter z njuno sestro Katarino, ki je bila poročena z gostilničarjem Jakobom Jalnom.²⁷ Blaž je po Jakobovi smrti leta 1816 postal skrbnik njegovih dveh hčera; Jožefina je imela starejšo sestro Karolino (roj. 1809), ki je bila poročena z davkarjem Jožefom Schullerjem. Blaževoga sina Fidelisa Terpinca (1799-1875) Josipina v pismih omenja kot strica. Za bratranca šteje Karla Florian (1808-1877), najboljšega kranjskega Prešernovega prijatelja, ki je bil sin Blaževe hčere Marije. S Karlovo sestro Pepi (Jožefo) Florian (roj. 1824) sta se večkrat obiskovali. Mož druge Blaževe hčere Kancianile je bil Jožef Skarja, poštni mojster, ki je Josipini v času dopisovanja z Lovrom marsikdaj zagrenil dan.

Vsakdan

Življenjski slog bogatega meščanstva in plemstva se je v tem času že povsem poenotil. Meščanstvo se je naseljevalo na gradovih, na drugi strani so bili v obdobju po letu 1848 ukinjeni zadnji privilegiji plemstva, poleg fevdalizma na primer izključna pravica lova (1849).

Urbančiči na Turnu so – mogoče zaradi slabšega gmotnega položaja, ki je sledil smrti Janeza Nepomuka in še bolj letu 1848 – živeli navadno meščansko življenje. Ob koncu leta 1851 je zelo slabo kazalo. *"Čudno – čudno, kako je zdaj naše življenje tukaj. Tako malo gotovosti nam nikdar še ni dale prihodnost, kakor zdaj, tako zakrite nam nikoli še ni bila. Da bi ostali še dalje na Turnu – skoro negre, in vender ne more matka ne jaz prav misliti na mesto. Bog ve – kako bo."*²⁸ Do tedaj niso dobili še nobenega nakazila rente. V naslednjem letu, ko je začela pritekati, se je stanje izboljšalo.²⁹

Na Turnu so imeli nekaj služničadi. Josipina omenja *Loisko*, ki nosi vse novice še tople v Preddvor. Imeli so kuharico *Johano*, ki je malo pred Josipinino poroko, avgusta 1853, šla v Kranj izbirat novo služabnico, ker se je Lojzka nameravala poročiti. Josipina tedaj piše: *"Zavoljo služabnice smo zdaj čisto zapušeni."*³⁰ Črtomir Zorec je konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja imel pri pisanju članka o Turnograjski za informatorja dr. Alfonza Levičnika, katerega oče, *Valentin Levičnik*, naj bi bil na Turnu oskrbnik in vrtnar.³¹ Gre za pomoto: Levičnik je bil aktuar deželne komisije za zemljiško odvezo in kot tak "skrbnik" turnskega gospostva. Josipina v pismu aprila 1852 res omenja tudi nekega vrtnarja, ki mu je bilo ime *Matevž* in je bil napol mutast. Med služabniki je bil še kočijaž *Miklavž* – turnski hlev je premoagal tri konje. Maja 1851 so dobili nov voz z dvojno vprego. Nekaj hlapcev so imeli verjetno še za delo v hlevu.

Učitelja turnskih otrok sta bila v tistem času že omenjeni Lovro Pintar in Matija Potočnik, učitelj glavne šole v Preddvoru, ki je poučeval Delka (pred tem pa že Josipino). Odnosi med Pintarjem in Turnskimi so bili pozneje odvisni od Tomanovega razpoloženja do njega.³²

Sicer vsakdan na Turnu ni bil razburljiv. Dan je bil podoben dnevu, posebno v hladnejših mesecih. Tudi sicer je bila Josipina večinoma doma. Vstajala je med sedmo in osmo, nato zajtrkovala in si *vpletla lase*, pri čemer ji je pogosto pomagala mati. Poleti je nato zalila rože, se malo sprehajala ali delala v vrtu do desetih, pol enajstih. *"Nato pride delo rok, po tem se učim z mojim malim bratcom, ki je včasih zelo zelo živ."* Vmes je bilo kosilo, popoldne je preživela z Lovrovimi pismi, še malo delala, zvečer je pela z bratcem ali poslušala Tomanove *krasne pesmi*. Čez dan je nekaj časa posvetila učenju, poleti je posedala na vrtu pod lipami in češnjo. Malce po peti popoldne so poleti *južinali*. Pogosto so hodili na sprehode, poleti šele ob večerih. Šli so do žage ob Kokri, v Preddvor, precejkrat tudi na sv. Jakoba. Zvečer jih je obiskal Pintar in učil oba fanta. Pozimi je pouk trajal do osmih. Če ni pomagala pri poučevanju, je Josipina igrala na *glasovir*. Eden bolj pestrih dni se je zgodil v začetku maja 1852, ko so bili pri njih Terpinci. *"Dopoldne po zajterku sim igrala (na klavir, op. a.) – po tom pak smo šli vun. Hodili en čas okrog – dok smo zašli k Fuksovini! – ... – Lazili*

²³ Gl. Zapuščinska razprava po umrli Josipini Toman, 20. julija 1854 na graškem okrožnem sodišču. (NUK, Ms 1446, I. Osebnosti dokumenti)

²⁴ Gl. op. 39.

²⁵ NŠAL, ŽA Kranj, Rojstna matična knjiga 1805-1814.

²⁶ Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 251, 402.

²⁷ Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 403.

²⁸ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 11. 11. 1851.

²⁹ O zadevah okrog zemljiške odveze in njenih posledic na konkretnem primeru Turna v pismih Valentinu Levičniku. (ZAL, KRA 153, š. 1)

³⁰ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 31. 8. 1853.

³¹ Zorec, *Turnska lepota*, str. 693.

³² V začetku leta 1851 so se odnosi ohladili. Toman je v svojem velikem samoljubju zameril Antonu Janežiču, uredniku Slovenske Bčele, da ni takoj objavil neke njegove pesmi. Josipina ga je pri tem seveda podpirala, Pintar pa je potegnil z Janežičem. Tako se je prijateljstvo in "pobratimstvo" med njimi za nekaj časa precej ohladilo. Zaradi tega spora Pintar mogoče celo nekaj časa ni poučeval obeh dečkov.

tam okrog – on (Terpinc, op. a.) se pogovarjal s Fuchsom – i tak zgubili cel dopoldne! Vsi zmartrani prišli domu, šli jest – i po kosilu smo spremili Terpincove! Peljali smo se z njimi naj prvo na Berdo, kjer je striček hotel pogledati neke kravice itd. Bili u vertu za Glashaus! Lepo! – O Lovro – da bi bila mogla rožicam tam izročiti – kaj je moja duša čutila – ah jih tebi u daljino poslati! (V pismu mu pošlje malo cvetko s tega vrta.) Peljala se po tom u Krajn, se poslovili s Terpincovimi i šli k Lokarci! Tam – kakor navadno! Ah – in še le zdaj domu prišli!” Pismo je napisala ob devetih zvečer.³³

Pozimi so bili bolj zaprti v gradu. Ob lepem vremenu so se vozili s sanmi. Prazniki so prinesli nekoliko drugačno razpoloženje, ritma življenja na Turnu pa niso dosti spremenili. Josipina se je redko udeleževala družabnega življenja v Kranju.³⁴ V času dopisovanja je vse večje praznike preživela doma. Ob *pustnem dnevu* 1851 *”je bil na Turnu velik bal. Matka je igrala na glasoviru jedno ‘ogroglo’ in Janko in Josipina sta se enmalo verstila. To je bil bal. Ni scer sto in sto svečic razsvetljevalo sobo – zarja, večernica, nam je še svetila – tudi ni bilo kaj veliko ljudi – vaš pobratim sam je stal – pri peči in naj (naju, op. a.) je gledal – pa bal je bil vender in saj toliko je bil bolji, kakor drugi, da se nisva vtrudila z Jankotom pri plesu. Danas je v Krajnu šemarija. Pa saj je tako skoro vsaki dan, precej šemc je tam.”*³⁵ Pred sv. Rešnjim Telesom so *ovenčali* lipe pred gradom in zvečer poslušali zvonjenje. Na kresni večer so šli na Tabor prižgat kres. *”Topli mili večer je objemal zemljico, svitle zvezde so se lesketale na nebu, in tam v zapadu – tam so težili črni tamni oblaki sivoga Triglava – so ga zakrivali našemu očesu. Ah kako lepo je bilo na Tabru. Nebrojne germade so gorele po slovenskoj zemljici, ki se je tak čudno, tako nočno pred nam razprostirala. Naj lepši kres je bil na Križkoj planini. Cela versta je bila. In zažgali smo tudi svoj kres na Tabru, pod lipami – ne daleč od njih...”*³⁶ 29. junija je bil v Preddvoru *somenj*, kamor so šli *štruklje jest*. Občasno so imeli mašo tudi v kapeli na Turnu. Leta 1851 jo Josipina omenja 4. julija. Ob prvem novembru so šli prižgat svečke na grob. Novembra ali decembra, pred prazniki, so imeli *kolinc*. Na božični večer pa so že postavljali *Christbaum* ali Bohkov drevesček.³⁷

Okrasili so ga z jabolki, pod njim pa so si puščali darila. Josipina omenja, da Bohkov drevesček *gori* na sv. večer, kar pomeni, da so ga okrasili s svečami. Staro slovensko navado *svince liti* (vlivanje svinca) za božič so poznali tudi na Turnu. *”Narede se mnoge mnoge podobice iz svinca, ktere imajo tistimu, ki jih lije za celo prihodno leto povedati, kaj se mu bode zgodilo. Ravno tako se tudi beljak od jajca v vodo ulije na sveti večer, kar je tudi znan običaj na gorenskem.”*³⁸

Nekaj malega izvemo tudi o hrani. Običajne obroke so sestavljali pečenka, župica, repa, čežana in krompir, od sadja jabolka, češnje, jagode. Bolj za zdravilo so imeli *šokolado* in *kakao* in seveda *thee*, medtem ko kava Josipini ni dobro dela.

Striček Fidelis Terpinc (1799-1875) v poznih letih. Bil je sin kranjskega trgovca Blaža Terpinca, sošolec in prijatelj Matije Čopa, pozneje eden vodilnih slovenskih gospodarstvenikov in prvi industrijalec ter podpornik slovenskega kulturnega življenja, udeleževal se je tudi politično.
(ZAL, LJU 342, Fototeka, Krisperjev album)

³³ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 4. 5. 1852.

³⁴ Decembra 1851 omenja, da se bo Janko mogoče udeležil tombole v Kranju, ki so jo priredili za prizadete v povodnji v jeseni tega leta (NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 13. 12. 1851).

³⁵ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 5. 3. 1851.

³⁶ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 24. 6. 1851.

³⁷ Po Nemško-slovenskem slovarju iz 1860 – božje drevce. To navado je v Ljubljano baje leta 1845 vpeljal Peter Lulsdorf, doma iz Kölna, ki je bil v Ljubljani poslovođa v cukrarni, pozneje lastnik pivovarne na Resljevi cesti

(gl. Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 26). O starejši šegi obešanja drevesca v bohkovem kotu podrobneje Kuret, *Praznično leto Slovencev*, str. 97-100.

³⁸ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 9. 3. 1851.

Jožefina Terpinca (1805-1885), Češkova glažovnata princezinja in zaročenka Andreja Smoleta, je pozneje postala žena Fidelisa Terpinca. (ZAL, LJU 342, Fototeka, Krisperjev album)

Obiskovalcev na Turnu za tisti čas ni bilo pretirano. Pogosteje so se oglasili Terpinci iz Ljubljane in Lokarji iz Kranja. Od sorodstva je prihajala še teta Schuller (*Suler*), ki ji je na začetku leta 1851 umrl sin, pa že omenjena Pepi Florian. Reden gost je bil Valentin Levičnik, *preljubi*, kot ga v nekem pismu nekoliko cinično imenuje Josipina. Z njim je bila mati Jožefa v pisnih in osebnih stikih zaradi zadev z zemljiško odvezo.³⁹ Včasih so prišli tudi Preddvorski Urbančiči: stric, pa Edvard, poleti *Loizl* z Dunaja z ženo Amalijo in sinovi. Josipina omenja te obiske – spet cinično – kot *posebno čast*.⁴⁰ Ko sta nekega torka ob koncu septembra 1851 prišla Alojz in Edvard na Turn, jima je Josipina pela in igrala na klavirju ilirske in češke pesmi. Pravi, da je bilo to za Edvarda prava muka, ker ni razumel niti besedice.

³⁹ V kranjski enoti ZAL je v fondu Levičnikove družine (KRA 153, š. 1) ohranjenih 21 pisem Jožefine Urbančič Valentinu Levičniku (med septembrom 1851 in septembrom 1853) in eno pismo starega Alojza Urbančiča Levičniku (september 1853).

⁴⁰ Na primer v pismu z dne 16. 5. 1851 (NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca).

Med višje obiske je spadal na primer tisti, ki se je zgodil v začetku julija 1851, ko so prišli Serafina Zois, grofinja Welzersheimb⁴¹ in dr. Viktor Hradeczky, naslednik Franceta Prešerna na odvetniškem mestu v Kranju, z ženo in stricem. Serafina (1834-1910), hči lastnika Brda Antona Zoisa, je bila Josipinina prijateljica iz mladosti. Zoisi so do leta 1845 posedovali Turnu sosednjo posest Jezero, tako sta se verjetno zblížali. Pozneje sta se srečevali in obiskovali v Ljubljani, na Brdu, v Kranju. Josipina jo je označila kot razvajeno, s spremenljivim značajem (*"Le za hip je vse pri njej"*),⁴² kot povsem odtujeno in *požlahteno*. Serafina se je nekaj mesecev po Josipinini smrti poročila s štiriintridesetletnim baronom Karlom Avgustom de Traux de Wardin.⁴³ Večino življenja je nato preživela v tujini.⁴⁴

Odhodi s Turna so se omejevali na nedeljske maše v Preddvoru, obiske sorodnikov, odhode v Kranj, predvsem po opravkih, občasno pa tudi v Ljubljano, kjer so prebili nekaj dni pri Terpincih v mestu ali na fužinah. V tistem času mogoče zaradi že omenjenih finančnih težav, še bolj verjetno pa zaradi nižjega položaja v družbi, ki ga je imela vdova z mladoletnimi sinovi, Turnski niso prirejali zabav. Lov so oddajali Jakobu Markunu, pomočniku na ljubljanski normalki.⁴⁵ Pozneje, ko je posestvo že vodil Janko, so izpričane tudi te vrste zabave; enega od lovov se je udeležil Josip Vošnjak, takrat zdravnik v Kranju. Po lovu v soteski Kokre so se okrepčali na Turnu. Z večerjo jim je postregla Jankova mati Jožefina, *interesantna in jako omikana gospa*.⁴⁶

Z drugimi sosedi, razen najbližjimi,⁴⁷ v tistem času niso imeli tesnejših stikov. Ti so se morda okrepili v času zemljiške odveze, ko so se križali interesi in plačevale odškodnine za različne služnosti, posekan les in podobno.⁴⁸ Na sosednih gospodstvih so okrog leta 1850 gospodarili: Vincenz grof Thurn v Radovljici, baron Jožef von Dietrich

⁴¹ Karolina pl. Welserheimb, Serafinina sestrčina, hči Zoisove sestre Serafine, rojena okrog leta 1840. Josipina jo omenja v pismu l. 8. 1851 (NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca).

⁴² NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 23. 5. 1851.

⁴³ Gl. *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*, str. 328.

⁴⁴ Gl. *Zoisova korespondenca*, str. 17-18; Fotografijo Serafine Zoise gl. pri Preinfalk, Podoba rodbine Zoise, str. 34.

⁴⁵ AS 792, zakupna pogodba o lovu, 17. 5. 1852.

⁴⁶ Vošnjak, *Spomini*, str. 70-71.

⁴⁷ Na najbližjih posestvih so bili: na Strmolu in v Preddvoru že omenjeni Alojz Urbančič oziroma njegova žena Marija Urbančič, na Jezeru Elizabeta Fuchs in njen sin Anton, na Hribu pa do 1850 pl. Gandin, nato pa po kratkotrajnem lastništvu vnukinje Albine Kappus pl. Pichelstein Anton Fuchs.

⁴⁸ O tem lahko beremo zlasti v pisnih Jožefini Urbančič, ki sta jih pisala Valentin Levičnik in pozneje Rudolf Lokar. Za poznejše obdobje obstajajo tudi posamezna pisma med Jankom in Lazzariniji (ARS, AS 792, š. 46).

v Trziču, Terezija Pegliaruzzi pl. Kieselstein na Golniku, Elizabeta Globočnik na Visokem, na Brdu že omenjeni Anton baron Zois in Franc Feliks baron Lazzarini v Smledniku.

Preddvor

Bolj pestro je bilo družabno življenje v Pred-dvoru. Poleti so prišli dopustniki iz mest, predvsem iz Kranja in Ljubljane, na primer Brun-nerjevi, Vestovi, Paukerjevi, Gasperinjevi, Hra-decki in drugi (*pol Kranja skoraj*, piše Josipina v pismu 22. 6. 1851). Od Ljubljančanov so bili s Preddvorčani v tesnejših stikih Franc Schrey (*Šrei*), bivši sodnik v Kranju in Trziču, in njegova žena Jeanetta.⁴⁹ Tomana ni maral, zato so v nemilost prišli tudi Turnski.⁵⁰ Zorec je v svojem podlistku omenil Julijo Primičevo, tedaj poročeno Scheu-chenstul, češ da je prihajala na počitnice na Turn in prijateljevala z Josipino.⁵¹ Valetnin Levičnik naj bi jima igral na citre, celo Prešernovo Luna sije, kladvo bije naj bi prepevali. V resnici je Julija prišla na Turn mogoče le po naključju, prav gotovo pa ni bila tam na počitnicah ali celo v prijateljskem odnosu z Josipino. Slednja je v pismu sredi junija 1851 res omenila gospoda Scheuchenstula (*Scheu-henstrol*), ki je prišel v Preddvor, toda niti besedice ni namenila njegovi gospe, tako da ne vemo, če je sploh prišla z njim. Očitno pa so Primičevi imeli že daljšo tradicijo obiskovanja Preddvora, vsaj od tridesetih let 19. stoletja, ko je v Ljubljani razsajala kolera. Takrat naj bi nastala naslednja anekdota, o kateri piše Ernestina Jelovšek v spominih: "... obe dami (Primičevi, op. a.) sta se odpeljali na Dvor (*Höflein*), ki je bil last nekega Urbančiča; tam sta spoznali nekega doktorja, Terpinca po imenu, ki se je zaljubil v Julijo. Kadarkoli je potem prišel v Ljubljano, je obiskal dami; Primičevka ga je sicer povabila na kosilo, toda Julija je morala skoraj vsakič iti h kaki teti na obed, in to prav ona, ki sicer ni kosila nikjer drugje kot doma. Doktor Terpinc je končno le spregledal to početje in ni več prihajal. Primičeva gospa pa je nekega dne dejala kuharici, svoji zaupnici: 'Takle nihče si domišlja, da bi mu dala svojo hčer.'⁵² V zgodbi omenjeni Terpinc bi mogel biti kak Josipinin (stari) stric, ki je – kot omenja Jelovškova – pozneje živel v Trstu.

Nedeljsko obiskovanje Preddvora je bilo za Turnske zelo nadležno opravilo. Po maši so morali opraviti vljudnostni obisk, ki jim je pogosto po-

slabšal razpoloženje. *Ošabna tetica*, visokostni Edvard, včasih tudi stari Urbančič z neprijetnimi in neprimernimi pripombami, pa še kakšen od obiskovalcev so lahko zelo hitro ohladili že tako hladne odnose. K slednjim je spadala lastnica gradu Hrib gospa Fuksova, ki se je v nedeljo 1. novembra 1851 še posebno grdo obnašala. "Ga. fuk se tako proti nam obnaša – da bi vsakomu človeku moralo raniti srce. Ne pogleda nas – ne govori z nami – tako ošabno le se obnaša, da nehotoma začnem misliti, ktere hudobije sim kriva do nje – saj hudobneža ne more drugače gledati! In vse se vije krog nje in se joj prilizuje, kakor boginja je med Predvorčani, – in mi – žlahtniki – stojimo tesnim srcem u kakom kotu – zaničevani od vsih; in vender nam srce ne more naj manjšega prestopka zoper njih očitati!... Ja cel dan sim zmiraj žalostna, kadar sim u Preddvoru! – Ko bi večkrat morala taj občut čututi – gotovo zbolim!"⁵³

Še preden sta Josipina in Lovro uradno postala par, je novica o njunem poznanstvu že obšla Preddvor, Kranj in Ljubljano, prispela tudi v Gradec in na Dunaj. Ljudem sta nilada, lepa in poznana človeka padla v oči. Vsaka malenkost jih je zadovoljila, da so lahko opravljali, sčasoma so postali precej zlobni in zdi se, da so jima včasih načrtno škodili. Ko so postala pisma med njima številnejša, se je večkrat zgodilo, da so "zaostajala", prihajala odprta ali se celo izgubila. Ob eni takih priložnosti je Josipinino pismo krožilo po Kranju kakor cirkulare iz ene hiše v drugo.⁵⁴ V zaroto so bili baje vključeni tudi sorodniki Urbančiči iz Pred-dvora. Tudi pozneje je bila njuna zveza pogosto tema pogovorov najrazličnejših ljudi. Avgusta 1851 piše Lovro iz Kamne Gorice: "Meni je včeraj (na Bledu, op. a.) veliko ljudi srčno vošilo v mojo zvezo... Po celim gorenjskim je glas najne kmalne poroke raznežen... Vaše preljubo obiskanje je vse sumnje poterdilo in vse zavidnike in nasprotnike zbudilo."⁵⁵ Enkrat pozneje je Lokarci v Kranju pravil Kappus, oče prejšnje posestnice gradu Hrib Albine Kappus pl. Pichelstein, "da je bil na Berškom lovu vkupaj z E. (Edvardom, op. a.) Taj mu je neki toliko govoril čez naji, da je Kapus že polne ušesa imel, in po tom ga je E. prosil: Thuen Sie mir die Gefelligkeit, und fragen Sie mich etwas vom Toman in Gegenwart des Zois, damit ich dies noch einmal vor der ganzen Jagdgesellschaft erzählen kann."⁵⁶ Lovre – ali ni to več hudobe, kakor bi si jo človek misliti mogel? O Bože – kaka črna duša to!⁵⁷

⁴⁹ SBI., 3. knj., str. 245.

⁵⁰ "Strašan človek to. Rekel je, da vas ima in derži za so-vražnika (o ubogi Lovre), ker misli, da ste vi krivi smerti njegovoga prijatla 'Rici'." (NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 25. 10. 1851)

⁵¹ Zorec, Turnska lepota, str. 693.

⁵² Sila spomina, str. 18.

⁵³ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 1. 11. 1851.

⁵⁴ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 30. 5. 1851.

⁵⁵ NUK, Ms 1446, III. Pisma, 18. 8. 1851.

⁵⁶ "Naredite mi uslugo in vprašajte me kaj o Tomanu v prisotnosti Zois, da bom lahko to še enkrat povedal pred vso lovsko družbo."

⁵⁷ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 25. 10. 1851.

Sorodnikom, še posebej stricu – varuhu turnskih otrok – je šlo druženje Tomana in Josipine na živce, ker ni bilo v skladu ne z oliko ne z moralnimi normami tistega časa. Lovro je bival na Turnu med počitnicami, z Josipino sta se sprehajala, se vozila na izlete v okoliške vasi, tudi do Bleda, zvečer so se zabavali s petjem in recitiranjem. V Gradcu so mu prijatelji povedali, da je stari preddvorski Urbančič zelo jezno čez njega govoril, češ da sta cele tedne skupaj, da si spodkopavata telesno in duševno zdravje, da sta že oba bolna itd.

Kranj

Ob lepem vremenu je bila Josipina večkrat v Kranju. Navadno je šla dopoldne z materjo ali Jankom po opravkih. Ko je čakala na pošto, je hodila iz štacune v štacuno⁵⁸ ali pa obiskala Lokarje, pa tudi poštarja Škarjo, *Taučerja*, Floriana, Paukerja, Bleiweisa. Med opravke v Kranju so spadali obiski pri Valetninu Levičniku, pa pri krojaču Mihaelu Pučniku. Ob ponedeljkih je bilo v Kranju še posebej živahno, bil je namreč tedenski semenj. V Kranj je hodila tudi na prireditve (veselice), vendar v obdobju dopisovanja z Lovrom skoraj ne več. Ko jo je nekoč Lovro silil, da gre v Ljubljano med ljudi, obiskuje veselice in gledališče, češ da se ji bo vrnilo zdravje, mu je odpisala, da ima dovolj veselice v Kranju. Vendar: *"Praviga, višjiga, nezgijiviga veselja ne najdem v množici, meni le doma v družnji mojih dragih cvete, ko zamorem na vas misliti"*, piše novembra 1850.⁵⁹

Prav gotovo je Josipina v Kranju večkrat srečala Prešerna – v času njegove smrti ji je bilo skoraj šestnajst let. V pismih ga z Lovrom pogosto omenjata, toda nikoli ne govori o kakem osebnem stiku z njim. Prav tako ni pisala o skupnih znanjih, ki jih je bilo kar nekaj, na primer oba Lokarja in številni drugi kranjski meščani, pa krojač Pučnik, ki je Prešernu baje⁶⁰ naredil njegovo priljubljeno čepico s šildom. Šival je tudi Urbančičevim s Turna. Med tistimi, ki so spadali v krog Prešernovih kranjskih prijateljev, so bili še Viljem Killer, krčmar Jakob Jalen (iz gostilne pri Jeleni), trgovec Franc Mayr, ing. Franc Potočnik, sodnik Viktor pl. Vest, oskrbnik blejskega gospostva Hieronim Ullrich, ki je v Kranju pozneje kupil hišo Konrada Lokarja.

V najtesnejših odnosih so bili Urbančiči s Turna z Rudolfom Lokarjem (1812-1871) in njegovo ženo Marijo (roj. 1824). Rudolf in njegov brat Konrad Lokar sta bila industrialca in trgovca s siti.⁶¹ Ru-

dolf je bil pozneje varuh turnskih otrok ter tudi zaupnik Jožefine Urbančič.

Po končanem študiju je jeseni 1852 Lovro prišel v Kranj v službo k *Peršetu*, očitno odvetniku. Stanoval je najprej pri Klobučarju v današnji Tavčarjevi ulici,⁶² pozneje pa pri Valentinu Čimžarju na današnjem Glavnem trgu.⁶³ Z Josipino sta se odtlej večkrat videla, skoraj gotovo vsak konec tedna, pisala pa sta si še vedno vsak dan. Pisma sta puščala pri Majarju. Iz njih izvemo precej o življenju v tedanjem Kranju, seveda skozi oči in sodbe Lovra Tomana.

Ljubljana

S Turna so šli Urbančiči nekajkrat letno v Ljubljano k Terpinem. Pozimi sta živela Fidelis in Jožefina Terpinca pri Českovi v bližini magistrata pod gradom, od pomladi pa na svojem gradu Fužine.

Turn je od Ljubljane ločilo štiri ure vožnje s kočijo.⁶⁴ Vozili so se po cesti skozi Hotemaže, kjer je bil odcep skozi Britof proti Kranju (do Kranja so prišli skozi Klanec in Huje oziroma mimo Brda in Kokrice), proti Ljubljani pa je cesta tekla skozi Šenčur in Voklo do Prebačevega, nato mimo vasi po levem bregu Save skozi smledniški gozd in pod Šmarno goro.⁶⁵ Druga pot do Ljubljane je peljala skozi Medvode. Savo so prečkali na mostu v Smledniku. Ko se je v jeseni 1851 zaradi obilnega dežja tam most podrl, je pošta potovala do Turna skozi Črnuče, kjer je bil naslednji most čez Savo.

V Ljubljani so pozimi prebivali v mestu pri Českovi, poleti pa na Fužinah, ki so bile last Fidelisa Terpinca. V Českovi hiši na Glavnem trgu 8 je živelo več družin, od katerih je bila Českova najštevilnejša. Brat Jožefine Terpinca Valentin Česko (1807-1885) in njegova žena Ana (roj. 1817) sta imela dvanajst otrok, varuško, dve dekli (od teh je imela ena pri sebi še mater, hčer in sina), dojiljo, kočijaža in hlapca.⁶⁶ Českovi starejši otroci so bili

⁵⁸ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 6. 6. 1851.

⁵⁹ NUK, Ms 18/66, II. Tuja korespondenca (R-Ž), 10. 11. 1850.

⁶⁰ Zorec, *Po Prešernovih stopinjah*, str. 35.

⁶¹ Brata sta dobila sitarsko tvrdko od očeta Antona Lokarja

leta 1835, leta 1840 pa še sitarsko podjetje od Mihaela Pegliaruzzijsa. (Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 304)

⁶² V nekem pismu Jožefini Urbančič, ki ga je pisal Davorin Trstenjak v začetku novembra 1852, piše: *"Kje živijo g. dr. Toman? Ali se zdaj pri Klobučarju v Kranju gledajo iz svoje hišice na derečo Savo, ktera ja letos hudo okoli Kranja sula?"* (NUK, Ms 1445, IV. 1 Urbančič Josefine) Klobučarjev je bilo v tem delu mesta veliko, najverjetneje pa je Lovro stanoval v hiši Mesto 60, na zgornjem koncu današnje Tomšičeve ulice, tedaj last klobučarja Matevža Pečnika (ZAL, KRA 2, a. e. 3959, Popis prebivalstva 1851.).

⁶³ NŠAL, ŽA Preddvor, Poročna knjiga 1845-1876; Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 412.

⁶⁴ Spomladi 1851 je Josipina Lovra opozarjala, da je pot slaba in da se bo dolgo vozil.

⁶⁵ To cesto je imel svojčas dolžnost popraviti tudi eden od prejšnjih lastnikov Turna. (Ilevic, *Cesta od Šmarne gore v Kokro*, str. 62.)

⁶⁶ ZAL, LJU 504, f. 40, Popis prebivalstva iz leta 1857.

nekoliko mlajši od Josipine (Julij – 1837, Ludvik – 1838, Ernestina – 1839, Emilija – 1840). Josipina omenja Emo kot *"malo slavjanko"*, ki je ob nekem njihovem obisku deklamirala slovenske pesmi.

Terpinčeva sta živela z deklo Marijo v drugem nadstropju. Po popisu prebivalcev iz leta 1857 izvedemo, da je v enem od stanovanj prebival kavarnar in poznejši lastnik hotela Slon Anton Gnezda (Gnesda) z bratom Matevžem in dvema *markerjema* – plačilnima natakarjema v kavarni. Druge družine so bile Tyhsen, družina majorja Hermanna, ranocelnika Jurečiča iz Zagreba in trgovca Karingerja. Josipina slednjih ne omenja, zato ni povsem gotovo, če so bile v obravnavanem času že tam. Verjetno pa je bila hiša polna najemnikov, saj pravi, da je pri Terpincih *"večen nemir"*.⁶⁷ Najemnik v Češkovi hiši je bil tudi zlatar Tambornino,⁶⁸ ki je bil inajverjetneje upnik njene matere.⁶⁹ Josipina konec maja 1851 omenja, da je umrl.

*Josipinina fotografija iz maja 1851. Baje se je mati Jožefina vsak dan do svoje smrti nekaj časa pomudila ob njej.
(Dom in svet, 1899)*

Hofholzerjev portret Josipine, nastal maja 1851. Original hranijo na Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice. (Obzornik, 1977, št. 8)

*"Josipinka je zdaj v Ljubljani v cerkvi svetiga Florjana za sveto Lucijo", je pisal maja 1851 njen bratec Fidko Lovru Tomanu v Gradec.
(Freska v cerkvi sv. Florijana)*

⁶⁷ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 17. 12. 1851.

⁶⁸ ZAL, LJU 489, f. 341, pag. 34, Seznam ljubljanskih obrtnikov za ljubljansko obrtno industrijsko šolo iz leta 1828.

⁶⁹ V korespondenci na Rokopisnem oddelku NUK hranijo Tamborninovo pismo Jožefini Urbančič iz leta 1843 (NUK, Ms 1445, V. I Urbančič Josefine).

V Ljubljani je Josipina s sorodniki in znanci obiskovala gledališče, hodila na domače zabave in na sprehode v *Sternallee* (Zvezdo) in v Lattermannov drevored. Maja 1851 se je dala fotografirati *daguerotypeurju* in portretirati (*obraziti*) slikarju Hofholzerju. Tedaj sta nastali njena edina fotografija in slika, za katero pravi, da je na njej kot *Serbinja*.⁷⁰ Pintar jo je komentiral kot *vollkommen Pfuscherei*.⁷¹ Istočasno jo je upodobil družinski prijatelj Matevž Langus na freski v cerkvi sv. Florijana kot sv. Lucijo. Od vseh upodobitev sta ji bili všeč fotografija (*ženičica*) in Langusova slika, ki so jo pohvalili tudi sorodniki.

Ljubljana ji je bila prav tako kot Kranj preveč obljudena in se v njej ni dobro počutila. Kljub temu se zdi, da je dobro obvladala mesto in njene prebivalce. Znanje so ji bile vse pomembnejše točke v mestu, vse pomembnejše družine in posamezniki. Ljudi je ocenjevala samozavestno, mnenje o vsakem si je hitro ustvarila. V krog znancev, ki se je sestajal v Terpinčevem salonu, so prihajali Langus z ženo in obema posvojenima deklicama, Češkovi in občasno še kdo (marca 1851 omenja nekega Paviča z gospo in gospoda Sühnla). Zabavali so se s petjem, Josipina je pogosto brala svoje povestice in igrala na *glasovir*, Češkovi otroci so recitirali ali priredili kakšno igrico. V modi so bile tudi družabne igre, na primer *miš in mucka*.

Dogodke in ljudi v Ljubljani omenja tudi Lovro, ki so ga od revolucionarnega leta 1848 pestile neprijetne izkušnje z njenimi meščani. Pred vsakim odhodom v Gradec je tam obiskal nekaj znancev in sorodnikov, najpogosteje Janeza Nepomuka Šlakarja,⁷² Bleiweisa, Pihlerjeve in seveda obe sestrji, ki sta bili uršulinki v samostanu, Terezijo in Uršulo.⁷³ V Ljubljani je srečal tudi kranjske meščane in celo preddvorske Urbančiče, ki so prišli v gledališče ali samo na vožnjo z vlakom do Zidanega mosta, kar je spadalo med tedanje meščanske zabave.

Najbolj zanimivo je prebirati čenče in opravljanje, ki je krožilo po mestu in celo med Ljubljano, Kranjem in Predvorom, in način, kako so prihajale do njiju. *"Pripovedovala mi je prav prijazno in ne prenapeto – prav pametno gospa Lokarjeva, kako da je zadnjič enkrat g. Šrej ne izrečeno pri njej čez Vas in mene zabavljala, kako nas obžaloval itd... Rekla je, da mu je tak jezik šel, kakor bi bil to že u Predvoru alj pa u Berdu (na Brdu pri Zoisovih, op. a.) govoril. Prav hudo je nek se posmehoval čez naji! – Nič ni zaupati tudi Berdčanom ne, je rekla g. Lokerca."* In naprej: *"Vse stopnje vse ljudje vedo – in naji strašno obreku-*

*jejo. G. Kranz od Zukerraffinerie je neki prav posmehval čez naju – je rekel: 'Das wird die erste slavische Hochzeit in Krain sein; aber woran werden denn die zwei leben; er hat nicht, sie sehr wenig – vielleicht von der Schriftstellern; jedes schreibt ein Buch und verkauft es um etliche 100 fl; daran können sie Jahre lang leben.'*⁷⁴

*To ni vse ah še tolikanj drugoga ljudje blebetajo; po celi Ljubljani se nek od naji govori in le vse, da bode skoro poroka če ni že bila."*⁷⁵

Gradec

V Gradcu je Lovro živel študentsko življenje, kot so ga živeli študentje v 19. stoletju. Družil se je s sošolci in starejšimi rojaki. Bil je dejaven v društvu Slovenija. Sodeloval je na njenih prireditvah, bésedah, pri izdajanju slovenskih časopisov in drugih publikacij, na primer pri Razlagovi Zori konec leta 1851.

Za maj 1851 vemo, da je živel na Hartiggasse, jeseni istega leta pa v hiši na Albertgasse 390 v tretjem nadstropju. Njegovi znanci in prijatelji so bili sošolci Globočnik, Stepančič in Vinkovič, poleg teh pa še Razlag,⁷⁶ Kordeš,⁷⁷ Cuznar.⁷⁸ Obiskoval je Josipa Muršca,⁷⁹ profesorja verouka na tamkajšnji realki, srečeval se je tudi z Oroslavom Cafom.⁸⁰

Njegov delavnik se je začel ob šestih zjutraj, učil se je do desetih, potem šel malo ven in se vrnil do enih popoldne. Tedaj je šel *južinat*, od petih popoldne se je učil še kakšno uro, potem šel spet ven, se vrnil med osmo in pol deveto in še malo bral. Pogosto so utečen tok prekinili nepri-

⁷⁴ *"To bo prva slovanska poroka na Kranjskem; toda od česa bosta tadva živela; on nima nič, ona zelo malo – mogoče od literature; vsak napiše eno knjigo in jo proda za dobrih 100 goldinarjev; od tega lahko leta dolgo živi."*

⁷⁵ NUK, Ms 1446, III. Pisma, 25. 10. 1851.

⁷⁶ Radoslav Razlag (1826-1880), ilirec, študiral v Gradcu filozofijo, bogoslovje in pravo. Po končanem študiju je poučeval slovenščino na realki in prevajal deželni zakonik. Skupaj z Vinkovičem je uredil prvi zvezek Zore (1852), naslednjega (1853) pa sam (*SBL*, 3. knj., str. 53).

⁷⁷ Leopold Kordeš (1808-1879), rojen v Kamni Gorici, publicist, pesnik in pripovednik, urednik Carniolije in Laibacher Zeitung. V Gradcu je v letih 1850 in 1851 uredil *Der Magnet*, pozneje pa številne druge časopise (*SBL*, 1. knj., str. 515-516).

⁷⁸ Vincenc Zusner (1804-1874), nemški pesnik, rojen v Škofji Loki. Od 1825 je živel v Gradcu, najprej je bil podjetnik, pozneje se je kot premožen zasebnik posvetil pesništvu (*SBL*, 15. zv., str. 907-908).

⁷⁹ Josip Muršec (1807-1895), rojen v Slovenskih goricah, pisatelj, narodni buditelj, duhovnik, veroučitelj na realki v Gradcu, ustanovitelj in tajnik graške Slovenije (*SBL* II, str. 182-184).

⁸⁰ Oroslav Caf (1814-1874), rojen v Slovenskih goricah, študiral v Gradcu teologijo in filozofijo, pozneje poučeval na mariborskem bogoslovju. Bil je marljiv in vnet jezikoslovec, ki si je prizadeval za jezikovno zblizanje s Slovani (*SBL*, 1. knj., str. 66-67).

⁷⁰ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 22. 5. 1851.

⁷¹ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 26. 5. 1851.

⁷² Janez Nepomuk Šlakar, ravnatelj ljubljanske normalke (*SBL*, 3. knj., str. 652-653).

⁷³ Sestri Filipina in Benedikta.

čakovani dogodki, korekture, sestanki z društvom, priprava na bésede, pa tudi slabo počutje, ki je po njegovem izhajalo iz razrvanih *nerv* (po lastnih izpovedih je bolehal za *hipochondrio*).

V začetku poletja 1851 ga je zamikalo, da bi od Muršca, ki je odhajal na Hrvaško kot *vreditelj gimnazijalnih izpitov* (vladni komisar, ki bi uvedel maturo na gimnazije), prevzel uredništvo (prevajanje) deželnega zakonika in poučevanje slovenščine na tamkajšnji realki. Prvo je letno naneslo tristo goldinarjev, drugo pa petsto. Nazadnje se je odločil, da ne bo počel ničesar, ker bi mu prvo vzelo preveč časa, za drugo pa mu je očitno primanjkovalo znanja. Raje se je lotil študija in tedaj opravil še enega od preostalih rigorozov. Julija 1852 je končal študij in se vrnil domov.

Poroka

Po dogodkih iz poletja 1853 lahko utemeljeno domnevamo, da je bilo v ozadju cele zgodbe več ali manj preračunljivosti. Precej verjetno je, da je Toman prišel na Turn namenoma:⁸¹ da se zaljubi v Josipino, oziroma da se ona zaljubi vanj. Njegov pohlep ni bil zgolj materialen, ampak tudi prestižne narave.⁸² Dejstvo je, da je bil na svojo Josipino zelo ponosen, da jo je pogosto omenjal v družbi,⁸³ še bolj pa mu je imponirala njena bogata rodbina. Usoda neizkušene in v spletkah nepodkovane Josipine je bila zapečatenata že čisto na začetku.⁸⁴ Tudi mati Jožefina očitno ni sprevidela njegove nakane, pozneje pa je bilo prepozno.

Poroka je bila preložena za en mesec, na september 1853. Tri dni prej je Josipina pisala Lovru v Kamno Gorico o poročni obleki (*Brautkleid*), ki jo je očitno dobila iz Ljubljane, pa o obisku v Preddvoru, kamor je šla vabit na poroko. Staremu Urbančiču se je baje *nilo zdelo*, da je bil zadnji povabljen, in se je šla *"zavoljo tega zgovoriti. Prišel bode on, ali teta ne, ko nima pripravnoga krila i je prepozno zdaj si ga preskerbeti!"*⁸⁵

Poroko je opisal Josipinin stric Alojz Urbančič, edini udeleženec Preddvorskih na poroki: *"Poroka Pepinke z Lovrom je bila 22. preteklega meseca v turnski kapeli, močno okrašeni z girlandami in lučkami, ob pol osmih zvečer. K poroki so bili povabljeni in se je udeležili le ženinov brat z ženo*

*in sestro iz Kamne Gorice, Rudolf Lokar z ženo, Terpinc z ženo in Šuler z ženo in končno jaz sam brez žene."*⁸⁶

Iz skromne udeležbe na poroki vidimo vsaj dvoje: da stric Alojz očitno ni tako zelo sovražil svojih sorodnikov na Turnu, da je bil verjetno celo zagrenjen zaradi slabih odnosov, na drugi strani pa, da tudi Tomanovih sorodnikov skoraj ni bilo, najbolj opazna je bila gotovo odsotnost njegove matere. Lovro jo je opravičil, češ da se *ji serčno zahvaljuje*, vendar ne more priti, ker *Marie* ves teden bolcha. Zdelo se mu je potrebno dodati še: *"Josipina, le toliko naj ti povem, da nemorejo te moji bolj spoštovati, kakor te spoštujejo, morebiti le pokazati toga ne morejo!"*⁸⁷

Konec

Takoj po poroki se je vsa družina s Turna preselila v Gradec. Josipina je bila navezana na svoj dom, na mirno okolje Turna. Nekoč, dolgo pred poroko, je Lovru napisala: *"Prašate, ak bi hotla iti Josipina daljnim svetom ak bi ji kdo ponudil. 'Ne' – reče, 'ne'. Preljub mi je moj domek! Ali, vender, vender bi rada šla nekam – ... samo v Gradec – ah saj prebiva tam moje vse – moje življenje!"*⁸⁸

Neposrednih vtisov o novem življenju od nje nimamo več. Posredno preko pisma, ki ga ji je napisal Pintar, pa izvemo, da je Turn zelo pogrešala. Pintar ji je 15. novembra 1853 odpisal: *"Ah Josipina! (ne bom vas drugač nagovarjal ne), vi me zavirate, de jest Turn gledam. Pa glejte, ravno kadar Turn zagledam, me naj bolj žalost obide, ker me opomni lepih pa preteklih dni. Kolikorkrat se ozrem na samotno zidovje, so mi nehotoma žalne besede preroka: 'Quomodo sedet sola civitas derelicta populo', v ustih in v sercu. Res je, Turn je bil lep, krasen, dokler je ljubeznive prebivavce imel. Ali kakoršen je zdaj, za me nima nobeniga pomena. Tudi skoro nič več gori ne zajdem. Kar ste odšli ga odznotraj še nisim vidil. Undan enkrat sim šel gori. Pa me ravno pri štirih lipicah dež vjame. Zato hitim v grad. Pa že nekoliko mokrija me blizo lese dva turnska bergljeza srečata ali prav za prav zagledata, ker sta z raspetimi dežniki v štalo krevljaja. Eden mi reče: mokri bojo, drugi pa še zinil ni. Da bi mi bil strešico poskerbel, ni bilo nobenimu mar. Zato sim jo pa tudi naravnost v*

⁸¹ O tem tudi Lenard, *Slovenska ženska v dobi narodnega preporoda*, str. 160.

⁸² Zanimivo je, da je Toman pisal pred tem že Fani Hausmannovi (1819-1853), prvi slovenski pesnici iz Celja, in navdušeno pohvalil njeno delovanje. (*Starejše pesnice in pisateljice*, str. XXVI.)

⁸³ O tem Trdina, *Spomini II*, str. 51.

⁸⁴ Tita Kovač spekulira do te mere, da prikaže celo Josipino smrt kot posledico spoznanja resnične podobe svojega moža. (Kovač-Artemis, *Slovenski oratar*, str. 81.)

⁸⁵ NUK, Ms 18/66, II. Tuja korespondenca (R-Ž), 18. 9. 1853.

⁸⁶ "Die Vermählung der Pepinka mit Lovre fand am 22ten I. M. in der mit Girlanden und Lichtern stark gezierten Thurner Kapelle um halb 8 Uhr Abends statt, wozu nur der Bräutigams Bruder mit seiner Frau und Schwester aus Steinbüchel, der Rudolf Locher und Frau, Terpinz mit Frau et Schuller mit Frau endlich ich allein ohne Frau geladen und erschienen waren." (ZAL., KRA 153, š. 1, b. d.)

⁸⁷ NUK, Ms 18/66, II. Tuja korespondenca (R-Ž), 19. 9. 1853.

⁸⁸ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 26. 6. 1851.

vaš nekdanji rožni vertec pihnil in sim pod strešico pri nagnoju razloček med kdaj in kdaj živo občutil.

Prav zlo me veseli, da ste vi v Gradcu pri svojim Lovretu tako zadovoljni in srečni, pa tudi L. vas je zadnjič močno hvalil. O ko bi se pač še kdaj vsi vkupej veseli vidili. O nikar ne mislite, vsi dragi moji gračani, de se jaz vas ne spominjam, če tudi molčim. Moj duh je pogosto pri vas, če me tudi materializim v klešah derži.

Vi pravite, de se v vašim blagim sercu nobena želja nič ne gane, kar ste dosegli, kar ste želeli. O blagor vam! Zadovoljnost je prvi vir sreče na zemlji. O Bog vas ohrani v učverstenje vašiga nježniga telesca dolgo dolgo v taki sreči. Mir serca bo vaše zdravje povzdignil okrepčal. Ali vedite vender, de bodo gotovo opet časi prišli, ko bo milo serce verle Josipinke opet kakošne nespolnjene želje imelo. To je človeška osoda na zemlji.

Da je tudi g. matka bolj zadovoljna kakor zadnje dni na Turnu, mi neskončno drago slišati. Odkrito vam povem, de me je skerbalo, kaj bo, če se je serce ne potolaži ne umiri.

Ali ni res, kaj ne Josipina, de je res, kar sim jest dostikrat terdil: 'De luč je prvo, žar pa drugo.' Žar brez luči pa zapelje. Preveliki tugi se človek ne sme nikdar udati. Tuga je poguba. Torej le lep prijatelj bodite vsi vkupaj, kakor ste bili prve dni zoznanjenja na Turnu in tudi g. matka bo srečna pri vas, ker bo vidila, de vas ni zgubila, kakor jo nje domišljija moti. Matka! ne zamerite mi moje odkritoserčnosti! Jaz ne mislim koga kaj učiti, le svoje misli želim izreči.

Predno svoje pismo sklenem, moram še eno željico razkriti. Oh Josipina! vaše pero je močno, de skor nima para. Pomočite ga še kterikrat v vašo in v Slave slavo. Ubogo slavjanstvo gre rakavo pot. Nimam družiga zanj kakor solze. Priporočite me g. matki, pozdravite prav lepo pridniga Jankota in Delčka. Lovreta pa serčno poljubim in objamem.

Z Bogom ostanite in majku božjo. Slava!⁸⁹

Josipina je umrla 1. junija 1854 v Gradcu. Teden dni pozneje so vest sporočile Novice.⁹⁰ Še teden pozneje, 14. junija, je v Novicah izšlo daljše poročilo dr. Muršca o njenem pogrebu: "Neznanci pomilujejo mlado – v 20. letu umerlo gospo, Slavjani pa objokujejo nedomestljivo zgubo. Vse polno jih pride k pogrebu, svojej miljenki zadnjo čast skazat. Bivša družba slovenska se zdi znovič zedinjena, omlajena, pomnožena. Po cerkvenem bogoslovju jej pred odvožno zapojo rojaki latinsko otožnico. Trije duhovni in žalostna godba spremlja številni sprevod. Po ukopu na št. Lenarskem pokopališču pak jej v slovenski pesmi odpojo otožno slovo in mir večni! Nje grob tukaj bo našincem

predrag kraj, nje mili spomin bo nam v blagoslovu živel."⁹¹

Zajčev doprski kip Josipine Turnogradske iz leta 1858. (Obzornik, 1977, št. 9)

Vest je prinesel 27. junija tudi Šolski prijatelj,⁹² ki je povzemal po Nevenu in Novicah. Gimnazijec Josip Stritar je zložil pesmico Josipini Turnogradski na prerani grob, ki so jo objavile Novice 28. julija. V zadnji kitici pravi:

Tako za Tabo, mila Josipina!
Prerano, ah! cvetica ljubezniva,
Žaluje draga tvoja domovina.
Ostala večno boš nepozabljiva
U sercu vsacega Slovenje sina.
Naj tihi mir košice tvoje kriva!

Konec avgusta 1854 se je v Novicah oglasil še Toman z literarno zapuščino umerle žene: "Potekla je ura najblagejšemu bitju, – ko je Josipina, naj vrednejša hči domovine, premila i ljubeznjiva moja ženka, zatisnila svoje mile očesa, i shrepenela k večnemu viru. Umerla je – ah, da umerla! Al

⁸⁹ NUK, Ms 1445, IV. Korespondenca.

⁹⁰ Novice, št. 45, 7. 6. 1854, str. 180 (Iz Ljubljane).

⁹¹ Novice, št. 47, 14. 6. 1854, str. 187 (Iz Gradca).

⁹² Šolski prijatelj, št. 26, 27. 6. 1954, str. 207.

neumerjoča bo večno živela! – Pila si je neumerjočnost iz vedno lijočega toka natvore, iz krasote zemljice, iz veličanstva nebes, iz svita resnice, iz sreče ljubezni in iz spoznanja Boga, – pila si vedno živeče kapljice zarne v svoje čisto, preblago serce, v jasni in bistri svoj um, – i jih je vlila v čudotvorne besede preljube matere svoje.⁹³

Zadnja fotografija noseče Josipine v Gradcu.
(Obzornik, 1977, št. 12)

Njene nosečnosti in poroda kot vzroka smrti njeni biografi niso omenjali. Novice so poročale, da so "k neki potuhnjeni vročnici pritiskale ošpice". Fekonja⁹⁴ o vzroku smrti pravi – "obolevši za vročnico, kateri so se pridružili še drobenci (ošpice, op. a.)". Rebol⁹⁵ omeni le ošpice, vendar doda, da "jej ni bilo dano uživati sreče materinske, katere se je že nadejala". Lah⁹⁶ vzroka smrti sploh ne omenja, prav tako ne Praprotnik,⁹⁷ pa tudi v Slovenskem biografskem leksikonu ga ni.⁹⁸ Rekonstruk-

cija dogajanja po Tomanovem pisanju in pesnjenju tisti čas pove, da naj bi Josipina rodila mrtvega otroka, se nato prehladila, dobila ošpice in umrla.⁹⁹ Toman je v Novicah zapisal: "Stala je rožica rujna v spomladi – izcvetena prekrasno, mirisno duhteča, radost prečudno krog sebe zlivaje –, i pride vihar nenadjan, strašan, – odterga ji berst neizrašen še, – potisne neusmiljeno bolj i zlomi tudi rožico milo – : prazno in mrtvo je mesto, kjer bila je 'jedinica ona'!"

V pesmi iz tistega časa pa Toman piše:

Ah tečite le tečite solze vroče,
Oblivajte nemo dete mi!
Probudite ga, če vam mogoče
Nje ljubezni je, je nje kervi!
Mrtvo je! – Še le rojeno dete
In objela ga že hladna smert!
Nade sladke vse so z njim mi vzete
Z njim je sreče up mi ves zatert!
Saj že z njim mi tudi ona vmira,
Ki mu mati – meni ljuba je;
Saj za njim se ona v smert ozira,
Ki življenje – sreča – mi je – vse!
Ah zato tečete solze vroče
Oblivajte dragi – mrtvi berst;
Cerkev mrtvega krstiti noče,
Naj ljubezni solz mu bode kerst.¹⁰⁰

Tomana naj bi Josipinina smrt popolnoma strla. Rebol je zapisal: "Neizrekljivo je žaloval dr. Toman za svojo prerano umrlo soprogo. Le v Bogu in molitvi je iskal in tudi našel tolažbe in zdravila za globoko rano, ki mu jo je vsekala britka izguba."¹⁰¹ Praprotnik: "Ni imel pokoja in stanovitnega stanovišča po tej preveliki izgubi. Zapustil je mesto Gradec, in živel je sedaj pri svoji ljubi materi v Kamnigorici, sedaj pri dragih mu rodovincih Josipininih na Turnu Preddvorom in kmalu kje drugod v milih mu gorenjskih krajih."¹⁰² Tedaj je napisal precej pesmi njej v čast in spomin. V zapuščini, ki jo hranijo v Arhivu Republike Slovenije, je ohranjena mala knjižica z naslovom Orientalke. Na neko stran je pritrjen koder svetlih las, nedvomno njenih. Pesmi (gazele) so nastale pred Josipinino smrtjo in po njej.¹⁰³

⁹⁹ Tako tudi Helena Križaj, *Gradovi v Preddvoru skozi zgodovino*, op. 56.

¹⁰⁰ Naslov pesmi je Solzni krst, izšla v Tomanovem življenjepisu (Praprotnik, *Dr. Lovro Toman*, str. 132). Poleg malenkostnih, predvsem slovničnih popravkov je nekoliko drugačen konec:

Ah zato tečite solze vroče,
Oblivajte dragi mrtvi brst!
Naj sprejet v spomine je bodoče,
Naj solzé ljubezni so mu krst! –

¹⁰¹ Rebol, *Josipina Turnogradska-Tomanova*, str. 325.

¹⁰² Praprotnik, *Dr. Lovro Toman*, str. 24.

¹⁰³ ARS, AS 1026, š. 1.

⁹³ *Novice*, št. 68, 26. 8., str. 270-271; št. 69, 30. 8. 1854, str. 274.

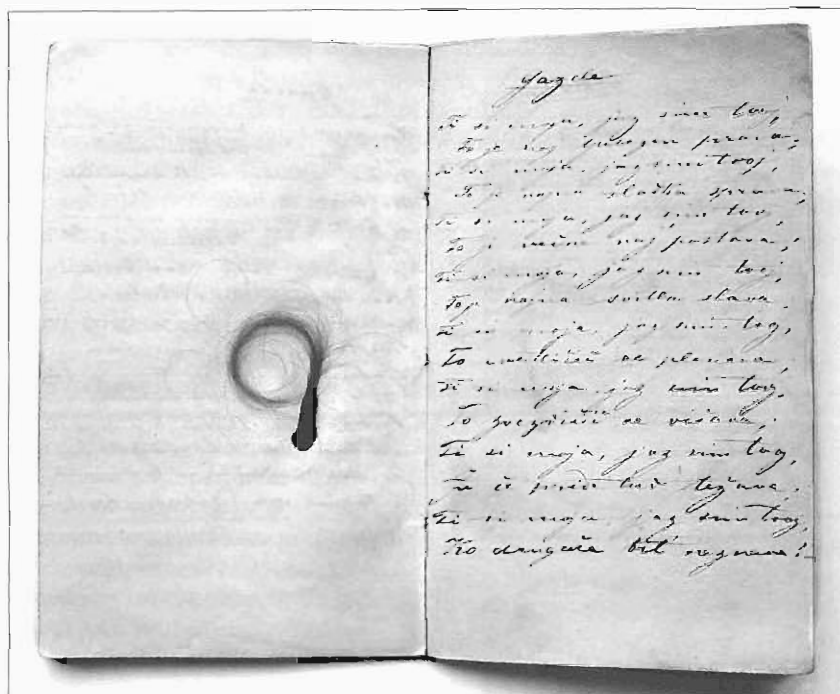
⁹⁴ Fekonja, *Josipina Turnogradska*, str. 347.

⁹⁵ Rebol, *Josipina Turnogradska-Tomanova*, str. 325.

⁹⁶ Lah, *Josipina Turnogradska*, str. 25.

⁹⁷ Praprotnik, *Dr. Lovro Toman*, str. 12.

⁹⁸ *SBL*, 12. zv., str. 99.

Pramen las, ki ga je Lovro odrezal Josipini po smrti in shranil v svoj zvezek z gazetami. (ARS, AS 1026, Lovro Toman, š. 1)

Na drugi strani pa nam pisma med Jožefino Urbančič in Rudolfom Lokarjem razkrivajo Lovrovo drugačno podobo. Sredi decembra 1854 piše Lokar: "Kaj počne Lovro? Nič več ga ne omenjaš, tega si ne znam razložiti."¹⁰⁴ Naslednjič¹⁰⁵ piše, da je bil pri dr. Napretu v Ljubljani, kjer je kot skrbnik urejal stvari glede zapuščine in premoženja Turna v nekem sporu s Predvorskimi. Tam mu je povedal, da je pisal Lovro, ki hoče, da mu pošlje šest tisoč goldinarjev v obligacijah po sto goldinarjev. "Ne vem, ali je pri pravi."¹⁰⁶ Naslednji dan Jožefino tolaži: "Žal mi je, da si izgubila Josipino in da boš njeno izgubo na božični večer tako boleče občutila. Ne žaluj preveč, da si ne spodkoplješ zdravja. Pomisli, da je bila božja volja, ki vse obrača v dobro ljudi. Verjemi mi, da bi bila Josipina – nepozaben spomin za vse nas – vse svoje življenje nesrečna ob takšnem možu, ki je ni bil vreden. Zato bodi pametna in si odpusti v božjem imenu, ki ti je naložil tako grenko preizkušnjo. Josipina je bila angel na tem svetu in se bo sedaj med angeli tam zgoraj bolje počutila in bo naša priprošnjica. Zagotavljam ti, da mi je spomin nanjo neprecenljiv in nepozaben."¹⁰⁷

¹⁰⁴ "Was macht Lovro? Du erwähnst nichts mehr von ihm, das ich mir nicht erklären kann?" (NUK, Ms 1445, V. 1 Urbančič Josefina)

¹⁰⁵ NUK, Ms 1445, V. 1 Urbančič Josefina, 17. 12. 1854.

¹⁰⁶ "Ich weiß nicht, ob er Recht bey Sinnen sey." (NUK, Ms 1445, V. 1 Urbančič Josefina)

¹⁰⁷ "Ich bedauer dich sogleich, daß Josipina dir entrissen wurde, und wird dir gewist Ihr Verlust am

Jožefina je ostala v Gradcu dobro leto, verjetno do konca naslednjega šolskega leta. V zadnjem pismu iz maja 1855 jo Lokar prepričuje, naj pride domov julija. Še enkrat pove, da je bil Lovro nevreden Josipine in da drugačnega obnašanja od njega ni bilo pričakovati.

Pozneje so se vezi med Tomanom in Urbančiči s Turna utrdile. Lovro tudi po poroki z Luizo Altman (1842-1937) z njimi ni pretrgal stikov. Poznejša korespondenca med Jožefino in Lovrom izpričuje spet zelo naklonjen odnos, ki je imel podlago menda v obojestranski koristi (ali pa odvisnosti).¹⁰⁸ Po mnenju Matjaža Kmecla naj bi šlo za vzpostavljanje velike kulturno-gospodarsko-politične dinastije Urbančičev-Terpincev-Tomanov.¹⁰⁹ Ko je uspelo Tomanu enkrat priti vanjo, je prav

Christabends schmerzlich fühlbar seyn.

Gräme dich jedoch nicht zu sehr, indem du auf diese Art deiner Gesundheit untergräbst. – Bedenke, daß es Gottes Wille war, welcher alles zum Besten Menschen lenkt. – Glaube mir, daß Josipina – unvergessliches Andenken für uns alle – sich durch ihr ganzes Leben an der Seite dieses, ihrer unwürdigen, Gatten unglücklich gefühlt hätte.

Sey demnach vernünftig und ergebe dich in den Willen des Höchsten, welcher dir eine so herbe Prüfung auferlegt hat. – Josipina war ein Engel auf dieser Welt, und wird sich nun unter der Engelchen oben besser befinden, wo sie unser Fürsprecherine ist. – Ich versichere dich, daß mir ihr Andenken unaussprechlich trauer und unvergesslich ist." (NUK, Ms 1445, V. 1 Urbančič Josefina, 18. 12. 1854)

¹⁰⁸ Ta pisma hranijo v Arhivu Republike Slovenije, AS 1025.

¹⁰⁹ Kmecl, Slovenska postna premišljevanja, str. 81-84.

gotovo ni hotel zapustiti. Tako je nastala pogodba med njim in Josipininim bratom Jankom,¹¹⁰ po kateri se je slednji po Tomanovi smrti poročil z njegovo vdovo in ohranil premoženje na kupu.

Končajmo z Josipino. Z njenimi sanjami iz marca 1851, ki so jasnovidno postale resnica: "Dobro jutro, dragi Lovre! ... Ali veste, kaj se mi je sanjalo danes? Ah Lovre je bil – na Turnu, ali uboga Josipina je morala – umreti. Ah kako so me danes sanje mučile nemorem povedati. Le mislite – umreti – umreti tistikrat, ko bi rada svoje bitje in življenje več kakor podvojila! Kako vesela sim bila tedaj – ko so se zopet oči odperle – in vidile da še živim, da imam še sladki up vas viditi. Ah kako težko že vas pričakujem – je pač neizrekljivo."¹¹¹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 792, Turn pod Novim gradom.

AS 1025, Toman Josipina roj. Urbančič, Turnograjška.

AS 1026, Toman Lovro.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

ŽA Kranj, Poročna matična knjiga 1771-1812, 1816-1849; Rojstna matična knjiga 1798-1805, 1805-1814

ŽA Preddvor, Poročna matična knjiga 1845-1876

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisni oddlek

Ms 18/66, Erjavec, Fran – Zapuščina

Ms 655, Urbančič, Josipina – Spisi

Ms 1445, Urbančič Turnograjška, Josipina – Ostalina

Ms 1446, Toman, Lovro – Zapuščina

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

KRA 2, Občina Kranj

KRA 153, Družina Levičnik, Kranj

LJU 296, Graščinski arhiv Fužine (Kaltenbrunn)

LJU 489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura

LJU 504, Mesto Ljubljana, statistični popisi

ČASOPISI

Jutro, 1927

Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči, 1854

Šolski prijatelj, 1854

LITERATURA

Cigale, Matej: *Deutsch-slowenisches Wörterbuch*. Laibach : J. Blasnik, 1860.

Cvetko, Dragotin: *Stoletja slovenske glasbe*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1964.

Čurkina, Iskra Vasilevna: *Rusko-slovenski kulturni stiki : od konca 18. stoletja do leta 1914*. Ljubljana : Slovenska matica, 1995.

Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain. Görz : Verfasser, 1905.

Čekonja, Andrej: Josipina Turnogradska. *Ljubljanski zvon*, IV, 1884, št. 6, 1. 6., str. 345-352.

Janež, Stanko: *Zgodovina slovenske književnosti*. Maribor : Založba Obzorja, 1957.

Kovač-Artemis, Tita: *Slovenski oratar : dr. Janez Bleiweis*. Ljubljana : P. Amalietti : M. Možina, 1990.

Križaj, Helena: *Gradovi v Preddvoru skozi zgodovino*. Kranj : samozaložba, 1991.

Kmecl, Matjaž: *Slovenska postna premissljevanja*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1987.

Kuret, Niko: *Praznično leto Slovencev : starosvetne šege in navade od pomladi do zime, IV. del: zima*. Celje : Mohorjeva družba, 1971.

Lah, Ivan: *V borbi za Jugoslavijo*. Ljubljana : Vodnikova družba, 1928.

Lah, Ivan: *Josipina Turnograjška : njeno življenje in delo*. Maribor : [s. n.], 1921.

Legiša, Lino, Slodnjak, Anton: *Zgodovina slovenskega slovstva, II. knjiga: Romantika in realizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1959.

Lenard, Leopold: *Slovenska ženska v dobi narodnega preporoda : kulturno-zgodovinska skica*. Maribor, 1921.

Levec, Vladimir: Cesta od Šmarne Gore v Kokro. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, VI, 1896, 2. zv., str. 62-68.

Praprotnik, Andrej: *Dr. Lovro Toman*. Ljubljana : Matica slovenska, 1876.

Preinfalk, Miha: Podoba rodbine Zois od 18. do 20. stoletja. *Kronika*, 51, 2003, št. 1, str. 27-50.

Rebol, Ivan: Josipina Turnogradska-Tomanova, prva slovenska pisateljica in pesnica. *Dom in svet*, XII, 1899, št. 11, str. 321-326.

Sila spomina : dr. France Prešern v spominih svojih sodobnikov (ur. Janez Mušič). Ljubljana : Mladinska knjiga : Prešernova družba, 1986.

Slodnjak, Anton: *Pogine naj pes : roman o Levstiku, I*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1976.

Slovenski biografski leksikon (SBL), 1. knj. (1.-4. zv.), 1925-1932 (ur. Iz. Cankar, F. K. Lukman in sodelavci); 2. knj. (5.-8. zv.), 1933-1852 (ur. F. K. Lukman, F. Kidrič in sodelavci); 3. knj. (9.-11. zv.), 1960-1971 (ur. A. Gspan in sodelavci); 4. knj. (12.-13. zv.), 1980-1982 (ur. A. Gspan in sodelavci); 15. zv., 1991 (ur. J. Munda in sodelavci), Ljubljana : Zadruga gospodarska banka, 1925-1991.

¹¹⁰ Kmecl pravi, da je Toman to v oporoki zahteval. (Kmecl, *Slovenska postna premissljevanja*, str. 83.)

¹¹¹ NUK, Ms 1446, IV. Korespondenca, 11. 3.1851.

Starejše pesnice in pisateljice : izbrani spisi za mladino (ur. Fran Erjavec, Pavel Flere). Ljubljana : Učiteljska tiskarna, 1926.

Staroslav (Ivan Vrhovnik): *Gostilne v stari Ljubljani : s slikami*. Ljubljana : Jutro, 1926.

Šuklje, Fran: *Iz mojih spominov I*. Ljubljana : Jugoslovanska tiskarna, 1929.

Trdina, Janez: *Spomini II*. Zbrano delo, 2. knjiga. Kamnik : Blasnikova tiskarna, 1949.

Vošnjak, Josip: *Doktor Dragan. Tekma*. Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1996.

Vošnjak, Josip: *Spomini*. Ljubljana : Slovenska matica, 1982.

Zoisova korespondenca (ur. France Kidrič), Ljubljana : Akademija znanosti in umetnosti, 1939-1941.

Zorec, Črtomir: *Po Prešernovih stopinjah : o življenju pesnika Franceta Prešerna od leta 1846, ko se je naselil v Kranju, do smrti 8. februarja 1849*. Kranj : Glas, 1987.

Zorec, Črtomir: *Turnska lepota. Obzornik*, 1977, št. 8, str. 618-621; št. 9, str. 691-694; št. 10, str. 774-777; št. 11, str. 855-857; št. 12, str. 936-939; 1978, št. 1, str. 41-43.

Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Kranj : Skupščina občine, 1982.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Geschichte von Josipina Turnograjška und Lovro Toman

Josipina Urbančič Turnograjška (1833-1854) (sie erhielt ihren Künstlernamen nach dem Schloß Thurn oberhalb von Preddvor) gilt als erste slowenische Schriftstellerin. Bekannt ist sie heute als Gattin des Politikers und Dichters Lovro Tomans (1827-1870). Für die Zeit, in der sie lebte, war sie eine außerordentliche Frau: sie war überdurchschnittlich gebildet, beherrschte mehrere Fremdsprachen, auch Latein und Griechisch, sie lernte sogar Russisch. Außer mit ihrer schriftstellerischen Tätigkeit beschäftigte sie sich auch mit dem Komponieren. Ihr hohes Bildungsniveau ermöglichte es ihr, daß sie zusammen mit dem Hauslehrer und Kaplan von Preddvor Lovro Pintar ihre beiden Brüder auf die Aufnahmeprüfungen für das Gymnasium bzw. die Realschule vorbereitete.

Die Geschichte von Josipina und Lovro von ihrem Treffen im Sommer 1850 bis zu Josipinas Tod

im Juni 1854 wurde hauptsächlich aufgrund von Primärquellen, nämlich ihren Briefen verfaßt. Sie standen in Briefwechsel seit Ende Oktober 1850. Nach einigen Monaten beschlossen sie, jeden Tag Briefe zu wechseln. So wurde ihre Korrespondenz zum Tagebuch, das das Leben auf Thurn, in Preddvor, Kranj, Ljubljana, Graz und anderswo schildert. Auf eine sehr intime Weise beschreiben sie das alltägliche Leben, das zwar seinen gewohnten Gang nahm, nach anderthalb Jahrhunderten jedoch von Interesse ist. Man lernt einige bekannte Persönlichkeiten aus der Nähe kennen, noch mehr unbekannte Personen, die das Leben um 1850 noch interessanter erscheinen lassen. Josipina stellt ihre Familie vor, ihre Mutter Jožefina geb. Terpinč aus Kranj (1813-1898), ihre Brüder Janko (1837-1911) und Fidelis (1840-1918). Der Vater Nepomuk war damals schon tot. Man lernt angeschlagene Beziehungen zu der Preddvorer Verwandtschaft kennen, vor allem zu ihrem Onkel und Vormund Alojz Urbančič, dessen Frau Marija und Sohn Edvard. In Kranj standen sie in Kontakt mit dem Kaufmann Rudolf Lokar und seiner Frau Marija, mit Karel Florian, vor allem mit dessen Schwester Pepi. Josipina unterhielt freundschaftliche Beziehungen mit Serafina Zois, der Tochter des Besitzers von Gut Brdo, Anton Zois. Auf Thurn weilte oft Valentin Levičnik, Aktuar der Landesgrundentlastungskommission, mit dem Jožefina seit September 1853 in Briefwechsel stand. Diesen Briefen kann man interessante Angaben über Schätzungen und Entschädigungen anlässlich der Grundentlastung entnehmen.

Oft besuchten die Thurns Ljubljana, wo sie bei Familie Češko auf dem Mestni trg oder bei Familie Terpinč in Fužine übernachteten. Jožefina Urbančič war eine Kusine von Fidelis Terpinč. Mit dem letzteren und seiner Frau Jožefina geb. Češko, unterhielten sie engste Beziehungen. Josipina mochte den Stadtrummel nicht. Dennoch feierte sie in den Salons Triumphe, wo sie ihre Geschichten vorlas und Klavier spielte. Auch Lovro pflegte auf seinem Weg nach oder von Graz in der Stadt haltzumachen, um seine Freunde und Bekannten zu besuchen, etwa Janez Bleiweis oder den Lehrer Janez Nepomuk Šlakar. Zwei von seinen Schwestern, Terezija und Uršula, waren bei den Ursulinerinnen in Ljubljana.

Nach einem Eklat, durch welchen Lovro unter der Drohung, er werde nie wieder einen Fuß auf Thurn setzen, von Jožefa den größeren Teil des Besitzes für Josipinas Mitgift erzwang, heirateten Lovro und Josipina im September 1853. Nach der Heirat zogen alle nach Graz um. Dort starb Josipina im Wochenbett am 1. Juni 1854.

Iz starih fotografskih albumov

Rok Glavan

Največja stara razglednica Ljubljane?

Stara razglednica je prvovrsten zgodovinski vir. Podoba na sprednji strani nam slika izgled kraja, ljudi ali dogodkov iz časa, ko je poslana. Znamka in žig nam razkrivata oblast in ekonomijo, sporočilo pa je ineniten prikaz subjektivnega doživljanja časa.

Razglednica je nastala na podlagi tehnološkega razvoja fotografije in tiskarske tehnike, razvoja trgovine in dobrega ekonomskega položaja meščanstva. Predhodnice starih razglednic lahko iščemo med tiskanimi voščili, ki so si jih ljudje osebno izročali, in različnimi vabili. Prva dopisnica je bila izdana na Dunaju 1. oktobra 1863.¹ Tovrstno obliko sporočanja sta višji sloj in ženski svet sprva odklanjala, saj sta se bala, da bi javno sporočanje zlorabili za opolzkesti. Dopisnica je prenašala sporočilo od pošiljatelja k prejemniku brez ovojnice, torej je bilo sporočilo vsem vidno. Zato lahko mnogokrat zasledimo droben tisk na zgodnjih razglednicah, da poštna uprava ne prevzema odgovornosti za vsebino sporočil.

Prve razglednice so bile v bistvu dopisnice, ki so imele na strani namenjeni sporočilu, odtisnjeno tudi majhno sliko. Slikovni del se je postopoma večal in nazadnje zasedel celo prednjo stran. Zaradi tega so morali spremeniti tudi hrbtno stran, ki je bila sprva namenjena le naslovu. Leta 1904² so v Avstriji razmejili prostor za naslov in sporočilo.

Razglednica je kmalu začela svoj zmagoslavni pohod. O njeni priljubljenosti govori tudi dejstvo, da so bila kmalu ustanovljena društva zbirateljev razglednic. O zbirateljstvu pričajo sporočila z raznih razglednic: *"Pošlji mi še kako drugo razglednico ... Sedaj so izdali nove kartice, ki ti jih kmalu pošljem ... Poglej, če je kaj novega pri razglednicah."*

Običajni format razglednice je bil 90 x 140 mm. Občasno so izdajali tudi večje, ki pa so jih prepognili zloženko velikosti običajne razglednice. Tudi danes so stare razglednice izjemen predmet

zbiranja. Še vedno obstajajo različna združenja zbiralcev, ki kupujejo, prodajajo in menjajo drobne koščke zgodovine. Bolj zanimive pa so na voljo tudi na dražbah.

Na lanskem sejmu starin in umetnin Antika 2002 (od 29. novembra do 1. decembra 2002) v Narodnem muzeju v Ljubljani je okoli dvajset galeristov, starinarjev in antikvarjev predstavilo svojo ponudbo. Sejem je bil prava paša za oči. Med art deco predalniki, bidermaier stoli in mizicami ter secesijskimi vazicami je pozornost pritegnila nenavadna stara razglednica Ljubljane, ki jo je med predmeti, ki so bili teden dni kasneje naprodaj na dražbi starin in umetnin, ponudila ljubljanska starinarnica Carniola.

Posebnost razglednice je njena velikost, saj meri kar 235 x 320 mm in ni prepognjena ali zgibana. Razglednica je bila odposlana iz Ljubljane na Bled leta 1898, kar je še dodatno zanimivo, kajti to pomeni, da je bila resnično v poštnem prometu. Založil jo je znani ljubljanski založnik in antikvar Janez Giontini. Fotografije sta prispevala celovski in avstrijski dvorni fotograf Alois Beer (kasneje je fotografiral tudi gradnjo bohinjskega predora) ter Julius Muller iz Ljubljane, fotolitografiral pa jo je Ernst Rennert v Aussigu. Na zadnji (naslovni) strani je razglednica poimenovana kot "tiskovina" oz. Drucksache. Razglednica je črna bela. V dekorativnih okvirjih, ki so okrašeni z vinjetami, so predstavljeni štirje ljubljanski motivi: splošni razgled (pogled iz Šišenskega hriba na Grad), Narodni dom (današnja Narodna galerija), Mestni trg z magistratom in Valvazorjev trg z Vodnikovim spomenikom (današnja tržnica). Na zadnji podobi je še viden ljubljanski licej, ki so ga podrli leta 1903,³ ker je bil v ljubljanskem potresu močno poškodovan. V liceju je v času francoske zasedbe na začetku 19. stoletja učiteljeval Valentin Vodnik. Zanimivo je tudi staro poimenovanje trga, kajti občinski svet je že 24. junija 1892 sprejel predlog občinskega svetnika Ivana Hribarja, da se Valvazorjev trg preimenuje v Vodnikov trg.⁴ Ta podatek pa nam nakazuje, da je bila podoba trga izdelana že pred letom 1892, kar pomeni, da je starejša od same razglednice. Vsekakor pa je razglednica na-

¹ Škrabec, Stare razglednice, str. 38.

² Ibidem

³ Drnovšek, Ljubljana na starih fotografijah, str. 26.

⁴ Valenčič, Zgodovina ljubljanskih uličnih imen, str. 108.

tisnjena leta 1898, na kar nas opozori tudi opomba v desnem spodnjem kotu:

"Te oglednice je treba po poštnem ukazniku štev. 95 iz leta 1898 trg. min. štev. 13386 frankirati z 2 kr., ako stoji na njih samo ime pošiljateljevo, ako pa je zapisano še kaj drugega se morajo frankirati z 10 kr."

Glede na to lahko pritrdimo, da so bile dodatne besede zelo drage. Ker se je pošiljatelj nanjo le podpisal, je bil očitno varčen mož.

Letošnji sejem antikviteta je nedvomo predstavil tudi izjemno pomemben košček mestne zgodovine, ki dodatno pojasnjuje dejavnost založnikov in razvoj razglednice v Ljubljani ob koncu 19. stoletja.

LITERATURA

Drnovšek, Marjan: *Ljubljana na starih fotografijah.*

Ljubljana : Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1985.

Pozdrav iz Ljubljane : mesto na starih razglednicah. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1985.

Škrabec, Milan: *Stare razglednice. Revija o knjigi,* št. 8, januar 2001, str. 38.

Valenčič, Vlado: *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen.* Ljubljana : Partizanska knjiga, 1989.

Iz dela naših zavodov in društev

31. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Maribor, 10. – 12. oktober 2002

Štiriindvajset let po svojem 19. zborovanju (Maribor, 27. september – 1. oktober 1978) so se slovenski zgodovinarji ponovno zbrali v Mariboru. Pobudo za kraj zborovanja je dalo gostiteljsko društvo – Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Mariboru. Zveza zgodovinskih društev Slovenije kot glavna organizatorica zborovanja jo je z veseljem sprejela. Zborovanje je bilo v lepo prenovljenem mariborskem Narodnem domu.

Enaintrideseto zborovanje slovenskih zgodovinarjev je, tako kot zadnja pred njim, sledilo načelu tematskih obravnav slovenskega zgodovinskega razvoja. Osemindvajseto zborovanje (Bled, 26. – 28. september 1996) je obravnavalo *Razvoj turizma v Sloveniji*. Na 29. zborovanju (Izola, 22. – 24. oktober 1998) so se zbrani poglobili v fenomen *Množičnih smrti na Slovenskem*, na jubilejnem tridesetem (Rogla, 28. – 30. september 2000) pa v *Temeljne prelomnice preteklih tisočletij na slovenskem ozemlju*. Enaintrideseto zborovanje je bilo posvečeno *Regionalnim vidikom slovenske zgodovine*. Prvič zato, ker je bila ozemeljska razdelitev z vsemi svojimi posledicami ena od ključnih spremljevalk zgodovinskega razvoja na slovenskih tleh, in drugič zato, ker lahko zgodovinarji, soočeni z današnjim evropskim in svetovnim povezovalnim procesom, na vprašanje regionalnega in slovenske zgodovinske perspektive s svojo spoznavno izkušnjo odgovorijo na nove izzive narodnodržavne samoutemeljitve. Zborovanje je odpiralo strokovni premislek, ki ima dolgoročen značaj.

Po uvodnem nagovoru predsednika Zveze zgodovinskih društev Slovenije dr. Jurija Perovška ter pozdravnih nagovorih pokrovitelja zborovanja župana Mesta Maribor Borisa Soviča in predsednika Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru prof. dr. Darka Friša je delovni del zborovanja začel akademik prof. dr. Vasilij Melik. V referatu *Vprašanje regij v naši preteklosti* je opozoril, da besede *regija*, *dežela*, *pokrajina* pomenijo dostikrat popolnoma isto, dostikrat pa ista beseda pomeni nekaj drugega. Tako lahko npr. o Beli krajini govorimo kot o samosvoji pokrajini, po velikosti in pravnem položaju pa je povsem drugačna. Dežele, je poudaril akademik Melik, so najpo-

membejše enote, ki jih je prinesel naš zgodovinski razvoj. V njem so se tako utrdile, da je prišlo do razkoraka med deželno razdelitvijo in nacionalno zavestjo v modernem času.

Uvodni razčlenitvi akademika Melika so sledili referati, ki jih lahko razdelimo v več vsebinskih sklopov. Na Melikovo razčlenitev, ki je opozorila na vprašanje določanja kriterijev pri opredelitvi regionalnosti, so se navezovali referati o vprašanju regij v posameznih zgodovinskih obdobjih. Dr. Peter Turk, kustos v Narodnem muzeju Slovenije, je predstavil *Značilnosti regij na Slovenskem od prazgodovine do srednjega veka*. Poudaril je, da jih za to obdobje utemeljuje t. i. kulturno-zgodovinski pristop, skozi katerega se razpoznavajo posebne arheološke kulturne skupine. Predstavil jih je v starejši in mlajši železni dobi ter antičnem in zgodnjem srednjeveškem obdobju. Naslednje obdobje je obravnaval izredni prof. dr. Peter Štih iz Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V referatu *Regije in dežele v srednjem veku* je problematiziral pojem regionalna zgodovina v smislu njegove subjektivnosti, kar vzpodbuja k nadaljnji razpravi in v tem okviru vzpostavlja potrebo po osvetlitvi pojmov, povezanih z regionalnostjo. Ugotovil je, da je v srednjem veku obstajala vrsta terminov, s katerimi so označevali nek prostor, nanje pa so se navezovali različni semantični pomeni. Sledil mu je doc. dr. Boris Golec, znanstveni sodelavec na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V referatu *Regionalizem od 16. do 19. stoletja* je kot kriterij za opredelitev regionalnosti v tem obdobju predstavil kranjsko-štajersko delitev po načelu zunanje jezikovne podobe mest. Znana kranjsko-štajerska dihotomija "slovensko-nemško" se je razvila iz tipa poudarjeno slovenskega mesta na Kranjskem (11 od 13 mest) in bistveno drugačne podobne na spodnjem Štajerskem (2 izrazito slovenski mesti od 7; 3 dvojezična).

Pojav novih regionalnosti ob naraščajoči nacionalni zavesti v drugi polovici 19. stoletja je bil predstavljen v referatu *Moderna nacionalna zavest in regionalizem do leta 1918*. Predstavil ga je redni prof. dr. Janez Cvirn iz ljubljanske filozofske fakultete. Opozoril je, da je imela regionalnost v obliki odpora do "slovenskega središča" (Ljubljane) pomembno vlogo v slovenski politiki vse do razpada habsburške monarhije. Na to karto je pri za-

ustavljanju slovenskega nacionalnega gibanja uspešno igral nemški liberalni (nacionalni) tabor na Koroškem in Štajerskem, vseskozi pa je bila prisotna tudi v strankarskih spopadih v slovenski politiki, celo v najbolj kritičnih trenutkih slovenskega naroda. Vprašanje regionalizma v novem zgodovinskem času, to je od razpada habsburške do razpada druge jugoslovanske države, je v referatu *Od deželana do državljana : regionalni razvoj Slovencev v letih 1918-1991* predstavil redni prof. dr. Božo Repe. Referent, prav tako iz Filozofske fakultete v Ljubljani, je razčlenil razvoj slovenske identitete z deželne na državljansko raven in ugotovil, da slednja ni absorbirala deželne ali še ožje zavesti. Vprašanje regionalizma v Republiki Sloveniji je posebej obravnaval doc. dr. Božo Grafenauer iz Pravne fakultete Univerze v Mariboru. V referatu *Slovenska država med centralizmom in regionalizmom* je opozoril, da v Republiki Sloveniji pokrajine, čeprav so ustavna kategorija, še niso oblikovane.

Poseben sklop referatov je bil namenjen posameznim slovenskim pokrajinam oziroma regionalnim območjem. Prvi referat v tem sklopu, *Zahodna Slovenija : regionalizacija skozi čas*, je podal dr. Branko Marušič, znanstveni svetnik na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa pri ZRC SAZU. Zahodno Slovenijo je opredelil kot prostor, ki se razteza zahodno od nekdanje rapalske meje (1920), presega današnjo državno mejo ter je z izjemo urbanih središč (Gorica, Trst) bolj ali manj kompaktno poseljen s Slovenci ali slovensko govorečim prebivalstvom. Opozoril je, da je ozemlje zahodne Slovenije tipičen primer, ko izključno naravne danosti niso ustvarjale regij. Soodločilen je bil političen razvoj že od tistega časa, ko mu lahko bolj ali manj kontinuirano sledimo. Če regionalnost zahodne Slovenije zaokrožimo pri pojmu Primorska, ugotovimo, da gre zlasti v primerjavi z ostalimi slovenskimi območji (Štajerska, Kranjska, Koroška) za mlajšo upravno enoto, nastajajočo od srede 18. stoletja po volji državnih oblasti, in z mejami, določenimi sredi dvajsetih let 19. stoletja.

Marušičevemu sta sledila zanimiva referata iz zgodovinskega razvoja Kranjske. Izredna profesorica z Inštituta za vzhodnoevropsko zgodovino Fakultete za humanistične in kulturološke študije Univerze na Dunaju dr. Marija Wakounig je v referatu *Žandarji ali roparji? : integracija uskokov kot regionalni problem* predstavila zaostrene odnose med staroselci in pribeglimi uskoki po njihovi naselitvi v prvi polovici 16. stoletja ob slovensko-hrvaški meji. Uskoki so pomanjkanje plena na strani osmanskega cesarstva nadomeščali z ropanjem v notranjosti. Okoli 1550 so se razmere tako zaostrole, da je pojem uskok postal sinonim za roparja, in to ne samo zaradi morskih napadov senjskih uskokov. Drugi referat, ki se je navezoval

na zgodovino Kranjske, *Žumberak kot pozabljena regija*, je predstavil mladi raziskovalec na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani Marko Zajc. Razčlenil je vprašanje pripadnosti Žumberaka Kranjski ali Hrvaški v slovenski politiki od druge polovice 19. stoletja do konca obstoja habsburške monarhije. Ugotovil je, da se je tedaj nihanje slovenske politične misli med prevladujočim naravnim pravom in zgodovinskimi programi izrazito odrazilo prav v primeru pripadnosti žumberskega področja.

Vprašanje slovenske identitete in koroške deželne zavesti je bilo vpeto v presojo koroško-kranjskih odnosov. To problematiko je v referatu *Koroško-kranjski odnosi in slovenstvo* razčlenil ravnatelj Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu dr. Avgustin Malle. Na primeru koroško-kranjskih odnosov je opozoril, da je slovenstvo, kot vse drugo, podrejeno številnim dejavnikom in procesom in se v svojih izraznih oblikah neprestano spreminja in dopolnjuje. To ne velja le za Koroško, temveč za celoto slovenskega naroda. Razmerje med slovenstvom in regionalnim je v referatu *Prekmurska zavest in slovenstvo* obravnavala tudi asistentka stažistka na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani Darja Kerec. Opozorila je, da lahko na vprašanje o "slovenstvu" Prekmurcev pred priključitvijo Prekmurja h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1919 odgovorimo pritrdilno. Prekmurci so že pred združitvijo z ostalimi Slovenci živeli slovensko identitetno osnovo. Temelj slovenske zavesti prebivalcev onkraj Mure je bila prekmurska narečna govorica, saj se na tem ozemlju madžarski jezik nikoli ni dodobra usidral, o čemer pričajo številni izidi nabožnih in leposlovnih del v 18. stoletju, napisanih v narečni, to je slovenski govorici. V sklop referatov, namenjen posameznim slovenskim pokrajinam, je sodila še obravnava *Štajerska v slovenski zgodovini*, v kateri je referent, izredni prof. dr. Darko Friš iz Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru, razčlenil nacionalno strukturo Slovenske oziroma Spodnje Štajerske v zadnjih desetletjih habsburške monarhije in v prvi jugoslovanski državi.

Poseben vsebinski sklop je zadeval *Mobilnost Slovencev in regionalizem*. Predstavil ga je znanstveni svetnik na Inštitutu za slovensko izseljenstvo pri ZRC SAZU dr. Marjan Drnovšek. Razčlenil je odnos med mednarodno gibljivostjo prebivalstva, katere del so bili tudi Slovenci, in regionalizmom v času moderne dobe 19. in 20. stoletja. Ugotovil je, da so bile regionalne poteze pri slovenskih izseljencih močno prisotne v obeh stoletjih, tako v fazi izseljevanja kot življenja v novih okoljih. V slednjih so se kazale v strnjenem priseljevanju in povezanosti priseljencev v tujini (ustanavljanju naselbin, društev, časopisov ipd. z močnim regionalnim pečatom). Raznolikost sloven-

skega izseljenstva so torej opredeljevali različni vidiki regionalizma.

Novost na 31. zborovanju je bila organizacija dveh zaporednih okroglih miz, ki sta, po mnenju organizatorjev, v danem trenutku zadevali vitalna vprašanja slovenske zgodovinske vede in pouka zgodovine. Pri okrogli mizi *Slovensko zgodovino-pisje med regionalnim, nacionalnim in globalnim* sta kot referenta nastopila znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani prof. dr. Peter Vodopivec (*Pokrajinska, narodna, obča – svetovna zgodovina*) in izredni profesor na ljubljanski Filozofski fakulteti dr. Igor Grdina (*Kaj pravzaprav pomeni pisati zgodovino?*), komentatorja na njuna referata pa sta bila doc. dr. Marta Verginella iz Filozofske fakultete in višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino doc. dr. Ervin Dolenc. Razprava, ki jo je moderiral Peter Vodopivec, je bila vsebinsko široka in zanimiva. Ob zavesti o enotnosti zgodovine nasproti velikemu številu zgodovin je opozorila na strokovne izzive in dinamiko samopremisleka v slovenskem zgodovino-pisju. Druga okrogla miza *Zgodovina na maturi* pa je obravnavala problematiko, ki zadeva vprašanje mature kot sistema. Referate na to temo so pripravili ravnatelj Gimnazije Poljane v Ljubljani Bojan Končan (*Zgodovina na maturi*), doc. dr. Danijela Trškan iz Filozofske fakultete v Ljubljani (*Didaktično-metodična struktura zunanjih srednješolskih izpitov v Sloveniji, Veliki Britaniji, mednarodnih šolah in Franciji*), svetovalka Zavoda za šolstvo Vilma Brodnik (*Razmišljanje o spremembah pri zgodovini na maturi*) in Stane Rozman iz Srednje ekonomske šole v Celju (*Teze za spremembo opravljanja maturitetnega izpita iz zgodovine*). Okroglo mizo je začel Peter Vodopivec, ki je predstavil dosedanje izkušnje o obravnavani problematiki, moderiral pa jo je svetovalec enote Zavoda za šolstvo v Novi Gorici Božidar Mrevlje. V bogati razpravi je bila poleg tém, ki so jih opredelili referenti, poudarjena tudi potreba po nivojskem preverjanju znanja in nivojski maturi, vključujoč preverjanje in ocenjevanje višjih miselnih procesov.

Z okroglo mizo *Zgodovina na maturi* je bil končan delovni del zborovanja. Njegovo zadnje dejanje je bila svečana podelitev priznanja (nagrade) *Klio*, ki jo od zborovanja na Rogli leta 2000 za raziskovalno delo v zgodovino-pisju podeljuje Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Priznanje je prejel prof. dr. Igor Grdina za svoje delo *Ipavci: zgodovina slovenske meščanske dinastije* (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2002, 449 str.). Utemeljitev priznanja je prebral predsednik komisije za njegovo podelitev dr. Ervin Dolenc. Podelitvi priznanja (nagrade) *Klio* je sledil občni zbor Zveze zgodovinskih društev Slovenije, na katerem je bilo izvoljeno novo vodstvo ZZDS. V predsed-

stvo ZZDS so bili izvoljeni: mag. Branko Goropevšek, direktor Osrednje knjižnice Celje (predsednik), doc. dr. Petra Svobljak, znanstvena sodelavka na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa pri ZRC SAZU (podpredsednica), doc. dr. Jurij Perovšek, višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino (podpredsednik), mag. Aleksander Žižek, arhivski svetovalec v Zgodovinskem arhivu Celje (tajnik), član predsedstva pa je po položaju še predsednik Nadzornega odbora ZZDS. Za predsednika raziskovalne sekcije je bil izvoljen izr. prof. Stane Granda, znanstveni svetnik na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa pri ZRC SAZU, za predsednico šolske sekcije pa doc. dr. Danijela Trškan iz oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. V nadzorni odbor ZZDS (predsednico/ka izvolijo člani) so bili izvoljeni mag. Alenka Kačičnik Gabrič, višja arhivistka v Arhivu Republike Slovenije, mag. Branko Šuštar (predsednik), direktor Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani, in mag. Tomaž Teropšič, direktor Posavskega muzeja v Brežicah. Častno razsodišče ZZDS (predsednico/ka izvolijo člani) sestavljajo dr. Bojan Godeša, višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino, prof. dr. Miroslav Stiplovšek, redni profesor na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v pokoju, in doc. dr. Andrej Vovko, znanstveni svetnik na Inštitutu za biografiko in bibliografijo pri ZRC SAZU.

Zadnji dan zborovanja je bil namenjen strokovni ekskurziji v Prlekijo (Maribor – Ljutomer – Šentilj – Maribor), ki sta jo odlično vodila doc. dr. Andrej Hozjan iz Pedagoške fakultete v Mariboru in prof. Viktor Vrbnjak, upokojeni arhivist v Pokrajinskem arhivu Maribor. Ekskurzija je kljub deževnemu vremenu lepo uspela.

Enaintrideseto zborovanje slovenskih zgodovinarjev je bilo še eno v vrsti uspešnih strokovnih srečanj zgodovinarjev. Potekalo je v razgibanem in ustvarjalnem vzdušju, ki je omogočilo marsikateri odgovor na vprašanja iz obravnavane problematike. Pri organizaciji in izvedbi zborovanja je ZZDS imela zanesljivo oporo v Zgodovinskem društvu dr. Franca Kovačiča v Mariboru; enako tudi pri Majdi in Franciju Čudnu ter dosednji tajnici ZZDS Barbari Šatej, na katerih že vrsto let slonita zahtevna in odgovorna organizacijska priprava in izvedba zgodovinarskih zborovanj. Pri izvedbi zborovanja so prizadevno pomagali tudi študenti oddelka za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru. Zborovanje je ponovno potrdilo utemeljenost rednih strokovnih srečanj zgodovinarjev, ki vsaki dve leti ustvarjalno pretresejo spoznavno in problemsko rast slovenskega zgodovino-pisja in na ta način prispevajo k njegovi vpetosti v širši družbeni prostor.

Jurij Perovšek

Knjižnica Kronike

Po 16-letni prekinitvi je v seriji izšla nova knjižica št. 7 z naslovom **ŽIVETI OD KNJIG. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja**, avtorice Anje Dular, v obsegu 255 strani.

Iz recenzije dr. Staneta Grande:

Avtorica opisuje knjigotrštvo na Kranjskem do začetka 19. stoletja kot enega najpomembnejših kulturnih fenomenov naše preteklosti. Razmeroma dobro smo doslej poznali tiskarje, malo pa smo vedeli, kako so knjige prišle do bralca. Njena odkritja, ki slonijo v veliki meri na doslej prezrtih katalogih naših knjigotržcev, so presenetljiva. Kranjska se je iz njenih ugotovitev, ki so vse bogato dokumentirane, razgalja pred nami kot dežela na kulturnem prepihu. Naši ljudje so po zaslugi naših knjigotržcev lahko sledili ne samo aktualni dunajski knjižni ponudbi, ampak tudi nekaterih nemških, italijanskih in francoskih knjigotrških središč.

Posebna odlika knjige dr. Anje Dular je širok konceptualni pristop. V nasprotju z nekaterimi raziskovalci naše kulturne preteklosti se ne omejuje samo na v slovenskem jeziku pisano knjigo, ampak na vsa knjižna dela. To ne odraža samo široke izobrazbe avtorice, temveč predvsem kaže na dejansko podobo našega prostora do začetka 19. stoletja, ki je bil večjezičen. Kulturne ozkosti ni bilo.

Poleg tuje knjižne ponudbe velja še posebno opozoriti na vključevanje naših tiskarjev na "tuje" trge v današnjem smislu besede. Tako ni bil za naše tiskarje Frankfurt oziroma tamkajšnji knjižni sejem v 17. stoletju nikakršna posebnost, ampak prostor, kjer je bil na primer predstavljen Valvasor. Podobnih primerov je še nekaj.

Knjižico lahko kupite za samo 1500 SIT.

V seriji so doslej izšle naslednje publikacije:

Milko Kos: **SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA**, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani (razprodana)

Igor Vrišer: **RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE** (1956), 72 strani

Vlado Valenčič: **SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI** (1957), 68 strani

Sergij Vilfan – Josip Černivec: **ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE** (1958), 128 strani

Peter Vodopivec: **LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE** (1971), 104 strani

RAZMERJA MED ETNOLOGIJO IN ZGODOVINO (1986), 302 strani

Za vsako knjižico boste odšteli samo 500 SIT.

Komplet novega 7. zvezka in petih zvezkov pa lahko prejmete za samo 3.000 SIT.

Vse publikacije lahko naročite na uredništvu revije KRONIKA

Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,

telefon: 01 241 1200

ali na

e-pošto: kronika@uni-lj.si

Ocene

Župnija sv. Lovrenca v Brežicah : ob 220-letnici župnijske cerkve (ur. Jože Škofljanec). Brežice : Župnijski urad, 2003 (Brežiške študije ; 1) 227 strani.

Kot že v nekaj drugih župnijah so se tudi v brežiški župniji sv. Lovrenca odločili, da bodo ob župnijskem prazniku, 220-letnici postavitve nove župnijske cerkve, izdali zbornik, za katerega bodo poizkusili dobiti članke, v katerih bi avtorji nekoliko osvetlili zgodovino njihove fare. To jim je lepo uspelo, saj so za pripravo tekstov uspeli prepričati avtorje, ki so uveljavljena imena v svojih strokah. Založnik in glavni financer knjige je župnijski urad Brežice, pomagala pa mu je brežiška občina. Za izdajo so sodelavci pridobili še nekaj predvsem lokalnih sponzorjev. Urednik zbornika je brežiški domačin Jože Škofljanec, pa tudi lektorica Anica Koprivc in oblikovalka zbornika arhitektka Tadeja Šepec sta Brežičanki. Od avtorjev strokovnih člankov sta Brežičana še Oži Lorber in Ivan Lapuh, po dolgih letih življenja v Brežicah pa je domačinka postala tudi Ivanka Počkar.

Knjiga je izredno lična, primerne velikosti, ne prevelika in ne premajhna, da jo je lahko prenašati, prave debeline ter ustrezne vezave, ko pri vsakokratnem odpiranju knjigi ne počí hrbet. Zbornik so natisnili na zelo dobrem papirju, kar je ceno tiskanja verjetno nekoliko zvišalo, zato pa zagotavlja večjo obstojnost publikacije.

Za uvod je mariborski škof dr. Franc Kramberger zapisal svoje misli ob 220-letnici brežiške župnijske cerkve in pomenu, ki ga ima tako župnija kot Cerkev v mestecu ob Savi. Podžupanja Milena Jesenko je omenila, da se ji zdi prav, ker je občina podprla izdajo zbornika in prizadevanja župnika g. Milana Kšče z uredniškim odborom, saj sama zaradi prekratkega roka in preskopih finančnih sredstev ni uspela izdati podobne občinske publikacije, ki bi v istem letu obeležila 680 let od prve omembe mesta v listinah. Zdelo bi se ji prav, da bi knjiga pripomogla k ozaveščanju meščanov, da je njihovo mesto zgodovinska, narodnostna, arhitekturna in kulturna vrednota, ki služi vsem, zato so jo dolžni čuvati in ohranjati prihodnjim rodovom.

Urednik Jože Škofljanec je namenil nekaj besed odločitvi za izdajo zbornika, njenem pomenu in

nastajanju. Zahvalil se je svojim sodelavcem, ker so se odzvali njegovemu povabilu in pripravili strokovne tekste.

Boris Golec se je posvetil spremembam v mestni družbi v mestecu na koncu cesarstva, kot je imenoval Brežice, od nastanka mesta do jožefinskih reform. V članku se osredotoča predvsem na mestno avtonomijo in na razvoj prebivalstva v mestu. Najprej je spregovoril o nastanku trga in njegovem razvoju v mesto ter o strukturi mestne avtonomije. Oprl se je na dokaj pičle vire za preučevanje te problematike, zaradi tega pa so nekatera podrobnejša vprašanja še vedno ostala nedorečena.

Za boljšo predstavitev svojih navedb je nanizal primerjave z nekaterimi drugimi slovenskimi mesti, ki so bila v istem času v približno enakem razvojnem stadiju kot Brežice. Predvsem so to Ptuj, Lož, Ormož, Kostanjevica, po številu posestnih enot pa naj bi bile po avtorjevem mnenju Brežice eno najmanjših slovenskih mest. Prebivalstvo je bilo po njegovih navedbah v večini slovenskega izvora, na osnovi v virih izpričanih priimkov pa ugotavlja, da je bilo priseljencev iz krajev južno od slovensko-hrvaške narodnostne meje kljub njeni neposredni bližini v mestu presenetljivo malo. Nekaj več jih je bilo v okoliških vaseh, od koder so se le počasi preseljevali v Brežice. Na osnovi istih virov se je posvetil še poklicni strukturi nekdanjih Brežičanov.

Za potrditev navedb je kot priloge k svojemu članku objavil transliterirane in prevedene vire: urbar gospostva Brežice približno iz leta 1526, urbar gospostva Brežice iz leta 1585 ter popis hiš pod jurisdikcijo mesta in gospostva Brežice iz leta 1756, ki jih kot originale hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu, njihove fotokopije pa so zdaj raziskovalcem na voljo tudi v Zgodovinskem arhivu v Celju.

Stane Granda je svoj članek naslovil Majavi vogel nemškega štirikotnika, ki naj bi ga predstavljala štiri štajerska mesta, Maribor, Ptuj, Celje in Brežice. Slednji vogal pa naj ne bi bil tako trden, kot so bili nekateri prepričani, zato se je tudi štirikotnik na južnem delu najbolj nevarno majal. Bolj kot na nemško stran naj bi se tukajšnje prebivalstvo v času pomladi narodov obračalo k Hrvatom. Predvsem kmete je privabljal položaj tamkajšnjih kmetov, ki je bil v tistem času na Hrvaškem precej boljši kot v slovenskih deželah.

Podrobno je opisal podpisnike deklaracije in naslo-nitev prebivalstva na Hrvate v času deklaracij-skega gibanja, saj tudi del pristopnih izjav k de-klaracijskemu gibanju kot arhivsko gradivo danes hrani Nacionalna i sveučilišna knjižnica v Zagrebu. Vendar je bil to po avtorjevem prepričanju le del prebivalstva, pa še to ne najbolj odločujoč. Kmetje so namreč želeli le odpravo fevdalizma, kaj bo pa naprej, pa si niso mogli in ne znali predstavljati. Zato so potrebovali voditelje, to pa so bili meščani oziroma meščanska inteligenca, župnik, učitelj, zdravnik in nekateri drugi posamezniki med njimi.

Brežiški župniji in njenemu mestu v cerkveni upravi oglejskega patriarha, v katerega je bilo bre-žiško območje cerkvenoupravno vključeno, se je posvetil dr. France M. Dolinar. Zaradi nejasnosti, ki se pojavljajo ob primerjavi navedb v različnih virih in literaturi in ki jim tudi pozorni razisko-valec težko najde logično razlago, je vprašanje, kdaj so se Brežice razvile v redno cerkveno dušnopastirsko postojanko, še vedno nerazrešeno. Vse do srede 18. stoletja, ko je goriški nadškof Karel Mihael Attems prvič popotoval po svoji ob-sežni nadškofiji in prišel tudi v Brežice, nato pa v vizitacijskih zapisnikih natančno opisal stanje v nadškofiji, je bil nejasen tudi obseg brežiške župnije. V času njegovega obiska je bila brežiška župnija inkorporirana cistercijskemu samostanu v Kostanjevici in je štela 3529 duš. Samostojno poslovanje župnijskega vikarja pa je bilo najjasneje izraženo pri pravici do vodenja matičnih knjig. Čeravno je krstna knjiga župnije Brežice znana že za leto 1641 (sprva so mislili, da sta bili dve naj-starejši krstni knjigi uničeni med drugo svetovno vojno, a so jih pred kratkim našli in vrnili v Ško-fijski arhiv Maribor), sta mrliška in poročna knjiga skoraj 100 let inlajši, zato avtor meni, da moremo o popolni samostojnosti brežiške župnije govoriti šele po letu 1738.

Dolinar je pregledno opisal razvoj cerkveno-upravne ureditve na s Slovenci poseljenem ozem-lju do cerkvenih reform Jožefa II., ki so popol-noma spremenile podobo cerkvene uprave v habs-burških dednih deželah. Brežiška župnija je bila odtlej vključena v lavantinsko škofijo, kamor sodi še danes.

Jožeta Škofljanca so najbolj zanimale razmere in okoliščine, ki so pripeljale do gradnje nove žup-nijske cerkve v Brežicah. Najprej je nekaj besed namenil katastrofam, ki so prizadele mesto. Poleg potresov je stalno grožnjo predstavljala Sava, ki je ob poplavalah spodjedala rečne bregove in grozila mestu nad sotočjem z reko Krko. Savska povodenj leta 1781 je bila usodna za prvotno župno cerkev sv. Lovrenca in še dve podružnici, dejstvo pa je, da so nekateri meščani že nekaj let pred katastrofo zaradi nenehne ogroženosti predlagali gradnjo no-ve cerkve in prestavitev pokopališča. Zaradi neso-

glasij med meščani so se dela pri gradnji sicer nekoliko zavlekla, vendar so Brežičani v relativno kratkem času ponovno dobili župnijsko cerkev. Čeravno je bila še nedokončana, avtor sklepa, da je bilo prvo bogoslužje v današnji cerkvi sv. Lov-renca že leta 1782.

Članek dr. Dolinarja smiselno nadaljuje članek dr. Antona Ožingerja Župnija Brežice od jožefin-skih reform do začetka druge svetovne vojne. V času jožefinskih reform je bil ukinjen kostanjeviški cistercijski samostan, župnijo v Brežicah pa so nekaj časa vodili frančiškani, saj je njihov samo-stan lahko deloval naprej, ker so redovniki poleg dušnopastirskih prevzeli tudi nekatera šolska opra-vila. Ožinger je članek dopolnil s spiskom župni-kov in provizorijev ter kaplanov in duhovnih po-močnikov do druge svetovne vojne.

Utrip in življenje župnije v zadnjih dvajsetih letih je opisal današnji župnik Milan Kšela. Na-nizal je podatke o župniji nasplošno, število prebi-valcev in število vernikov, opisal cerkve, ki spadajo pod upravo njegove župnije, današnji obseg žup-nije, kako delujeta veroučna šola in katehumenat, kako poteka bogoslužje v župniji ter kdo in kako mu pri tem pomaga. Nanizal je misijone, ki so v zadnjih letih potekali pri njih, kaj od verskega tiska berejo njegovi župljani, kako župnija skrbi za cerkvene stavbe, naštel kapelice in križe na območju župnije ter župljane iz brežiške župnije, ki so se odločili za duhovni poklic. S spiskom žup-nikov in kaplanov v Brežicah v zadnjih sto letih je dopolnil že omenjeni spisek duhovnikov Antona Ožingerja, nato pa omenil še uspešno sodelovanje s civilnimi ustanovami. Opisal je soupravo župnije Kapele, ki že od leta 1973 nima lastnega župnika, vse od leta 1976 pa jo s tamkajšnjimi župljani so-upravlja brežiški župnik. Ena od rednih obveznosti brežiškega župnika, ki si jo deli z ostalimi du-hovniki obmejnih videmske in leskovške dekanije, je tudi maševanje v kapelici rajnega Jezusa na Jelačićevem trgu v Zagrebu vsako drugo nedeljo popoldne.

Sledi sklop člankov umetnostnih zgodovinarjev. Prvi je Upodobitev brežiških cerkva na grafičnih vedutah 17. in 19. stoletja avtorice Oži Lorber. Kot najstarejšo je navedla Vrišerjevo veduto Brežic s cerkveno stavbno dediščino, ki izvira iz konca 17. stoletja in je bila objavljena v Topografiji vojvo-dine Štajerske. Vendar na sliki Brežic avtorica po-greša predhodnico današnje župne cerkve, ki je stala na zahodni strani mesta nad Savo. Bolj po-vedna se ji zdi veduta Brežic iz stare Kaiserjeve suite, izdane med letoma 1824 in 1833, saj izrisuje najpomembnejše stavbe v mestu, grad na jugu, današnjo župno cerkev sredi mesta, na severnem robu pa frančiškanski samostan s cerkvijo in po-družnico sv. Roka. Najmlajša je upodobitev Brežic v Reichertovi suiti, ki je izhajala med letoma 1863

in 1866. V novejšem času pa je brežiška slikovitost zamikala šele akademskega slikarja Franja Stiplovška.

Župnijsko cerkev sv. Lovrenca kot umetnostno-zgodovinski spomenik je opisala dr. Barbara Murovec. Označuje jo kot pravilno orientirano enoladijsko stavbo, ki še vedno kaže poznobaročne značilnosti, ki jih je dobila ob svojem nastanku. Po najnovejših dognanjih je avtor načrtov za gradnjo stavbni mojster Janez Nepomuk Fuchs iz Maribora, ki je v začetku tudi vodil zidavo. V drugem delu članka se je avtorica posvetila opisu notranjštine cerkve, opremi in predvsem slikam in poslikavam. Osrednje mesto vsekakor zavzema Kregarjeva oltarna freska farnega patrona sv. Lovrenca pred Kristusom, Stane Kregar pa je narisal tudi predloge za osem poslikanih oken.

Dr. Metoda Kemperl je orisala romarsko cerkev sv. Roka v Brežicah, ki je podružnica župne cerkve sv. Lovrenca. Sv. Rok je zavetnik proti kužnim boleznim, njemu posvečene cerkve pa so na Slovenskem začele nastajati zlasti v 17. stoletju, ko so se širile številne kužne epidemije. Brežiški sv. Rok naj bi nastal po hudi kugi v Brežicah med letoma 1646 in 1652. Med temeljito prenovo se je izkazalo, da je sedanja cerkev vsaj tretja stavba na istem mestu. Ne ve se natančno, kdaj je cerkev sv. Roka postala romarska cerkev. Ko so morali leta 1781 zaradi povodnji opustiti ogroženo staro župno cerkev, so v Rokovo cerkev prenesli moštranco in ciborij, tako da je ta do postavitve nove cerkve delovala kot župnijska cerkev.

V zborniku sta od cerkva v brežiški župniji posebej predstavljeni še cerkev sv. Lenarta in kapela Božjega groba. Avtorica Barbara Murovec pravi, da je zaenkrat njuno stavbno zgodovino težko rekonstruirati. Prva je današnje podobo dobila okoli leta 1840, v osnovi pa je še srednjeveška. Danes ima preprost klasicističen videz. Za kapelo Božjega groba je podatkov še manj, saj ni natančno znano, kdaj je nastala, niti kdo je bil njen graditelj.

Dr. Ivanka Počkar se je v svojem članku spomnila Ive Stiplovšek (1904-2001), sicer Notranjke iz Cerknice, ki jo je na Štajersko pripeljala poroka s slikarjem Franjom Stiplovškom. Zakonski par Stiplovšek je najbolj zaslužen, da je bil po vojni v Brežicah urenjen Posavski muzej, saj je bila takrat splošna klima za tovrstne podvige precej nevzpostavljena. V muzeju je bila Iva Stiplovšek zaposlena 47 let, kot Brežičanka, ki so jo poznali vsi domačini, pa je delala in živela predvsem za svoje mesto.

Zbornik zaključuje spominski zapis Ivana Lapuha na eno najbolj žalostnih obdobij iz zgodovine Brežic in širše okolice, ko so Nemci med drugo svetovno vojno hoteli iztrebiti slovenski življenj in naseliti Nemce. Transport, v katerem je

bila izseljena njegova rojstna vas, je odšel iz Rajhenburga 30. oktobra 1941, njegova končna postaja pa je bilo mestece Templin severno od Berlina. Čeravno je bilo življenje v taborišču težko, jim taboriščno vodstvo vsaj pri organizaciji verskega življenja ni delalo težav. Ker so bili med izgnanci tudi slovenski duhovniki, so po dogovoru z domačim župnikom v krajevni katoliški cerkvi maševali v slovenščini. Izgnanci pa so organizirali pevski zbor, ki so ga včasih prišli poslušat celo domačini.

Kljub nekaterim spodrsrljam bi si želeli še več takih zbornikov. Ponekod v zborniku moti nedoslednost pri citiranju, saj navedbe potencialnemu bralcu ne omogočajo preverbe podatka, ostalo pa je tudi nekaj lektorskih napak, kar se pri takih zbornikih dokaj rado dogaja. Še vedno nam namreč primanjkuje bazičnih raziskav, iz katerih lahko razberemo tokove zgodovinskega dogajanja v celoti, pa tudi posebnosti, ki so se po posameznih krajih in področjih pojavljale. Za kraje, kot so Brežice in podobni, je taka knjiga še zlasti dragocena, ker je zgodovina manjših krajev širšemu bralstvu manj znana kot zgodovina večjih mest, vendar ni za njihove prebivalce nič manj pomembna, kot je zgodovina velikih krajev njihovim prebivalcem. Pričujoči zbornik je sicer naslovljen kot zbornik župnije, vendar sta cerkev in župnija kot osnovni celici njene mreže v posameznem kraju skozi zgodovino predstavljali enega poglobitvenih dejavnikov in gonil družbenega in družabnega življenja, kar prihaja v manjših krajih tudi mnogo bolj do izraza. Na misel, da si bodo v Brežicah tudi vnaprej prizadevali za odkrivanje tančic s površja svojega zgodovinskega spomina, je v svojem prispevku opozorila že brežiška podžupanja, končno pa nas na to opomni še zapis na hrbtni strani platnic. Da bi le imele Brežiške študije še veliko števil!

Alenka Kačičnik Gabrič

Fran Viljem Lipič: Topografija c.-kr. deželnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike (ur. Zvonka Zupanič Slavec). Ljubljana: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2003, 630 strani.

Noben raziskovalec zgodovine Ljubljane prve polovice 19. stoletja ni mogel mimo Lipičeve Topografije c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane, ki smo jo do letošnjega leta poznali le v nemškem originalu (Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach, in Bezug auf Natur-und Heil-

kunde, Medicinalordnung und Biostatik). Fran Viljem Lipič /Lippich/ (1799-1845) se je takoj po končani medicini na Dunaju leta 1823 zaposlil v Ljubljani kot drugi mestni in policijski zdravnik in skrbel zlasti za zdravje mestnih revežev, vzporedno pa se je ukvarjal z znanstvenim proučevanjem medicine in zbiranjem in analiziranjem podatkov, ki jih je uporabil v Topografiji. Kasneje je postal tudi provizorični okrožni fizik (1832) in pomočnik ravnatelja bolnišnice na Ajdovščini v Ljubljani (1833). Po mnenju poznavalcev je leta 1834 napisal prvo znanstveno razpravo o alkoholizmu v svetovni literaturi, nasprotoval modnemu homeopatizmu, ki so ga v Ljubljani "gojili" zlasti ljubljanski usmiljeni bratje, uvedel stetoskop in zagovarjal fizikalne preiskovalne metode. Skratka, razpet je bil med majhnim deželnim mestom in modernimi tokovi na področju takratne medicine. Enajstletno obdobje svojega življenja in dela v Ljubljani je zaključil z izdajo obravnavanega dela, saj je že v študijskem letu 1834/35 predaval v Padovi, kjer je postal tudi ravnatelj interne klinike. Kariero je nadaljeval na Dunaju, ko se je leta 1841 zaposlil na stolici za interno medicino, kjer je izvedel reforme in postal utemeljitelj druge dunajske medicinske šole. Star komaj šestinštirideset let je umrl za boleznijo srca in ožilja.

Čeprav tujec (rojen je bil na današnjem Slovaškem) je posvetil Ljubljani vso svojo pozornost, zgodovinarjem in ljubiteljem njene zgodovine pa zapustil delo, ki je s prevodom v slovenščino odprlo možnost branja širšemu krogu ljudi. In delo se bere kot kronika, z vrsto znanstvenih analiz na naravoslovnem področju (in v okviru tedanje stopnje razvoja medicinske in drugih znanosti), z vrsto zanimivosti iz vsakdanjega življenja in navad Ljubljančanov. Delček Prešernovega časa se nam pokaže v vsej svoji slikovitosti in bivanjski konkretnosti. (Prešeren se je poleti 1828 z Dunaja vrnil v Ljubljano, prakticiral v odvetniških pisarnah, opravil v Celovcu sodniški in odvetniški izpit in neuspešno kandidiral za samostojno advokaturo.) Skratka, s prevodom dela, ki ga je z vso skrbnostjo opravila Marjeta Oblak, je tudi šolam dostopen vir, ki slikovito podaja podobo Ljubljane v dvajsetih in na začetku tridesetih let 19. stoletja.

Med naročniki knjige najdemo znana in širšim krogom manj znana imena. Med njimi zasledimo pesnika dr. Prešerna, Matijo Čopa, bibliotekarja v licejski knjižnici, Miho Kastelica, skriptorja v isti knjižnici, c-kr. cestnega mojstra Mich. Pische, graščaka Jožefa Rudeža, profesorja teoretične medicine na univerzi v Padovi Martina Steera, ljubljanskega škofa Antona Alojzija Wolfa, zdravnika dr. Ludvika Gerbca, številne ranocelnike in zdravnike, ljudi iz posvetnega in verskega življenja itd. Knjigo je natisnil Joseph Blaznik v Ljubljani, prodajali pa so jo pri trvdki Ignaca Antona von Kleinmayrja, ki

je že od 1782 imela pravico do knjigotrških poslov tudi v Ljubljani in s katero je bilo povezano tudi izdajanje glasila Laibacher Zeitung (1784-1918).

Delo je Lipič razdelil na štiri knjige. Prva (Splošne fizične razmere) obravnava fizično geografijo (klimatologijo in biologijo) in fizično topografijo v ožjem pomenu besede (teleologijo in antropologijo), druga (Bolezni in zdravljenje) se loti patologije in terapije, tretja (Zdravstvena ureditev) nas seznaja s takratnim poznavanjem medicine in z javno zdravstveno upravo, četrta pa (Biostatika) nas vpelje v podatke o številu prebivalstva in razmišljanja o kakovosti življenja Ljubljančanov s predlogi za njegovo izboljšanje. In če se ustavimo pri omenjenem razdelku teleologija (po Velikem slovarju Cankarjeve založbe iz leta 2002 pomeni ta pojem nauk o smotrnosti vseh naravnih in družbenih pojavov) nas avtor v njem popelje v opis mesta, stanovanj in ogrevanja, seznanja nas s pijačami (pitno vodo in narejenimi pijačami) in živili, ki so jih uživali Ljubljančani, s tržnim redom in pripravo jedi, "še zlasti narodnih", z njihovimi oblačili, načinom življenja, odkriva nam skrivnosti gospodinjstva in običajev in javnih zabav. Svojevrstni zbir podatkov in opisov, ki nas marsikdaj pripravijo do smeha ali zmajevanja z glavo čes, kako se svet do danes ni ravno veliko spremenil. Zanimivo branje. Na koncu je dodal štiri tabele, vezane na vreme (smerni vetra, vremenske razmere, povprečne temperature in srednjega stanja barometra) in eno s pregledom epidemij in lokalnih bolezni v Ljubljani. Vse so vezane na čas avtorjevega opazovanja teh pojavov.

K prevodu sta dodana še glosar nekaterih zgodovinskih in strokovni pojmov in dolžinske, utežne in druge mere tistega časa. Iniciatorica in urednica prevoda dr. Zvonka Zupanič Slavec, upravnica Inštituta za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani, je zaslužna za izdajo prevoda Lipičeve Topografije, k delu pa je pritegnila še vrsto poznavalcev problematike, ki jo Lipič obravnava v svoji knjigi, vse z namenom, da bi bil prevod čim bolj razumljiv današnjemu človeku. Prevod zaključujejo spremne študije, ki še bolj osvetlijo posamezne zgodovinske in strokovne strani v Topografiji, prišle pa so izpod tipk sodobnih računalnikov urednice same, dr. Vasilija Melika, dr. Jožeta Žontarja, dr. Igorja Grdine, dr. Marijana M. Klemenčiča, dr. Aleša Krbavčiča, dr. Jože Jurca in dr. Andreja Šmalca.

Zaključimo to povabilo k branju z Lipičevo oznako Kranjcev in njihovo kulturo:

"Kranjci imajo odlične intelektualne sposobnosti in lahko dosežejo visoko kulturno raven. Če jim morda manjka žive domišljije, večje mere iznajdljivosti in globlje rahločutnosti, to nadomestijo izostren razum, modrost in pravilna, preudarna presoja... Slovanski materni jezik je omehčal njihov

govor, zato Kranjci naglas vsakega evropskega jezika laže osvojijo kot nemškega. Med Kranjci najdemo izredne talente za jezikoslovje, še zlasti slovansko. Za večino sta posebnega pomena stvarno znanje in praktični uk, česar se mnogi lotijo z veliko vnemo. Zato tudi pesništvo ne uživa posebnega ugleda in ga z ljubeznijo negujejo le redki izjemni možje, predvsem slavisti..." (str. 169–170). V Ljubljani so prodajali knjige štirje knjigarnarji, imeli pa so tudi izposojevalno knjižnico. In kaj so po Lipičevih ugotovitvah najraje brali? "Poleg spisov o homeopatiji so najbolj iskano izposojno gradivo dnevno časopisje za kratek čas, dramska dela, romani ipd. Protiutež slednjim so verske knjige, ki zavzemajo največje število založniških del..." (str. 173). Nič kaj spodbujevalno za kulturni nivo Ljubljančanov.

Marjan Drnovšek

Christa Höller: Geschichte auf Stein. Gedenktafeln und Inschriften in Graz, Graz 2002, 215 strani.

Mesto Gradec in kulturni oddelek štajerske deželne vlade sta v znatni meri omogočila, da je izšlo delo novinarke Christe Höller o spominskih ploščah in napisih v Gradcu. Pod naslovom *Geschichte aus Stein* nam avtorica predstavlja 306 kulturnih znamenj, ki na svojevrsten način osvetljujejo del graške, pa ne samo graške zgodovine. V knjigi zvemo tudi kaj o naših ljudeh, ki so tako ali drugače delovali v Gradcu in si zaslužili spominsko obeležje.

Gradivo je avtorica razdelila na več smiselnih poglavij. Najobsežnejše je poglavje o osebah, kjer je predstavljeno 176 posameznikov, ki imajo v Gradcu spominsko ploščo ali o njih priča kakšen napis, nekateri pa imajo tudi več takšnih obeležij (n.pr. cesar Franc Jožef 3, Peter Rosegger 6, papež Pij X. 3, zgodovinar Franz Krones 3). Naslednje poglavje predstavlja zgradbe (cerkve, kapele, univerzo, opero, zavarovalnice, utrdbe), ki jih je 79 (sem spadajo tudi spominski stebri). Tretje poglavje predstavlja plošče, ki spominjajo na različne dogodke (cesarske obiske, poplave, splavarje, žrtve nacizma) in jih je 28. Najkrajše poglavje govori o spomenikih, ki jih omenja strokovna in druga literatura, zdaj pa jih ni več, ker so bili odstranjeni ali uničeni, izgubljeni ali pa so zdaj shranjeni drugje. Ta del poglavja govori o 11 takšnih spominskih ploščah. Drugi del istega poglavja pa opozarja na spominska obeležja, ki so v privatnih hišah ali v nekaterih javnih poslopih in so ne-

dostopna. Teh je 10. Skupaj gre za okrog 400 plošč in napisov.

Ob vsakem zapisu je najprej omenjeno, kje se spominsko obeležje nahaja, kaj na njem piše (latinski napisi so prevedeni), sledi pa še kratka oznaka osebe, dogodka, stavbe. Poglavjem sledi še kratek opis o tem, iz kakšnega materiala so ti spomeniki, seznam ulic, pri čemer je abecedni seznam narejen posebej za vsak mestni okraj, seznam oseb in končno še izbor literature. Knjiga je ilustrirana s 158 črno-belimi fotografijami plošč in napisov. Avtorica sama pravi, da seznam ni popoln, je pa že ta zanimiv in zanesljiv vademecum za zahtevnejši ogled mesta.

Med osebami, ki so pomembne ali znane tudi v slovenski zgodovini, imajo spominsko obeležje v Gradcu tudi Anton Auersperg ali Anastazij Grün, teozof Jakob Lorber, slikar Ferdinand Mallitsch, ki je zadnja leta svojega življenja preživel v Lenartu in tam 1900 umrl, pa nobelovec kemik Fritz Pregl in ustanovitelj graške trgoveške akademije in vinar Johann Kleinoscheg. Manj znan je direktor glasbene šole na Ptujcu Wolf Degner, ki je vplival na Gregorja Kreka. Tu je pisateljica Hilda Knobloch, ki je bila rojena v Mariboru. Manj znano je tudi, da je bil Lenartčan Vinzenz Muchitsch prvi socialistični župan v Gradcu, ki se je proslavil s številnimi izvedenimi komunalnimi projekti. Iz Radgone je bil doma Paul Anton Keller, ki ga je v tridesetih letih prevajal Ivan Dornik, 1928 pa Anton Kacin, Marija Kmetova in Janez Pucelj. V Ljubljani in v Celju je deloval gimnazijski profesor in pesnik Karl Gottfried Leitner, ki je bil tudi tajnik štajerskih deželnih stanov. Omenim naj še Rudolfa von Weis-Ostborna, ki je bil v letih od 1913 do 1919 direktor ljubljanske filharmonije in je pomagal orglati Hugolinu Sattnerju. Iz Slovenj Gradca je bil pesnik Ernst Goll, ki si je v depresiji v Gradcu 1912 sam vzel življenje. Med tridesetimi častnimi člani Akademije za glasbo najdemo tudi ustanovitelja akademije, v Celju rojenega komponista in dirigenta Ericha Marckhla. Tudi Ottokar Kernstock, avtor avstrijske himne, ki je bila v veljavi v letih 1920 do 1938 in je znan po svoji protislovenski ideologiji, je bil rojen v Mariboru. Marsikdo ni maral Slovencev, niso pa bili vsi taki. Mimogrede naj omenim, da se rojstni datum Hermine Göth, ki je bila poročena z baronom Gustavom Zoisom iz štajerske veje Zoisov, ne ujema z datumom v razpravi Mihe Preinfalka: Genealoška podoba rodbine Zois od 18. do 20. stoletja v Kroniki 2003, št. 1, str. 46.

Knjiga na svojevrsten način kaže na bogato zgodovinsko, kulturno, umetniško, gospodarsko preteklost Gradca in prav zanimivo in koristno bi bilo to idejo prevzeti tudi za kakšno naše mesto.

Franc Rozman

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, po možnosti tudi naslov elektronske pošte ali telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo na hrbtni strani označene z legendo. Legenda (podnapisi k prilogam) z navedbo nahajališča vira naj bo priložena posebej.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. V njih uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo ime fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, (skrajšani) naslov in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945-1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – **monografije** – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – **članki** – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 20-41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991. *Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15-20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Aleš Gabrič, Institut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (Ales.Gabric@inz.si) ali tehnične urednice (Medit@siol.net).

Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštewane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

R dp
KRONIKA
2003

908

120030094,2

COBISS •

Zdenka Bonin
Stanislav Južnič
Andreja Juvan
Natša Budna Kodrič
Rok Glavan

KRONIKA